

182397

1919.

21908
1005

РІЧНИК ХХ.
КНИЖКА ІІІ.

ТОМ LXXIII.
ЗА БЕРЕЗЕНЬ.

З М І С Т :

В. КОБИЛЯНСЬКИЙ: На-
 тюрморт 241
 В трансі 242
 Гріх 242
 Божевілля 243
 В новім руслі 243

ДМИТРО ЗАГУЛ: Poesia
 militans 244

КЛИМ ПОЛІЩУК: Поезії . 246

ІІ. ТИЧИНА: Поезії 249

М. МАРКОВСЬКИЙ: „На-
 талка Полтавка“ і
 „Москаль Чарівник“
 І. П. Котляревського 250

ПАНАС МИРНИЙ: Повія . 257

М. М. КОЦЮБИНСЬКИЙ:
 Листи до дружини . 286

М. ГРУШЕВСЬКИЙ: Світло-
 тїни галицького жит-
 тя 298

В. ДИКАНСЬКИЙ: Вовча
 рада 313

М. КОТЛЯРЕНКО: Профе-
 сор каліграфії 324

АРКАДІЙ КАЗКА: Зорі . . 330

М. ЗЕРОВ: Українське пись-
 менство в 1918 році 331

БІБЛІОГРАФІЯ 344

ОГОЛОШЕННЯ.

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

П

К И Ї В.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Києві“.

СІЛЬСЬКА КОММУНА

Вид. Вик. Ком. Ради Робітн. та Селянських депутатів Київщини.

Газета виходить щодня.

Адреса: Київ, Хрещатик 41, тел. 23 — 65.

Приймаєть ся передплата на щоденну газету

БОРОТЬБА.

Орган Центр. Комітету Укр. Партії Соц.-революціонерів.

Адреса контори: Київ, Хрещатик, ч. 35, телеф. 58—79;

Редакції: Караваївська, ч. 5, телеф. 52—55 і 63.

Приймаєть ся передплата на щоденну газету

ЧЕРВОНИЙ ПРАПОР.

Орган організаційного Комітету фракції незалежних У. С.-Д. Р. П.

Адреса: Київ, Михайлівський пер. № 35.

Видання Товариства „ЧАС“ у Києві

український двохтижневий часопис громадсько-правового життя

ЗАКОН і ПРАВО.

Під редакцією Ів. Оппокова.

Умови передплати на рік 1919: на 3 м. (січень—квітень) без преставки 33 гривні.
з пересил. 40 гр. Окреме число на роздріб півшоста гривень (2 карб. 75 коп.).

Редакція: Київ, Володимирська 42, Т-во „ЧАС“, відчинена щодня від 12—2 год.

Приймаєть ся передплата на журнал двох-місячник

НАШЕ МИНУЛЕ

Журнал міститиме на своїх сторінках статті і розвідки з історії України, історії укр. письменства, культури і мистецтва, мемуари і листування історичних діячів, матеріали з побутової історії і історії політичного і національного руху на Україні. Широку увагу присвячено буде відділу критично-бібліографічному і хроніці культурного життя в зазначеному обсязі. Журнал виходить під редакцією П. І. Зайцева.

Адреса: Київ, Вид-че Тов-во „Друкарь“ Хрещатик 50.

КНИЖНІ НОВИНИ:

Г. Гайне. *Книга пісень*. Пер. Д. Загула і В. Кобилянського.

Мих. Грушевський: *Старинна історія*. Греко-римський світ.

Всесвітня історія в короткім огляді, ч. IV — Європа в першій пол. XIX в.

Част. V, Познаєвропейські краї в останніх століттях.

Част. VI: Європа в другій пол. XIX в.

На порозі Нової України, Гадки і мрії.

Sub діво. Оповідання і начерки.

З старих карток. Історичні оповідання.

Літературно-критичний альманах, кн. I.

Ол. Грушевський: З новішої української літератури ч. I.

Д. Маркович. *Твори*, кн. I.

Гр. Чупринка. *Поезії*, т. III.

Молоді поети.

В. КОВИЛЯНСЬКИЙ.

Натюрморт.

Книги... книги.. цілі гори... груди книг товстих...
Брили духа, бризги серця, брили дум святих...

Мільйони вічних духів
на листках марних,

Леґіони срібних пухів,
Безконечність вільних рухів

сипле, веть ся з них...

Брили болю, бризги серця, брили дум святих...

В дзеркалі давнин дзюркоче дивне джерело, —
Що в п'яті таємне світло сонцем розлило,

Тайники, стежки системи
сйвом залило,

Освітило перші теми

І майбутні теореми і старе русло...

В дзеркалі давнин дзюркоче дивне джерело.

Море світла розмиває мілини і муть,
Освітляє чорта й бога загадкову суть.

Крізь розвіяну запону
бачу світлу путь

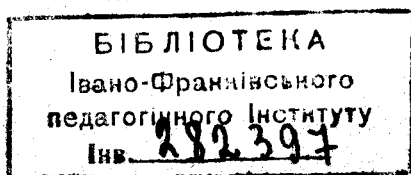
І розвінчану корону

До божественного трону

хвилі дум несуть...

Що змивають з моря духа мілини і муть.

Л.-Н. Вістник, кн. III.

1

В трансї.

Безумство блакитної ночі
 Окутує сном мою душу...
 Я слухаю співи пророчі
 Безумства блакитної ночі,
 бо мушу...
 Я медюм оволене в трансї,
 Я бачу навязану казку,
 Я пю вечіркові румянці
 Як медюм, оволене в трансї —
 за ласку...
 І сильний мене запевняє
 І зве над природою паном...
 Я плачу і рву ся в безкрає,
 А сильний мене напуває
 дурманом...

Гріх.

Сестро, сестро, йди від мене!
 Я безумний, я гріховний, —
 Сестро! сестро, відійди!..
 У твої чудові члени
 Я вкохав ся до облуди...
 В дар природи твій коштовний,
 В пишні бедра, в білі груди
 Я впялив свій зір гріховний...
 Сестро! сестро, відійди!
 Бо ми — люди...

Знаю, ти мене кохаш,
 Ти щаслива лиш зі мною, —
 Але, сестро, — є закон!
 Меж крамарських не зламаш,
 Я-ж твій брат, кохана сестро,
 Я останусь за межою
 І вдягнусь моралю пестро,

Ти-ж законних втїх зазнаеш...
 Так, над нами є закон!
 Сестро... сестро...

Божевілля.

Чорні будівлі, мов шати незнаної смерти.
 Тьма і роспука в обличчі зустрічних людей.
 Плаче туман...

Хочеть ся плакати і вмерти.

Вдарити каменем чорним у клітку грудей,
 Хочеть ся щось позабути,
 Хочеть ся щастя-отрути,
 щастя нїрван...

Зорі за чорною шарфю темного бога.

Сльози небесні під промінем штучних світил...
 Гине любов!..

Зариси чорного рога...

Хто це не в мене останнії залишки сил?
 Друже! блискучий мій друже,
 Тиснеш! навіщо так дуже?
 Хлинула кров...

В новім руслі.

Хлюпають хвилі на борт,

Воду я краю веслом.

Лине мій човен, як хорт.

Хлюпають хвилі на борт,

Хвиля йде срібним руслом.

Тут мілина і глибінь,

Тут і простор і кущі...

Світло, проміння і тїнь.

Тут мілина і глибінь...

Срібно снують ся дощі.

Мчать краєвиди нові,
 Бачу всі сні на явў...
 Сонце щось шепче сові,
 Мчать краєвиди нові.
 В казковий край я пливу.

ДМИТРО ЗАГУЛ.**Poësia militans.**

I.

Pereant morituri!

Хай гине все, що жить не варте,
 У кого замість сяйва — дим!
 На бік! — у кого биті карти!
 З дороги силам молодим!
 Слова і образи банальні,
 Плаксиві викрики — пісні!
 Будуйте брами тріумфальні!
 Для нас ті бплески рясні!

Хай гине все, що жить не може,
 Хто любить марева могил!
 На бік! — хто став на роздороже
 І дальше йти не має сил!
 А в нас титанські дужі ноги,
 І крила велитнів — орлів!
 На бік, ворони! геть з дороги!
 На вас горять наш лютий гнів!

Хай гине той, хто жить не вміє,
 Хто спить над купами книжок —
 Хай той живе, хто хоч посміє
 Підняти в гору батіжок!

II.

Odi profanum vulgus!

Вони сидять серед базарів
 І продають дрантивий крам, —
 Нікому непотрібний хлам
 Перед ними храм краєв захмарив.

Сидять що-вечора, що-ранку,
 Сидять, торгують цілий день, —
 І давніх, крадених пісень
 Кричать, кричать, кричать без перестанку.

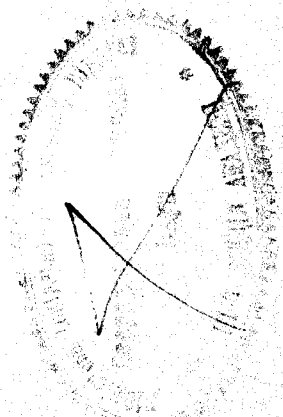
Як обійти юрбу купецтва,
 Щоби дійти в свій власний храм?
 Не вір брехливим крамарям,
 Хто родив ся дійсно для мистецтва!

III.

Sic transit...

На європейському цвинтарі
 погасли ліхтарі;
 Заграла на своїй гітарі
 Скажена кров в німій отарі,
 здрігнулись вівчарі.
 На європейському цвинтарі
 погасли ліхтарі...

Прийшла година лютій карі,
 в руїнах вівтарі
 Поблідли жемчуги в тіярі...
 Заграли блискавиці в хмарі,
 заплакали царі...
 На європейському цвинтарі
 в руїнах вівтарі.

Поезії.

I.

Миготять, миготять, миготять... —
 Що за дивна така новина?! —
 Ах, вернулась кривава мана
 І червоні птахи летять...

Знов пісні у сльозах, у сльозах..
 Мріє небо затьмарене злом,
 Заплело ся терпіння вузлом
 І скорботно всміхаєть ся жах...

Хтось підняв ся до тебе в диму,
 Хтось пророчить прапнелний кінець...
 Хтось короною з людських сердець
 Возвеличує північ німу...

І злорадно дзвенить кастанет,
 Божеволіє чудо з чудес,
 Та в блакитнім просторі небес
 Спопільить його злий фіолет...

12/II. 1919 р.

II.

Десь за брамою вічного Зла,
 Десь в безодні трухлявих основ.
 Преднакресленість віку жила
 На припоні космічних оков...

І мовчала затаєність в мглі,
 Гасли гасла в промінні зірниць,
 Розпинав ся Христос на землі
 І творило ся Царство рушниць.

Закричало залізо і кров,
 Заніміли Простори в журбі
 І червоно-чудна хоругов
 Підняла ся в страшній боротьбі...

Засичало каміння, як Змії,
 Заридали: „О, Христе!.. Де-ж Бог?!..“
 А гармати спішили ся в бій,
 Бо прокінулись Гог і Магог...

Заглушаючи регіт борні,
 Заяснів ся між зорями Змії
 І посипав пекельні огні,
 Викликаючи смертних на бій...

14/II. 1919 р.

III.

Завихрила кучері в бурю життя,
 Розсипалась сміхом огненным
 І стала загадкою злого Буття
 І стала сумною пред Денним...

А Денний був тихий, прощально-німий,
 Таємности риси лежали на чолі,
 Весною — веселий, ясний, молодий,
 Зімою — недвижний на полі.

Ухмілку брехливих і усміх святих
 Зеднав Він із нею сред бурі, —
 Сам тінню незримо наблизивсь до них
 І вгледів себе в їх натурі...

17/II. 1919 р.

IV.

Обпльований вінок Його терновий
 Засяв огнем на страдницькім чолі,
 А перед Ним сплелись дороги змови, —
 Проходили сліпі по стоптаній ріллі...

Самотній хрест, — забутий спів надії, —
 Стояв в полях і мріяв сам на сам,
 А перед ним крутились буревії
 І шаленів вселюдний дикий Хам.

Лише одна трьохвічних літ ворона,
 Що ждала з дня на день нових кривавих жнив,
 Заглянула і скрикнула: „Корона
 На хресті!.. О, гляньте всі! Христос ожив!..“

17/II. 1919 р.

V.

Як страшно йти в пустиню душ померлих,
 Де смеркли ся віки давно минулих снів,
 Де чорні тінї зла, серця святих пожерли,
 Де родить ся в пїтьмі майбутній розпач днів.

Моя-ж черга в акаціях розквітла, —
 І це душа відчула лиш одна, —
 Так мушу йти із соняшного світла
 І випить келих свій до янтарного дна.

Тоді пустиня вся гучним сміхом озветь ся,
 А чорні тінї зла пісками запумлять
 І там, де ляже труп, троянда розцвітеть ся,
 Щоб барвами краси про вічне нагадать.

18/II. 1919 р.

VI.

На попіл зраджених руїн
 З небес блакитних іскра впала
 І залунав забутий дзвін,
 Огнем жадань мета засяла...

Як мак червоний, майовий,
 Цвітуть визвольних днів прапори
 І дзвонить заклик бойовий:
 — Вперед! Вперед на сині гори!..

Моя душа мовчить в сльозах, —
 Я бачу жарт німого Бога:
 На зустріч їм повстане жах,
 Туманом вкриеть ся дорога...

Повернуть знову до руїн, —
 Бо тяжко світлом легковажать, —
 Але ворони злих країн
 Червоні гасла їх зневажають...

Тоді затихне віщій дзвін,
 Настане час журби й остуди
 І тільки спогад в тьмі руїн
 Прє жарт Німого жити буде.

19/II. 1919 р.

П. ТИЧИНА.* *
* *
*

Прийшли до мене в гості.
З мого ж таки села.
Я хочу їх вітати —
Не знаю, що сказати.

— Сини нас потішають:
Ось... воля і земля.
А що за тую волю
Та безкінешна кров...

— Нужда! — вони говорять.
(А місто в прапорах...)
— Сама нужда та злидні, —
Й коли вже їм кінець?

Мовчать. В очах їх сльози.
Я веселю печаль.
На стінах тихо плачуть
Шевченко і Франко.

* *
* *
*

Напував коня.
Загадав ся...

Вітер підняв ся
З півдня.

Побіг по вулиці, стрибнув на стріхи,
(Загойдали ся панські оріхи...)
Пригнувся — націливсь — влучив, —
І на заході прапор червоний розвив!
... Колись. Як служив. У місті.

— Революційний спів!

Тисячі робітників!

І всі вмісті.

Червоні прапори (вперед!), червоне сонце, й вітер
і з півдня...

Враз куля, як бжолка,

Посеред ока лягла.

Стеряв ся...

Напував коня.

Загадав ся.

„Наталка Полтавка“ і „Москаль Чарівник“ І. П. Котляревського.

(На столітній ювілей).

В 1919 р. сповняєть ся 100 літ як уперше були виставлені на полтавській сцені „Наталка Полтавка“ і „Москаль Чарівник“. І хоч вони може були написані і раніше (в 1818 р.)¹⁾, але як ми достовірно не знаємо, коли справді сі пєси були закінчені, то 1919 р. можемо вважаємо за їх дійсний ювілейний рік. Що „Наталка Полтавка“, а також і „Москаль Чарівник“ не повстали раніше 1818 р., на се ми маємо певні докази. Як звісно, „Наталка Полтавка“ та без сумніву і „Москаль Чарівник“ були викликані появою водевіля кн. Шаховського „Казакъ стихотворецъ“, який був написаний в 1812 р. і надрукований вперше в 1815 р.²⁾ і в якому було неправдиво намальовано звичаї українців і, як здавало ся українцям, їх осміяно. Крім того, на „Наталку Полтавку“ мала значний вплив та критика, яка появилась на сей водевіль в „Українському віснику“ за 1817 р. число 12. В сій критиці ми знаходимо такі вирази, які ясно відбились в пєсі Котляревського. „Я воображал, каже критик, увидѣть что-нибудь похожее на несравненную Малороссійскую Енеиду... Я едва могъ дослушать конецъ. Что это за произведение? Бывъ русскимъ, я вижу, что эта пьеса — не русская; живя въ Украинѣ пять лѣтъ уже, не узнаю ни одного малороссійскаго характера въ лицахъ дѣйствующихъ! На чемъ же основана пьеса сія? Не жестокости къ челоувѣчеству и похищеніи государственныхъ денегъ, на пословицъ: „намъ добро, никому зло, то козацкое житье“... „Если въ Прудіусѣ изображенъ Мазепа, то вина его не падаетъ на всѣхъ“. „Напротивъ же чаще случается, что, по простотѣ сердца, не подозрѣвающей никого въ обманѣ, скорѣе обманываютъ малороссіянъ, нежели они кого-нибудь“. Далі критик каже, що „когда одинъ разъ недавно представили ее въ Полтавѣ, то многіе добродушные чада природы при второмъ объявленіи представленія оной сказали: „чего итты въ кіатръ? Хiba слухати, якъ за наши гроши да

¹⁾ Д. Стешенко каже, що „Наталка Полтавка“ і „Москаль Чарівник“ були написані в 1817—1818 р. (Іванъ Петровичъ Котляревскій, стор. 29), але, як побачимо далі в 1817 р. вони не могли появи́ти ся.

²⁾ Комаров, Українська драматургія, Одеса, 1906 р. стор. 3.

нась же будуть и лаять“? Се критик розказує з приводу тої вистави, яка одбулась в Полтаві 16 грудня 1817 р.¹⁾ Ясно, що ранійше кінця 1817 р. у Котляревського не могла явити ся думка про написання його пєси. Можна навіть сказати, що першу редакцію своєї „Наталки Полтавки“ Котляревський написав, не читаючи „Казака стихотворца“, а може тільки прослухавши його не дуже добре на сцені Полтавського театру, бо в рукопису 1820 р.²⁾ Петро про Климовського каже, що він „служивъ въ полку пана Кочубея и *убитъ* на баталіи зъ шведами підъ нашою Полтавою“ (рук. 37). В пізнійшій редакції, яка була надрукована Срезневським в 1838 р. в „Українському збірнику“ слова „убитъ“ нема, і се відповідає тому, що далі дієть ся в водевілі кн. Шаховського, де Климовський через півроку після битви під Полтавою повертаєть ся до дому і женить ся на своїй Марусі. Але про його вбивство неправдиву звістку розпускає Прудіус, щоб заставити Марусю вийти за нього заміж. Може Котляревський, виконуючи свої обовязки директора театру і зайнятий якими-небудь справами, не дуже добре вслухав ся в пєсу Шаховського і через те в сій редакції „Наталки Полтавки“ каже, що Климовський був вбитий під Полтавою. Але що Котляревський писав першу редакцію своєї „Наталки Полтавки“ не тільки на основі критичної статті, яка була уміщена в „Українському віснику“, се видно з того, що Котляревський в ряді дієвих особ „Казака стихотворца“ називає і Марусю, про яку нічого не говорить ся в рецензії „Українського вісника“, навіть її іменя не згадуєть ся.

Позаяк, в тому ж 1819 р. був виставлений також і „Москаль Чарівник“, який теж напевне повстав також під впливом вище зазначеної рецензії, бо і в ньому ми знаходимо захист українців від всяких глузовань та ворожих нападів³⁾, то треба сказати, що в 1818 р. наш поет проявив значну продуктивність. Правда, ми не знаємо напевне, коли саме в 1819 р. обі сї пєси були виставлені, — як що в кінці 1819 р., то Котляревський мав коло двох років, щоб їх написати, і се більш відповідає правді, бо ми знаєм, що Котляревський взагалі працював дуже повільно.

¹⁾ Див. „Українській вѣстникъ“ 1817 р., ч. 12, стор. 366—369. Порівняй „Наталку Полтавку“: „що говорили (дієві особи „Казака стихотворца“), то трудно розібрати, бо сю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова“. Або: „От-то тільки не чепурно, що москаль взяв ся по нашому і про нас писати, не бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повіря нашого“.

²⁾ Се сама рання, до сього часу звісна нам редакція „Наталки Полтавки“ вона видана д. Стешенком, К. 1903 р.

³⁾ Пор. Дашкевичъ, Отчетъ о 29 присужденіи наград гр. Уварова, стор. 77.

Крім негативного впливу, який мав водевіль кн. Шаховського на Котляревського, а також і прямого, про який каже д. Дашкевич і який проявився в тому, що і Котляревський навів в своїх песах багато пісень, як се робить і кн. Шаховський, ми в „Наталці Полтавці“ можемо зазначити і деяку більш значну залежність від „Казака стихотворця“ в самому плані будівання песи, чого не указує д. Дашкевич і чого ще, здається, не зазначала наша критика. Будова обох пес досить схожа: як і в „Наталці Полтавці“ дівчину, яка має свого суженого, мати примушує вийти заміж за нелюбого, хоч і поважного, але плутягу урядовця Прудіуса. Дівчина ради любови до матері „почти согласилась за него идти“. Але сужений Марусі козак Климовський повертається до дому, і Маруся виходить заміж за свого любого. В сьому II допомагає князь, якого було тоді надіслано до України царем Петром для того, щоб досвідчитись, чи роздано ті гроші, які були відпущені казною, щоб допомогти людям, знищеним шведською війною, і його денщик Демин, добрий хлопець, — як Наталці Полтавці допомагає II далекий родич, парубок Микола. Як Прудіус має собі помішника в своєму плутязі писарю Грицьку, так і Возний користується послугами Выборного, теж досить хитрого чоловіка.

Далі в промовах дієвих особ Котляревського иноді зустрічаються такі вирази, які нагадують нам фрази „Казака стихотворця“, напр.:

Прудіус співає :

Панські хати,
Гарні кони,
Воли рогати
Не мили мни.
Нїть мни отради
Гроші считать,
Бистрие взгляди
Серце свирлять.

Маруся співає :

Мати, мати, не ридай,
Мене зауж снаряжай!

Возний співає :

Противні мні стануть і розділи,
Позви і копії страх надали;
Незносен мни синклит весь бумажний.
Утіху ти подай
Душі смятенной
Моєй письменной.
О! ти мой рай!

Наталка співає :

Не плач, мамо, не жури ся!
.....
Тобі покоряюсь,
На все соглашаюсь
Прямодушно.

Як і „Наталка Полтавка“, „Казаць стихотворець“ починається пісню Марусі, в якій вона говорить про свого милого, про те, що вона не може без сліз співати його пісню, і т. д. Але, як се уже зазначив і критик „Українського вісника“, в песі Шаховського зовсім нема живих реальних характерів, я уже не кажу про мову, — коли навпаки в „Наталці Полтавці“ всі дієві особи обмальовані гарно і по — мис-

тецьки, всі вони живі люде з індивідуальними рисами. Котляревський і тут зробив так, як і в своїй „Енеїді“: позичений сюжет він обробив зовсім самостійно, і вийшла, як звісно, чудова песа, яка не сходить з вистави і до теперішнього часу.

Але що особливо надає краси „Наталці Полтавці“, то се той гуманний погляд на людей, який висловив тут Котляревський. Як правдиво каже А. Русов¹⁾, тут Котляревський явив ся дійсним учнем звісного філософа Сковороди. Сковорода казав: „Хочете бути веселими, хочете радости, — робіть добрі діла! Не винен тому світ, що ми тужимо: ми самі тому винні, бо сатана гасить божеський вогонь у нашому серці; а згасла в йому любов, — воно жметь ся і тужить. Розбудіть його, розтопіть кригу, що вкрила ваше серце, воскресіть його, — і ви зазнаете щастя й радисть на землі“. Сковорода казав, що тяжко робить лихо, добро ж робить дуже легко. І також сей гарний погляд на людей висловив Котляревський, коли заставив свого Возного, зворушеного саможертвою Петра, зробити добре діло — відказатись від Наталки. Возний був, по думці лагідного автора, чоловіком, якому ніщо людське не являеть ся чужим: Микола про нього каже, що він „юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злупить!“ але і він був людиною, і почував радисть від зробленого доброго діла: „за недосужністю по должности і за другими клопатами досі (він) ні одного не зділав“, але коли він побачив „поступок Петра, толико усердний і без примісу ухіщренія“, то він, захоплений ним, показує себе добрим чоловіком, здатним навіть на жертву. І такий погляд на людей цілком вірний. „Развѣ и вы всѣ не такъ же ли, спѣша на службу, или оканчивая срочную служебную работу, не находите времени на доброе дѣло и по недосугу даже не выслушиваете просящихъ у васъ помощи“, каже д. Русов²⁾. І через сей погляд автора, який передаєть ся і глядачам сієї песи Котляревського, стає для нас ясным той лагідний настрій, який виносить публика з театру після вистави песи: люде несуть з собою в свої хати гарний, світлий погляд на своїх ближніх, на самих себе, вважаючи і їх, і себе здатними і на добрі діла, а не тільки на злобу. А коли ми уявим собі, що автор сього настрою, як і взагалі великого вражіння своєю песою добуває самими простими засобами, які в той же час і є самі справжні поетично-художні прийоми, то ми повинні сказати, що в „Наталці Полтавці“ Котляревський показав велику силу таланту. І справді, горе бідної Терпелихи змальовано такими виразними реальними рисами, і сама вона з своїм убожеством така жива

¹⁾ „Київська Старина“, 1904 р., № 1, стор. 41—64.

²⁾ „Київська Старина“, 1904, № 1, стор. 60.

і в той же час така нещасна стоїть перед вами, що ви навіть забуваєте про ту драму, яка коїть ся в серці Наталки, коли вона дає матері слово вийти за возного. Але ось бідна Наталка падає навколішки і, здіймаючи до-гори руки, каже: „Боже! коли вже воля твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і на-верни душу мою до возного! Без цього чуда я пропаду на-віки“, — і ви бачите всю страшну трагедію бідного вірного серця, але сю трагедію змальовано тут з тою великою простотою художньої сили, на яку здатен був тільки великий російський поет Пушкін. І такою ж правдою віє і від всіх тих промов, які висловлюють всі дієві особи цієї знаменитої пєси. Як що і шкодить як сій пєсі, так і „Москалю Чарівнику“, то се той водевільний стиль, який надав Котляревський своїм драмам в деяких місцях, піддавши впливу старих водевільів XVIII в., і який проявляється в тому, що свої часом високі і тяжкі почуття дієві особи висловлюють піснями. Звичайно, „Москаля Чарівника“ ставять далеко нижче „Наталки Полтавки“ і вважають його просто якоюсь шуткою¹⁾. Але з сим ні в яким разі погодитись не можна. Хоч сюжет його і позичений, як се доказує проф. Дашкевич, але се, як відомо, ніскільки не позбавляє художньої вартости твір, коли позичений сюжет розроблено добре, а і сам д. Дашкевич каже, що „сходяться съ „La Soldat Magicien“ (з якого Котляревський взяв сюжет для своєї пєси) въ общихъ очертаніяхъ фабулы, „Москаль Чаривникъ“ является самостоятельнымъ произведеніемъ во многихъ подробностяхъ, въ обрисовкѣ характеровъ дѣйствующихъ лицъ и въ основной идеѣ“²⁾ Котляревський „поднялся выше въ выразительности и богатствѣ рѣчи, въ бойкости діалога и въ обработкѣ характеровъ, которые въ „La Soldat Magicien“ не столь индивидуальны, и обнаружили при этомъ гораздо болѣе самостоятельности и таланта“³⁾. „Въ обрисовкѣ характеровъ дѣйствующихъ лицъ Котляревскій выказавъ много наблюдательности; онъ черпалъ данныя ізъ живой дѣйствительности и ізъ непосредственнаго соприкосновенія съ народомъ и его жизнью“. „Вдумываясь въ послѣднюю, Котляревскій внесъ совершенно новыя идеи въ заимствованную имъ схему и при томъ идеи свѣжія, затрагивавшія животрепещущіе вопросы и глубоко гуманныя“⁴⁾. „Вмѣсто легкой насмѣшки надъ женскимъ легкомысліемъ и невѣрностью и

¹⁾ Порівняй Єфремов, „Історія українського письменства“, видання треттє, К. 1907 р. стор. 182: „Москаль Чарівник — шутка къ стати сдѣланная“.

²⁾ Вопросъ о литературномъ источникѣ украинской оперы И. П. Котляревскаго „Москаль Чаривникъ“. К. 1893, стор. 26.

³⁾ *ibid.* 27.

⁴⁾ *ibid.* 28.

надъ ловеласничествомъ, у Котляревскаго выдвинулось противоположеніе легкихъ нравовъ людей, неосновательно заявляющихъ притязаніе на интеллигентность, крѣпкимъ нравственнымъ устоямъ деревенскаго люда, хотя и лишенаго городского лоска, но крѣпкаго своими здоровыми началами жизни. Благодаря тому получилось очень граціозное сочетаніе идиллическаго и сатирическаго жанра¹⁾. Крім того, тут ще видко ту високу думку, яку мав Котляревський про свій нарід і яку він хотів пробудити і у своїх земляків, а тако ж і те, як він дивив ся на сусідський нарід — москалів і які він хотів бачити відносини між двома братами.

Оцінюючи так високо „Москаля Чарівника“, д. Дашкевич зробив, на наш погляд, тільки одну помилку, вважаючи, що „интрига (в песі „Москаль Чарівник“) не вполиѣ правдоподобна“, бо „Тетяна сразу не имѣла надобности скрывать отъ мужа присутствіе Финтика. У Котляревскаго между женой и мужемъ ся не видно никакого разлада, и тѣмъ не менѣе Тетяна не запрещала Финтику приходитъ къ ней въ отсутствіе мужа, хотя и подозрѣвала не совсѣмъ чистыя его намѣренія“²⁾. Нам здаеть ся, що тут д. Дашкевич не зрозумів характеру Тетяни: між нею і чоловіком нема ніякого неладу, вона любить свого чоловіка, але по жіночому кокетству (жіночій манірности) їй було приємно, як і всякій жінці, не дуже суворій, що до неї залицяеть ся городський панич, хоч вона і не дозволяла йому нічого негарного. Коли ж її застав з паничем салдат, то вона, боячись, щоб про неї не подумали чого-небудь недоброго, зпочатку уживає всяких засобів, щоб про те, що у неї буває панич, не знав чоловік, але коли її правдивій натурі обридло хитрити, то вона все розказала по-правді чоловіку. І треба тільки дивувати ся тому, як тут Котляревський зумів намалювати такий живий граціозний образ української жінки, і як ми так подивимось на Тетяну Котляревського, то для нас ясно стане, що і інтрига цієї пєси зовсім правдива і дійсна, і що і ся пєса такий же художній невмирущий твір, як і „Наталка Полтавка“.

Наприкінці цікаво зазначити, що пєси Котляревського дуже виразно відбились в звісному водевілю батька Гоголя — В. О. Гоголя „Простак або хитрощи жінки, перехитрені москалем“³⁾. Колись Куліш думав, що навпаки пєса Гоголя зробила певний вплив на Котляревського⁴⁾, але звісно, що пєса Гоголя написана між 1822—1825 р.⁵⁾,

¹⁾ *ibid.*, 29.

²⁾ *ibid.*, 26.

³⁾ Уперше була надрукована Кулішем в „Основи“, 1862 р., число 2.

⁴⁾ „Основа“, 1862 р., № 2, стор. 19.

⁵⁾ Петров, „Исторія украинской литературы“ XIX в., стор. 78.

а потім, як доказав д. Дашкевич, „Москаль Чарівник“ знаходить ся, що до сюжету і деяких ситуацій, в доволі близьких відносинах до французької пєси „Le Soldat Magicien“, з якою майже зовсім не має схожести водевіль В. Гоголя „Простак“, і се остаточно вирішує питання про відносини сих двох пєс: первенство те повинно бути признано за твором Котляревського¹⁾. Але в пєсі Гоголя відбив ся не тільки „Москаль Чарівник“, на що детально указав д. Дашкевич²⁾, але і „Наталка Полтавка“, чого він не зазначив. Дяк пєси „Простак“ нагадує собою, як зальотник, з одного боку Фінтика „Москаля Чарівника“, а з другого боку, як персона поважна на селі, Возного в „Наталці Полтавці“: він навіть користується, як і Возний, словянськими виразами, що звісно відповідає його становищу, але окрім того любить вставляти в свою промову *тое-то як його*, як і Возний *теє то як його*. „Он... тоє-то... як его направил стоци своя на дібраву: там бо єсть прибѣжище заяцом. С оружієм или тоє-то с дрекольми?“ Як Наталка у Котляревського каже Возному: „Воля ваша добродію, а ви так з письменна говорите, що я того не зрозумію“, так і Параска у Гоголя відповідає дяку: „Отже ви, Хома Григорович, так говорите по-письменному, що я і не второпаю“. Як Возний каже Наталці Полтавці, що „Когда б я иміл — теє то як його — стілько язиков, скілько артикулов в статуті илї скілько запятых в Магдебургськїм праві, то і сих не довїло би на восхваленіє лїпоти твоей“ і потім додає, що він її полюбив, як тільки вона з матірью перейшла жити в їх село, — так і дяк каже Парасці, що „я... ей-ей не изберу глагола к уразумленію вас в страстех моих, которыми любовь моя со дня возрѣнія на вас на поклонах воспламенила мое сердце“. Через се не можна казати, як се робить проф. Петров, що пєси Гоголя і Котляревського не знаходять ся між собою в генетичному звязку і що „обѣ онѣ („Простак“ і „Москаль Чарівник“), незалежно одна отъ другої, могли возникнуть изъ народныхъ источниковъ, о которыхъ мы говорили выше при разборѣ „Москаля Чарівника“³⁾. Ми бачимо, що не тільки „Москаль Чарівник“, а навіть „Наталка Полтавка“ відбилась в пєсі батька Гоголя.

1) Дашкевич, *op. cit.*, стор. 25.

2) там же, стор. 17, прим. 2.

3) Петров, „Исторія української літератури XIX в.“, стор. 80; теж каже і д. Єфремов в своїому останньому виданню творів Котляревського, Київ, 1918 р., стор. 164.

ПАНАС МИРНИЙ.

Повія.

РОМАН.

З народнього життя.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

СТОРЧ ГОЛОВОЮ.

V.

Григорій Петрович Проценко, бідного чиновника син, скінчивши школу, незабаром поступив на службу. Десятий рік тому пішов, як батько вирядив його з двору у город з письмом до знайомого товариша по службі, та з невеличким збіжжачком, яке спроможила ся надбати йому його старенька мати. Тоді саме хлопцеві пішов сімнадцятий рік. Не бажало ся йому їхати в губернію на службу, а хотіло ся учитись, поступити в гімназію. Одного великого пана син був гімназістом і ото бувало, як літом зйдуть ся вони, то Гриць не надивить ся на синій каптан в срібним позументом, на картуз з набитими літерами між білим віночком; а як почне паненя розказувати про гімназичні звичаї, як вони поміж себе поводять ся, хвалить ся про науку, та цвенькати на чужесторонніх мовах, — Гриць тільки роззявить рота та дивуєть ся на вільне веселе життя товариства, на їхні забавки, та усякі заміри; очі у його іскрять і не змельне він нікуди ними, все дивить ся на свого товариша, а на самому дні зрачків затліваєть ся у його і журба і досада... Зітхне бувало глибоко та важко Гриць коли перестане товариш щебетати, та ще просе що не-будь розказать. А як піде товариш, він заберець ся куди в глухий куток садка, та сам про себе твердить

ті слова, що наслухав ся за день. — Велику жагу він мав до того вчення; та що вдієш? Він сам бачив, що з батьківськими достатками далеко не посунеш ся: окрім його у батька ще три сини та дві дочки на шиї; треба усім порядок дати, усіх до розуму довести, треба було й йому, скінчивши школу, злазити з батьківської шиї, — свого хліба шукати. Де ж той хліб для чиновного сина? Одна до його дорога — служба. На службу ото і зібрав ся Гриць.

Поступив він у той саме час, коли таємні думки, вирощені на гірких болістях кращих людей прошлого царювання, ждали своєї черги, яким би то його побитом протиснутись у житте. То був час раннього ранку після хмурої ночі; час великих надій, великого ждання. Ніхто не знав, що ще буде, а кожному видко було, що так, як воно ведеть ся — негоже, треба щось иньше заснувати, щось краще пригадати. Час чиновного царювання, хапанини та гніту минав, в народі все дужче та дужче почувало ся наріканне на недолadne житте. Між кріпаками ходила таємна чутка про жадану волю. То не була ненароком пущена чутка, перехоплена лакеями від своїх панів і рознесена двірнею по селах, — то була явна оголошка на усе варство, на увесь світ. Уже пани зїздили ся по губерніях клопотати ся коли і яку волю дати тому ледачому крeпaцтву... То був з одного боку глухий плач, а з другого — задавлений спів; у тому великому плачу — співу заводили більше усього чиновні люде — царські слуги; від їх часом ішли радісні для крeпaцтва початки. Кращі люде, що сторонили ся досі чиновного стану, як якої огида, пачали потроху посуватись, протовплюватись у нього, щоб не випустити з рук діла, не віддати його у другі — нікчемні. Багато вони витерпіли за його за свого молодого віку, не мало рубців пройшло по їх широкому і високому чолі від сумних думок. Вони були в загоні, оплевані усіми. Тепер на їх гукнули. Як його не обізвати ся? як його не одкликнути ся, коли другі, підійшовши стороною, певне в нівець обернуть їх надії, знехтують велике діло? Вони одгукнулись і... замінили свій хатній халат на службовий каптан. То, правда, були ще тільки стовпи, одинокі рядчики, що їх і по пальцях передічиш. А про те старе чиновство заворушило ся, загомонило. „Як? нігде не служивши, нічого не звідавши, та зразу такі місця опанувати? Не ждати добра, не буде!“ І почала ся таємна робота таємних підходів та піддів... Рядчики не падали; гукнули гук до молодших. Окрили ся нові місця з великою платою і на ті посади присилялись

то без бороди, то в моху учені хлопці, а який небудь голений тридцятилітній служака обходив ся. З того часу закипіла жовч, почало ся змаганне. Старі кричали: блазнята! молоді обзивали старих: хапунами, безтолоччю. Пішла ворожнеча між старим і новим. Та ворожнеча і те змаганне одгукнули ся не в одному тільки чиновному стані, обзивали ся вони й в других постановах життя, одгукнули ся і в сімї. Крепак не гнув шиї перед паном, робітник — перед хазяїном, син часом не слухав ся батька: все зачувши волю, підняло ся на дибки і прокричало про свое право. То був час великого гуку, ще більшого змагання; страшенно напругували ся кожного сили, щоб узяти верх, одоліти. Молоді було одоліли, щоб... незабаром і собі постаріти... Житте мчало ся, як вітер!

Григорій Петрович ще захопив старих порядків на службі: старший був у їх великий хапун, а ще більший ненависник волі. Він любив, щоб усі перед ним тіпали ся — мліли, падали ниць — хилили ся. Часто його голос, як грім, розкочував ся по великих налатах, щоб тільки меньшим нагнати страху. Де страх — там і Бог! завжди казав він. На старшого дивили ся підстарші; кожен від себе меньшого держав осторонь. З малими ж робили що хотіли: скидали чоботи за провинність, заставляли діжурити по тижням, записували хто скільки разів виходив. — Гриць разом бояв ся того і ненавидів. Проходячи улицею, він бачив цілу юрбу молодих хлопців гімназістів, що кружачи біля учителя весело щebetали, допитуючись у його то того, то другого. Той одповідав не як начальник, а як старший і знаючий товариш, одповідає молодшим. Всі слухали радісно, реготали ся, жартували. Грицеві завидно було дивити ся на той гурт... Там житте, під синім каптаном тільки і беть ся, як слід, серце; а тут? Серце його завядало, як він обертав ся лицем до свого стану; піднімала ся ненависть, нападала скорбота; молода кров гаряче била і приливала у голову. Молодіж завжди кохає волю, уведе в житте иньші думки, пестить иньші надії, — свою весну справляє... До того, щоб обтисати себе, як пораяли товариші-гімназісти, — читав книжки. Говорили ті книжки про право кожного й про волю те право добувати; судили про звіря і чоловіка; про світ і його закони довічні. Гриць не читав, а жер ті книжки; хапав на лету все, що розносило ся широкою течією друкованого слова, набірав ся розуму. Житте його роздвоїло ся, розколело ся на двое: з одного боку — нелюбба служба, що годувала його хлібом, гасила дух; з другого —

книжки, розумова розмова з молодим товариством — піднімала його у гору. Та натура його не була міцна, завзята; він був не з тих, що раз забивши що у голову — до віку тому слугують, готові стати проти всього світу за те, що вони думають, у що вони вірять; то люди зброї, то — отамання завзяття! Він не той був. Його натура була слаба, миряча; він хотів, як кажуть, щоб упасти — і не забити ся; щоб і кози були ситі і сіно ціле. Йому хотіло ся, щоб і на службі були такі порядки і таке товаришування, як між гімназістами. А як сього не має — що ти зробиш? Не лзти ж одному проти всіх?! Він мирив ся з своєю долею; одним він піддакував, від других відмовчував ся; між молодими він сміяв ся з старих, між старими мовчав. Все то було йому на користь: молоді лічили його у своїм стані, старі не чіпали його, тихого та мирячого. У двох ворогуючих станах такі люде завжди бувають; вони слугують тому й другому і разом обдурюють обох. Хай ті надіють ся, а другі не мають за ворога, — їм від того і добре і тепле: лови ся рибка мала й велика!

Гриць, одначе, і на се був не зугарний. Чи то йому доля не слугувала, чи то його ще час не настав? Він не ганяв ся за наживою. Йому любі були співи, танці, ігри молодого віку; а коли молодість того часу тим негувала, як чимсь недоладним, то він, прогулявши цілу ніч між старшими, протанцювавши та прореготавши з панянками, на другий день перед молодими насміхав ся над тими співами, над тими танцями. Він був балакучий і любив перереготати ся. Отаке життя на дві половини, таке слугування тому й другому робили його скритним, ніби то ехидним. Чим він винуватий? Жити всякому хочеть ся; а він що таке, щоб йому не хотілось жити. Малий чоловік, — роздавити його — як раз плюнути... батько-матка бідні... Як хоч, а річку, кажуть, перескоч... Прийшло ся гнути ся, прийшло ся плазати ужакою. — І то раз лихо висіло на волосині над його головою.

Молоді того часу у-перше вийшли на ту довгу ниву, що зоветь ся життем, тільки дужі силою свого *хочу* та запалом молодого завзяття. Не було у них учителів, що напрямляли б, як іти і куди іти, не було перед собою стежки, ніхто ще її ні разу не прокладав. Треба було самим проробити, щоб іти вперед. Їм хотіло ся зайняти не одну яку постать, а разом усе поле; на одному боці треба йти до бою, на другому — силу вистачати... Народило ся зразу не один, ані два, а десять напрямків. З на-

родньою волею народила ся і любов до меньшого брата, народило ся — народолюбство. Народолюбство закликало у свій стан багато усякого люду. Щоб добре зробити, треба спершу народ знати, чого він хоче, чого йому треба. Досі його бачили тільки в дворі — з одного боку, а треба його бачити всюди: серед села, серед поля, у його праці тяжкій, забавках веселих, у його стосунках між собою, в його сімі; у його radoщах — горі... Пісня, казка, приказка, мов ті муровані склепи-схованки, багато ховали у собі його сліз, його таємних надій, думок. Добре б було ті пісні, казки та приказки позбирати, позаписувати, — то б була книжка великого життя, великого горя... Гриць, зачувши про се, зараз записав чотири пісні від слуги своєї хозяйки і припоручив збірниковому товариству. Йому дякували, прохали ще збирати, раяли все записувати. То було з одного боку, а з другого, — всі бачили рядом з волею страшенну народню темноту. Треба було її хоч трохи освітити, розбити, розвіяти той густий морок, що покривав не тільки села, а часом й хати заможніх городян... Народили ся недільні школи. Підбивали й Грицька в одну учительствувати. Грицько вертів ся: й ніколи, й чи дотепний. Він побачив, що то вже справжнє діло, по якому пізнають, куди кого хилить. Соромно було одступити ся і страшно поступити ся. Він згодив ся тільки на вечірні збори. У вечері він вільний, та у вечері ніхто не бачитиме, де він буває і що поробляє. — Недовго ті школи побули, не знати було, чи й діло яке зробили, а старі вже ославили їх, як заговорщицькі збори, де проповідувало ся, що Бога не має, і старини не треба. Не досягло й до року, як школи закрили; де-кого з учителів позабирали, позасилали. Гриць ні живий, ні мертвий сидів і ждав, що ось прийдуть і до нього і тоді... прощай вже навіки. — До нього справді прийшли і, знайшовши ті чотири пісні, що він записав від слуги, взяли їх з собою... Попомлів же він тоді за них душою, попоболів серцем... А Господь його знає може ті пісні на їх очі гірше всього, може за них і міста не буде на світі... Старі дізнають ся, якого він поля ягода, — з служби виженуть, у Сибір завдадуть — думав він і трохи не повісив ся... Начальство накинуло ся на нього — звір звірем. Він плакав ся, кавав ся, що його підбили. Начальство, не даючи виду, що прощає, геть стороною робило своє, одстоювало його, прохало, у кого слід. Прийшло ся йому прожити тиждень гірше, ніж у пропасниці, у тому безмірному страху, що нема йому кінця — краю, що здіймаєть ся з усіх боків, обгортає з усіх

сторон, давить за душу, ссе за серце, холодить кров у жилах!.. Він трохи не занедужав. Йому тільки тоді одлягло, як вернули його пісні. З якою він ненавистю дивився на них! З якою радістю палив, перегортаючи папер так, щоб і шматочка не зісталося; а спаливши, ще й попіл закопав в огороді, щоб, вітер не розвіявши, як небудь не видав його вдруге! Буря пройшла, вирвала кілька дубів з корінням, поламала силу молодого гілля і — скрила ся. Настала така сумна нудота — ні слова путнього, ні пісні веселої — мов понімили всі, мов поховали кого великого й славного, й справляли похорони. На кладовищі ще так буває в осени, коли лист з дерева опадє і почорніють високі могили.

Старі подоліли і святкували своє свято. Якої слави, і яких наговорів не понесли вони на голови своїх ворогів? Ті мовчали, не одкликали ся; страшно було одкликати ся... Самотою стояла їх будівля, збудована їх руками і, здаєть ся, ждала тільки часу, коли її почнуть руйнувати: з усіх боків, з усіх сторін облягли її ненависники з сокирами, з лопатами, заступами. Вони тільки ждали наказу; одно слово і — з непокритих стін зняв ся б тільки порох у гору, замість підвалин — одні глибокі ями зачорніли. Та назад тільки раки лазять. Пять — шість років будування не пропали даром; вони казали, що стара хата стала і тісна, і нікчемна; треба нової і широкої, і яснійшої. Закопані на неї підвалини глибоко у землю, виведені стіни високо у гору, — треба їх кінчати, треба до купи зводити. Полізли в нову будівлю й сліпі, й криві, й безногі; полізли і почали клопотати ся. Позабивали де-кілька вікон, велику світлицю перебили перегородками, нароби́ли окремих захистів, легеньких, та: „На наш вік стане“ втішали себе, та не втішили ся.

Через пів-року після тої бурі получила ся бумага: старого старшого, де служив Гриць, одставляють, замість його назначено з столиці... Хто він? Що воно? Молодий? Старий?.. Всі зразу наче до землі приросли; не швидко загомніли: чи такий, чи не такий, — а без перемін не обійдеть ся; чи старий, чи молодий, а переміни будуть. До старого тільки зручнійше приспособитись: аби був слухняний та покірливий — тай живи, як у Бога за дверима. Інший раз і полає дурно, — змовчи — все гаразд буде. А молодий — навпаки: і не кричить і не лає; все тихо та мирно, а дивись — уже й викинув на вулицю. Старі зітхали про себе, сходили ся, шушукали, шкодували за старим старшим і, охаючи, дожидали, кого Бог пошле. За те Гриць під-

няв голову у гору: він стороною чув, що старший назначається з молодих, і важидав його, як Бога.

Аж ось і старший появився. Молодий, тихий та обхідчистий; з кожним так любенько розмовляє тихенько випитує, і все, як отче-наш, знає... Старі зажурилися; та й було чого: незабаром їх почали половинити. Кого з столиці викликали, кого з тутешніх розшукали, і все то молоді, без заслуг. Пішли другі службові порядки, иньпе житте заснувалсся.

Проценко дихнув всею своєю слабкою грудниною. Йому легко й служити ся й живеть ся: є в кого не тільки про службу спитати, є з ким і об сторонньому побалакати. До того і старший не держав себе геть одсторонь, як старий: часто він при-соглашав менших до себе погуторити. Зійдуть ся, погомонять, — дивись — або що на кон поставлять на користь бідоти, або музичний вечір утнуть на жіночу освіту... Пішло житте коромислом. Гриць шкодував, що занехав охоту на скрипці грати, а на кону стати — бояв ся, та не мав і талану до того. Він напустив на себе сум; дивлячись на нього, подумаєш: гірке йому і те ваше святкування. Начальство раз довідало ся: чого він сумує. Другі за нього повідали, що він мученик. Він, як справжній мученик, мовчав, не хотів ділити ся ні з ким своїм лихом. — То він мученик? спитало начальство так, буцім сказало: то навіщо його і держати? Усі думали: кінець Проценкові! Він сам млів душею більше, ніж під ту лиху заверюху, що зачепила й його. Прокльони на необачних уже складали ся на його устах, як тут його кликнуло начальство. Ні живий, ні мертвий пішов він до нього.

— Вы хотите ѣхать на уѣзд?

Гриць одказав не словами, а зблідлим обличем та стухлими очима, що коли воля його превосходительства.

— Хорошо, коротко і суворо одказало начальство. В NN открывается мѣсто. Поѣзжайте!

На радощах облітав Гриць увесь город, усіх своїх знайомих. Одним він хвалив ся, як його приняло начальство, яке місто давало, як він одказував ся, а воно прохало; другим шептав на вухо: се за наші біди, за наші лиха великі. Недаром ми підставляли шиї під сокири. Не вмере наша мати, не пропала даремно праця

На третій день Проценко виїхав з губернії з думкою ніколи не вертати ся у се прокляте місце, що так йому дало ся у знаки, що опорочило його добре ймення, що заміряло ся на його

житте молоде. Веселий він їхав на нове місце, та балакучий. З возницями цілу дорогу не вгавав, *викав* і чимало дивував їх тим виканнем. Вони не знали, що про його думати. Се не наше щось, з далекого, видно, краю; і мали думку прокотити заїзжого барина на славу, та стороста охолоджував: не дуже лиш гнатимеш коней: не велика цяця їде, — знаємо ми сих безштаньків!

У городі NN появил ся Проценко зовсім иньшим чоловіком. Веселий та говіркий, — він сміло заводив розмову з кожним стрічним і поперічним, насміхував ся над повітовим бенкетуванням, над порядками городського життя, над громадянським безладдем. Він, здаєть ся все знав, все пережив, передумав і став вище від того, що бачив, не гнушаючись правда, і не гордючи ним. Чи стрівав ся він з простим чоловіком на вулиці — замовляв до його мовою, *викав*, йшов рядом, не боячись огудки; чи з своїм братом службовим, — дивив ся тільки на те, чи то молодий хлопець ще, чи поживший батько, — заводив сміло підхожу річ: молодому розповідав брехеньки, точив яси, старого — привертав до себе розсудливою мовою про житте і, мов ненавмисно ввертав в розмову чужесторонне слівце, щоб того здивувати. І він, справді, дивував усіх. От смілий, от талановитий думали молоді паничі і завжди з великою охотою заводили з ним розмову. — Голова — протягом хвалили старі батьки, — послухай його — не наслушаєш ся. І все то не по верхам скаче, а розумним словом глибоко гвоздить. Далеко такий піде — не здоженеш, не випередип. Поміж панянками не було нікого за його. Хороше обличе, любязна розмова, перевита жартами, хист до танців, — все се було за нього, все слугувало йому на користь. Правда перед ними він тільки раз появил ся у своїй боевій зброї, і кожна подумала: се той, що його жадала душа моя. Потім він звернув на бік; не личить стояти прямо: сонце ніколи не спада на землю, а скільки до нього молять ся людей на світі!.. Він не то щоб їх обминав, а поміж ними напускав на себе сум, скаржив ся на нудне житте, гостро розбірав їх ігри та забавки, насміхав ся над їх замірами. Його бояли ся і жаліли; бояли ся його гострої мови, жаліли красної вроди, що так рано довідала ся якогось лиха. Хто заклопотав його молоду голову? Хто уразив його гаряче серце?.. Нема кінця-краю таємним догадкам і ще таємнішим надіям! Кожній думало ся: а що, як то я? І кожна навперейми перед подругою наряджала ся, як найкраще, виступала, як найлегше; ведучи з ним розмову, замірала, як найдужче; а були й такі, що й бісики перед дзер-

калом учились пускати... Та не туди стріляли його очі, не туди оберталось серце: не на початий моріжок полевих квіток, а на підпушину грядочку огородних лїлій. Молоді панїйки розважали його сум — велику тугу, від їх погляду загорали ся його похмурі очі, тіпало ся і било ся гаряче серце.

Як тільки приїхав він то зразу оселив ся у Рубця. Антін Петрович раднїйший мати свого брата на квартирі: разом вони на службу йдуть, трохи не разом і з служби вертають ся; хата зайва є, — чому ж його не пустити, доброго чоловіка, коли він дає ще до того й добрі гроші. Пистина Івановна ще більше раднїйша була такому кватирантові. Антін Петрович і старий, і підтоптуваний і все клопочеть ся, коли не по господарству, то про карти; а Григорій Петрович і чорнобривий на лихо удав ся, і веселий балакучий; про що з ним не заведи розмову — так легко, так любо з ним говорити. І обхїдчистий та принадливий: не пройшло й трьох днів, а мов він у них і зріс і викохав ся; і слуги до його зразу привикли; і Івась, синок, так полюбив. Не раз Пистина Івановна, дивлячись на нього, як він загравав з Івасем після обїду, — глибоко зітхала. Вона гадала в той час про свої молоді літа, коли вона була ще баришнею, ждала своєї черги... І от же не підвернув ся тоді такий! А тепер — он яке опудало лежить і сопе! — думала вона, дивлячись на чоловіка, що спочивав після обїду; он який крикун вистрибує! — переводила очі на сина, та чує й під серцем щось ворухить ся... Уже ж що там не буде, а кумом він буде! — рішила вона.

Через пів-року родила ся Маринка. Як очуняла Пистина Івановна почали ся клоцоти про хрестини: коли, як, що й до чого?

— За кумом нічого бігати, коли кум у хаті, — жартовливо промовила Пистина Івановна, указуючи на Григорія Петровича.

— Од хрестин грїх одказувати ся, — одмовив той.

Кумою Антін Петрович давно вже намітив товсту купчиху, що так любила чайку попиту, добре попоїсти, у волю поспати; не згірше вона любила і на зубок отторонею узяти, — звісно, як у гостях, та поміж своєю компанїєю — не сидїти ж сцїпивши зуби!

— А хрестити візьмемо молодого попа, — знову рає Пистина Івановна чоловікові... Все ж перепаде що небуль молодому, бо, кажуть, він так бідує. Та разом і матушку проси, побачимо, що воно за губерська цяця.

Хрестини, іменини, похорони віколи не справляють ся без бенкету; зійдуть ся чужі люде, треба діло зробити, треба й по-

бенкетувати. Колись ті бенкети ділими тижнями тягли ся, широко та бучно справляли ся; а тепер більше між прихильними знайомими.

На сей раз Антін Петрович запросив близьких собі: Книша з жінкою, високою та сухою, як тараня, молодичею; секретаря з суду, лисенького та низенького старичка з його бочкою, як шуткуючи звав він свою жінку, огрядну та товсту панію, велику товаришку головихи; прохав він і голову, й Селезнева, та голову якесь діло задержало, а Селезнев поїхав на села містки оглядати.

У призначену неділю, з вечора зібрали ся запрошені гості, посідали, ведуть звичайну розмову — хто що чув, хто що бачив; ждуть батюшки. Аж ось і він, та ще й не сам — з матушкою.

— І чого? — спитала секретариха з поліції, хитнувши головою.

— Скажіть же? — додала секретариха з суду.

— І їй сюди треба! Ішла б у машкарад зкрою водити! — увернула головиха. Вона вже де-що чула про молоду попадю, що та виробляє.

Попадя увійшла у гостинну наряджена, та надушена. Її гарне шовкове плаття злегка шамотіло по долівці, пвітний пояс, наче радуга, перевив тонкий та стрункий стан. Її біла, наче виточена, шия ще здавала ся білійшою від гарної шовкової матерії, що так гладенько облягала її круглі плечі, і високе лоно; золотий хрестик на золотому ретяжці, блишав на шиї, як зоря; невеличкі сережки грали дорогими камінцями; на рожевих пальчиках і синіли, і червоніли перстеньки; личко молоде, рожеве; волос чорний, у кучерях; голубі оченята з-під чорних брів, наче квітки ті горять-усміхають ся.

— Нарядилась, а їсти, кажуть, нічого, — принавши до Рубчихи промовила секретариха з суду.

— Підіть же, — одказала та.

Головиха тільки сплюнула і припала до блюдечка з чаєм.

Попадя, уступивши в гостину, привітно поклонила ся усім. Пистина Івановна направила ся стріти незнану ще гостю. Почало ся знайомленне. Попадя, як ясочка, бігала від одного до другого, хапала ся за руки, міцно здавлюючи їх, трусила; з жінками цілувала ся. Личко її горіло, очі грали. Вона така рада новим знайомим. Так давно ждала сього часу. І защебетала, мов пташка ранком. Балакаючи з казаякою, увертала слово й до гостей; чула, що говорили чоловіки в другій хаті, і з ними вона перегукувала ся своїм дзвінким голосом. Бажаючи побачити народжену, кинула ся у дитячу, обцілувала червоне личко Ма-

ринки, витерла губи білим пахучим платочком, і метеликом ускочила знову у гостинну.

— А хто ж кумом — спитала?

Пистина Івановна підвела кума, познайомила.

— Я десь вас бачила, — сказала вона, стрільнувши на нього очима.

— На улиці, може, — відказав він, вклоняючись.

— Ні. Ви не з губернії?

— Доводилося й там бути.

— То-то. — І вона заторохтіла про губернію. Там-то хороше, там то весело. Садки, клюби, маскарлади.

Григорій Петрович зрадів новій знайомій. З одного города, — у них зразу знайшлося що пригадати, про що поговорити. Весела і тепла розмова зачалася між ними.

— Хльорка! — тихо промовила Книшева жінка.

— Та ще й губерська — додала секретариха з суду.

Головиха зачиміхала і вилила з блюдечка чай на себе.

— Плаття! плаття! — загукала секретариха з суду і кинулася за ганчіркою.

— Нічого, — заспокоювала головиха, струшуючи з свого дорогого шовкового плаття краплі чаю, а в душі лаяла і попадю і секретарих.

— Бачите, що тут за люде, — якась звірота, прошептала, повертаючи ся до Григорія Петровича попадая і, зігнувши тихо додала: а ти живи між ними та ще й вибери подругу собі.

— То ви не подругу вибірайте, а друга, — одказав він їй.

— Друга, скрикнула вона, і блакитні очі її аж посиніли... О-о, я знаю вас, мушці. Ви всі ехидні такі, коварні... у-у-у...

І вона так утішно засовала ся, посварила ся рукою, так чарівниче заграла очима, що, як би не було нікого, Григорій Петрович так би й припав до її ручки.

— Всі! Невже всі? Мало ж ви знаєте нас, коли так, — одказав він будім покіжно.

Попадая глянула йому у вічі, пильно глянула... Ще хвилину, і він, певно не видержав би її палючого погляду; та вона одскочила від нього, підійшла до Пистини Івановни і заторохтіла про щось з нею... Його серце зразу так нестямно забило ся.

— Ану, потягаємо ся, — чия то візьме, — подумав він, скребучи бороду.

Тут почали ся хрестини. Усі остали ся в гостинні, тільки хазяйка з попадаєю вийшли в дитячу.

— Не по кумі куму вибрали, — промовила вона, зазираючи у-вічі Пистині Івановні.

— То, бачте, головиха. Обійти якось було ніяково. Знаєте наші звичаї, — виправляла ся Пистина Івановна. А кум — наш кватирант.

Попадя мала щось сказати, та тільки очима заграла.

— Ваше ймення? — червоніючи спитала Пистина Івановна.

— Наталя Миколаївна, — одмовила попадя. Тільки ви мене так не зовіть. Зовіть прямо Наташа і вона кинулась обнімати та цілувати Пистину Івановну.

— Дівчинка... Йй би ще тільки гуляти, та в кукли грати, а не попадювати, — подумала Пистина Івановна.

Після хрестин чоловіки одрізнили ся у другу хату, засіли за карти. Жінки востали ся з одним кумом у гостинній. Пистина Івановна часто вибігала то по хозяйству, то до дитини. Секретариха з головихою більше мовчали, слухали, як торохтіла попадя з Григорієм Петровичем; а вона ні на хвилину не вгавала: то гудила порядки тутешні, то згадувала губернію і вітхала. Григорій Петрович йшов їй навпаки — дратував, перечив; а вона, коли не мала, що одказати, то сварила ся на нього своїм кулачком. Яка вона хороша була у тому гніву! Припухлі устоньки, мов рожева квітонька, розкривають ся, блищать білі та рівні зубенята, щоки красять ся краскою, а очі горять-палають.

— Циндря то вона циндря, а дивіть ся яка вродлива дуже, — промовила головиха на ухо секретарші з суда.

— Що та врода, — одкопиливши губу одказала та: хіба на те, що б другим на шию вішати ся. Чи бачите, як заграє.

— І сраму їй немає, — увернула Книшева жінка. Рада, що до панича допала ся, — торохтить, як та порожня бочка; а до нас, небісь, то й за ціпило їй.

Тут саме Пистина Івановна кликнула на щось Григорія Петровича. Попадя, zostавши ся сама повернула ся до жінок.

— Ви не скучаєте? Ми тільки з Григорієм Петровичем і говоримо. Головиха ззирнула ся з своїми товаришками.

— Та тільки ж вас і чутно — прошептала Книшева жінка.

— Ми на вас, серденько, дивлячи ся, радємо, — уїдливо промовила секретариха з суду.

— Давайте у хванта грати, — крутнула ся попадя.

— Ні за що нам хватати ся, — з усмішкою одказала головиха, а її товаришки зареготали.

— Не хочете? — спитала попадя.

— Не хвантали ся ми з малку, а на старість пізно учити ся, — знову промовила головиха.

Попада закопилила губу і, пройшовши ся по гостинній повернула у хату, де чоловіки у карти грали.

— Бачили, як носом закрутила, штовхнула секретариха головиху.

— Ззіла облизня, — промовила Книшева жінка.

— Мені у хванта грати... обізвала ся головиха і, схиливши ся на бік до секретарихи, закикала; та дивлячи ся на головиху, собі зареготала ся. Товсті та круглі вони, наче кавуни ті, хитали ся то в той, то на другий бік, одна одну штовхаючи; широкі їх облича від реготу ще більше ширшали, займали ся краскою, по-ливали ся слізьми; з боку суха й довгобрана Книшиха, наче довгоноса ворона, дивила ся на них і собі якось усміхала ся.

Тим часом попада підійшла до чоловіка.

— Що, везе тобі? — спитала вона припавши на його плече.

— Ве-е-зе-е, ростяг той. Он плема ззів, — і зареготав ся.

— Віда з батюшкою, — обізвав ся секретар суда, — усіх обіграє.

— Присядьте, лишень, до мене, чи не принесете щастя, — зашебетав Книш, пориваючи ся подати їй стула.

Попада, подякувавши, сіла.

— Свате, свате, — посварив ся на Книша секретар з суду, — он сваха дивить ся.

— Завидно стало, — одказав Книш, здаючи карти і схиляючи ся до попаді.

— Жінко. Се ти проти мене, — увернув і піп.

— Я всім щастя принесу, усім, — усміхаючи ся, торохтіла попада.

Поки карти здавали, пройшло кілька хвилин мовчання. З гостинної тільки доносило ся глухе кихиканне.

— Бач, — наші собі там не дримають, — обізвав ся секретар з суду.

Попада повернула ся подивити ся, хто регоче. В гостинній кихиканне стихло, а на порозі вона встріла Григорія Петровича.

— Будемо й ми в карти грати, — зашебетала до нього.

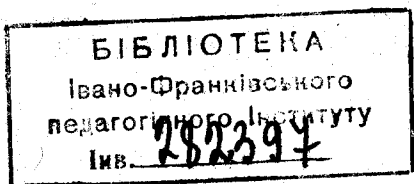
— Хто ж буде?

— Ви, я.

— У-віщо?

— У носа.

— Як-то, у носа?

— Карти, карти! Давайте карти, — закричала попадя, ускакуючи в гостинну і усїла ся біля невеличкого круглого столика.

Григорій Петрович роспукав карти. Швидко мішаючи їх, вона щebetала: „У кого зостануть ся карти, тому носа бити“.

І почала здавати.

Поки здавали, у карти грали, в гостинній було тихо; головох з секретарихою тільки ззирали ся, та Книшева жінка скося поглядала на них.

— Вийшла, вийшла! — зразу закричала попадя і заплескала в долонї.

— А тепер що? — спитав ся Григорій Петрович.

— Виставляйте носа! На скількох ви зостали ся? Аж на п'ятьох! Носа, носа! — гукала вона.

Він виставив. Вона ухопила п'ять карт і націлила ся вдарити. Григорій Петрович увернув ся.

— Цур! не увертати ся!

— Боляче ж! — замолив ся він.

— А як я зостану ся? Держить, держить. Дозволяєть ся тільки картами сторони закрити, а кінчик виставити.

Григорій Петрович, на великий сміх головох і секретарихи, закрив ся картами.

— Раз! — скрикнула попадя і вдарила картами по носу. Цілком улучила вона по самому кінчику, аж у нього слъози потекли.

— Ще, ще!... аж чотири рази, — кричала вона, заливаючи ся реготом.

Григорій Петрович, помнявшись, покоровив ся.

— Два, — промовила вона тихо і злегка зачепила картами; в третє ще легше; а на послїдок, — він не розібрав, — чи то вона картами вдарила, чи тендітними пальчиками злегка доторкнула ся, неначе ущипнула.

Він тільки запримітив, що якась нетерпляча урза пробігла по її веселому личку.

— Не буде ж і вам пощади! — скрикнув він, здаючи карти.

За другим разом зостала ся вона, та ще аж на десяти картах.

— Носа! — гука, наче люто, жартуючи, Григорій Петрович.

Двома картами заслонила ся вона, виставляючи свій трохи кирпатенький кінчик носа.

— Раз! — гукнув Григорій Петрович і замахнув ся. Метко вона затулила ся, — карти ударили ся об карти.

— А уговор? — спитав ся він з докором.

— Уже раз, — защебетала вона, — уже раз. В тому то і сила, щоб уцілити.

— Ну, держіть... Два!

— Ой, боляче! — скрикнула вона і мерщій потерла носа. Невеличка смужечка червоніла на кінчику.

— А мені не боляче було? — спитав він, і знов замахнув ся.

— Три! — і промахнув ся. — Чотири!... — гукав далі.

— Григорій Петрович, — окликнула його Пистина Івановна з другої хати. Він озирнув ся... У гостинній тільки він з попадею був, та на порозі дитської стояла Пистина Івановна.

— Оставте, — промовила тихо Пистина Івановна, як він підійшов до неї.

— Останній дарую... — сказав він, вертаючи ся до попаді, складаючи карти.

Попадя пильно глянула на нього.

— Тим хочеть ся? — тихенько спитала, мотнувши головою на дитську, звідки доносив ся голос головики: „І звели. Ще носи поодбивають.. Тільки їх і чутно“.

Григорій Петрович озирнув ся. Пистини Івановни вже не було. Він кивнув головою.

— У-у, подлі, — прошептала попадя і зломила пальці; наче один разом вони хрустнули в неї.

Цілий вечір після того вона була смутна, мовчазна.

Після закуски, як прийшло ся хлиснути вина, вона тільки розбалакала ся. Хтось з чоловіків завів був пісню.

Ви вмієте співати? Будемо співати! — скрикнула вона, схопивши за руку Григорія Петровича.

— Будемо. Заводьте.

— Лермонтова: „Вихожу одинъ я на дорогу“, — знаєте.

— Трохи.

Вона вискочила насеред хати і почала. Тихо-тихо, мов з-за гір, доносив ся забій золотого дзвоника, роздав ся її тонкий голос, де далі все дужчаючи, та піднімаючи ся у гору. Григорій Петрович підхопив тенором... Усі зразу стихли, мов понімили, слухаючи пісню. І було що послухати... У кожного перед очима встала ніч, тиха та зоряна; сивим мороком крие вона чорнії гори, страшенні скелі... Чуєть ся туга невимовна, та туга, що огортає самотню душу серед пустині німої... Здаєть ся гори ворухать ся, скелі шепочуть між собою, дослухаючись до того гомону, що йде від неба. А там. Там тисячі тисяч зірок одна перед другою виграваять та лунає, а та трусить ся тихо... Ось

скільки їх зірвало ся і полетіло на різні боки, — тільки огненні сліди вказують їх веселу дорогу... Серце замірає; душа роздімаєть ся, ширшає... Здаєть ся, що все те у ній коїть ся, через неї проходить. Чоловік не чує себе, не памятає... Пісчина серед сього безмірного світу, невеличка цяточка його, — він чує, як кидаєть ся всевітне серце, бєть ся його жила, брєнить щось у кожному суставі... пам'ять меркне, думки зникають... Він замірає... Він чує, що замірає.

Пісня теж замерла; її голос давно вже зник, а проте у хаті стояла така тиша, мов слухали усі її далекої луни. І справді — луна та стояла у кожній душі, брєніла у кожному серці, ворушила якісь глухі невідомі почування. Всі мовчки, схилившись, сиділи.

Перший секретар з суду порушив ту німотну тишу. Мовчки він зняв ся з місця, мовчки опустив ся перед попадею на коліна і, вхопивши за руку, промовив:

— Матіночко наша, канарєєчко! Ще разок... ще, хоч тропечки... Дайте умерти, — замолив ся він, припавши до її руки. Роздав ся поцілунок. Попада тріпнула очима.

— З роду віку не чув нічого такого... Матінко, канарєєчко! — гукав він, згорнувши хрестом на грудях руки. — Його жінка, як опечена, схопила ся з місця і, пробігаючи повз його, штовхнула.

— Бочко! — скрикнув він, задержуючи її за плаття... — Ти чула? Чула коли таку пісню, такий голос? — Серафими і херувими так тільки Бога вихваляють.

Усі прийняли те за жарти і зарєготали ся. Сама секретарша, щоб не подати виду, як се їй до серця доходить, усміхнувшись, промовила:

— А ти вже, мій голубе, й роскис. Що то він у мене до пень, а надто як ще й випє... Повернула ся вона до попаді.

— Випє, гукнув він! — Умру колись від них! Так мене й розірве, рознесе на шматки! гукав він, хапаючи ся руками за груди, мов показував, як його буде розносити.

— Оце, який ви. То я не хочу й співати, щоб ви не вмерли, — обізвала ся попада.

— Матінко... Канарєєчко. І без того умру. — Заспівайте. І він порвав ся був знову її у руку поцілувати.

— Добре, добре. — заспіваю. Тільки устаньте, тільки не цілуйте, — защебетала вона, граючи очима. Вони здаєть ся казали у неї: а що, а що? Бачили мене? Чули? Схочу — усі тут будете у моїх ніг плазати, мої руки лизати!.. Здавало ся, вона росла ви-

шала, ширшала. Не невеличка дівчинка стояла перед очима, а величнця царичя.

Завели другу, веселеньку; потім знову журливу, а на переміну знову веселу. Вечір закінчився танцями. Секретар суда, хлебснувши вже і геть то, ухопив попа і пішли у двох драти гопака, аж стіни ходором ходили.

Розійшлися геть за північ. Піп так підтонтав ся, що ледве ногами плував, Григорій Петрович згодився провести їх до дому.

Тільки що вийшли за двір, вона схопила ся за його руку і вони пішли вперед; піп, поспішаючи за ними писав мислити і щось розмовляв сам з собою. Вони не слухали його розмови; у них розпочала ся своя весела, жартовлива. Звішуючись на його руку, вона так голосно реготала ся, що аж луна розлягала ся по дворах; злякані собаки кидали ся під ворота, пробігали дворами, гавкали, вили; піп гукав на собак, посилаючи їх кудись далеко, а вона горнула ся до Григорія Петровича, ховалась за нього, щоб бува вони не покусали.

— Я надію ся, що ви тепер, знаючи наш захист, заглянете коли-небудь у нього? — сказала вона, прощаючись, як дійшли вони до двору.

— Ваш гість! — одказав Григорій Петрович; а піп в знак приятельства обняв ся і поцілував ся з ним.

Григорій Петрович вертав ся до дому, п'яний тією радістю, що впиваєть ся чоловік, провівши весело вечір. Голова його горіла; серце якомось нестямно било ся... Піду, безпримінно піду, — шептав він, перебіраючи дні, та вираховуючи у який би його зібрати ся.

Невеликі, видно, були збори, коли він на другий день і пішов. Вернув ся до дому рано, за те ще п'яніший, ще веселіший. Він не пішов до себе у хату, а пішов до куми, розхвалити ся, як вони весело провели той вечір... Скільки співали, і піп співав...

— От люде! — скрикнув він з-опалу.

— Ой, стережіть ся голуких очей! — болізно усміхаючись, відказала йому кума. Вона чогось увесь вечір була сумна, задумана; Григорій Петрович не примітив того і веселий ліг спати.

На третій день він гуляв і сам не знає як опинив ся у попів; на четвертий — знову... Незабаром він почав там бувати, як дома, як свій чоловік.

По городу пішла поголоска. Люде слезбували про їх довгі гулянки у-двох по-за городом. Хтось примітив у вікні у вечері,

як сиділи рядком, пили чай... Її рука лежала в його руках, він раз-поза-раз приводив її до свого рота і тихо цілував, кожен раз роздивляючись, мов вона міняла ся від його поцілунків, ставала краща. Куховарка, синоноса Педоря, комусь хвалила ся, що і батюшка про те знав, та тільки мовчав. Раз тільки, перебравши через міру, він завів про те розмову з нею, прохав, аж плакав, кинути таке житте. — Буде того, що я тебе раз покрив, що перед Богом гріх на себе приняв... Ти знаєш, як пресвященний дознаєть ся? — умовляв він її. Та вона йому зразу забила баки.

— Плювати мені на тебе та твого пресвященного. Як жила — так і житиму! — відказала вона...

Багато до того ще плела куховарка Педоря. Та чого не наплете наймичка, що їй повинно за три місяці заплатити, а ні за один не заплачено...

VI.

Минало літечко тепле з його ясними та привітними днями; насувала осінь сумна з густими туманами, з темними непроглядними ночами. Настане день — літній вечір яснійше — малий та короткий, сюди-туди повернувся — вже його й немає, а ніч довга-предовга, — і виспиш ся, і вилежиш ся, а світ не заглядає у вікно, десь дрімає за горою; у шибки тільки стукає дощ, та наганяє нудоту.

Христя і не чула ся, як минуло літечко тепле, наступили ночі холодні, пішли дощі безперестанні, замурували людей по хатах. На двір вийдеш — дощ та туман непроглядний; і в хаті не краще. Стіро, аж жовто, наче димом накурено.

Сумно у такі часи не тільки в селі, сумно і в городі. По селах хоч робота є — прядуть, шиють; а в городі: отбув день — та й спи, або нуди ся цілу ніч.

Христя, щоб як-небудь скоротити час, почала вишивати сорочку; а Марія або їй помогала, або качала ся на печі, пригадуючи всячину з свого життя. Від того безталанного дня, як вернула ся вся побита та понівечена, вона нікуди не ходила; все дома та дома, все сумна та невесела, не раз гірко і плакала. Та що сльозами поможеш, тільки очі наплачеш, та себе зсушиш. Марія, справді, почала сохнути. Часто вона жаліла ся Христі, що корсетка на ній, як мішок, телепаєть ся; у спідниці — двічі гаплички переставляла; і на обличчі, — хоч бліде воно було в неї, та повне, — тепер і обличчя осунуло ся, почало жовтіти очі — меркнути; і не одну білу волосину у висках запримітала Христя.

Одного такого вечера Христа, подавши панам самовар, примостила ся на полу шити, а Марія побрала ся на ніч. Кругом них було тихо; з горниць тільки доносив ся брязкіт посуду, та неясний гомін. Марія і Христа мовчали. Христа, схиливши ся над шитвом, корписала голкою; Марія дивила ся з печі на неї і — по очах видно; сумувала.

Вона думала: от же Христа сидить, шие сорочку, виплутує мережку; а вона лежить і ні до чого не приймаєть ся і не хочеть ся ні до чого приймати ся; руки не здіймають ся... Та й на що? Христа молода, до неї все усміхаєть ся; їй здаєть ся все таким привітним, та гарним... колись і їй було так; а тепер... що усміхало ся — те тепер кривить ся, насміхаєть ся; що радість несло — те тепер щипає за серце, нове лихо приносе. Що ж се таке, старість іде, чи безнадійне житте нагнітило?.. Марії стало гірко-гірко. Вона б, певно, заплакала, та панич саме вийшов з горниць. Проходячи у свою хату, він зупинив ся біля Христї задивляючись на її роботу.

— Ну чого вам? — спитала Христа, ховаючи під руку сорочку.

— Хіба не можна? — спитав ся він.

— А вже ж не можна. — Одказала Христа.

— Боїш ся щоб не зуразив... У мене не такі очі, — мовив він тихо і пішов у свою хату, зачинив ся; Христа провела його очима аж до дверей, витягла з-під руки сорочку і знову нахилила ся над шитвом. Марія бачить по Христиному обличчі, як їй збентежив той паничівський погляд, як звеселив, утішив. А їй вже ніщо не втішає... Ох, житте, трекляте! — промовила голосно Марія, аж Христа струснула ся... І знову тихо: тільки лопоче полотно у Христиних руках, деренчить голка, рівняючи збори, шелестить нитка, прошиляючись по між чисницями рука Христина метушить ся, а по за спиною на стїні тїнь від неї несамовито бігає, хитаєть ся...

Ось чутно щось зашелестїло у сїнях, ступає. Іде хто — Христа і Марія разом повернули ся до сїнешних дверей. Двері росчинили ся і на порозї появил ся — пан- не пан, а в панській одежі; обличчє сухе, довгобразе; вуси руді та довгі; щось за ящик чорнїє під рукою.

— Григорій Петрович дома? — спитав ся прихожий товстим охриплим голосом.

— Дома! — отказала Христа.

— Куди до нього пройти?

— Туди! — указала Христа на двері.

Незнайомиць, проходячи, зупинив ся біля Христї, витріщивши на неї здивовані очі.

— А-а-а! — прогук він, роззвіляючи рота.

— Христя собі зирнула і, від того прикрого погляду і мерщій схопила ся втікати... — Марія зареготала ся.

— Лука Хведорович! слихом слихати, в вічі видати! Скільки літ, скільки зім! Та ще й з скрипкою... Прощу до хати! — роздав ся з-за Христиної спину, паничів голос.

-- А я оце задивив ся на вашу дівчину, — чудо незнайомиць. Де ви таку видрали в біса хорошу?

Христя мерщій сховала ся за піч і не дочула, що панич отказав. Незнайомиць пройшов у паничеву хату, двері зачинили ся з-за них тільки глухо доносив ся його товстий охриплий голос.

— Се знаєш, хто такий? — спитала Марія Христї, як та почала умошуватись знову за роботу.

— А хто, столяр може? — угадувала Христя.

— Столяр! зареготала ся Марія. А бодай тебе. Се — Довбня, — панич Маринин.

— Оце то він! — подумала Христя, схиляючись над шитвом.

— Що же воно таке? Служить де, чи як? — спитала далі у Марії.

— Не знаю, чи він служить де, чи ні. Знаю що півчими в соборі заправляє. Як став старостою купець Третинка, то відкілясь його привіз. Він, либонь, на попа учив ся та не схотїв святитись у попи. А пе — то не доведи Господи. Як закурить винокурню то тижнів зодва кружляє. Усе, що має, пропе, в одній сорочці по шинках бігає, аж поки де під тином не звалить ся. Візьмуть тоді у шпиталь; вилежить ся, витверезить ся, а вийти б та ні в чому. Іноді вже і складають ся хто що там дасть, пошиють йому одежу, приборуть, як слід. Ото він і знову за діло візьметь ся. Там такий майстер грати! і до півчої має кебету: як без нього співають — наче вовки у лісі виють, — той туди, а той туди, — а як він заправляє — то наче янголи ті — согласно, та гарно.

— І дасть же Господь такий талан чоловікові, та от так і не вміє його шанувати. — Отказала, зітхнувши, Христя...

— Піди ж ти... І вчений, і разумний, та — ба. Паничі ним гордують, — як його з паницею водить ся! Панянки — соромлять ся, боять ся; одні купці за нього... Що ти з гріхом чоловічим поробиш. Такий уже його гріх.

Поки Марія розказувала Христї про Довбню, тим часом у них з Проценком вела ся своя розмова.

— Ви кинули у мене своє лібретто, та й не приходите. Що думаю, за знак, чи не забули: віднесу хоч сам, — казав Довбня кладучи на столі скрипку.

— Спасибі! подякував Проценко. — Мені так заніколило ся.

— Еге, я ще і скрипку приніс разом з лібретто. Може ми що й ушкваримо! — увернув Довбня круто.

— Як? То ви скористували ся, лібретто? зрадів Проценко.

— Який чортів батько! Дуже закрундзеване, одказав Довбня. Весілля трохи розпочав. Похвалю ся, тільки спершу скажіть: чай у Вас є? Я чаю не пив.

— Христе! — кинув ся Проценко до кухні. — Чи вже самовар прийняли?

— Ні, ще, у горницях.

— Не можна б попрохати у Пистини Івановни чаю.

— Зараз.

І Христя метко вернула ся, скочила з полу і побігла у горницю.

— Як гляну на вашу дівчину то й чаю не пив би, — все б на неї дивив ся! — бубонів Довбня, пильно задивляючись на Христю як та піднесла йому чаю, на невеличкій підставі.

— Та беріть уже, а то кину!.. — червоніючи, як маківка, вопила Христя.

Довбня, не спускаючи з неї очей, нехотя простяг руку і ледве узяв ся за блюдце, як Христя, наче муха, вертнула ся і мерщій вискочила з хати.

— Оце так, оце смак. Се не городська... хльорка, не панянка, що у їх жилах замість крові тече буряковий квас. Ся — запечена сонцем; у сієї кров — огонь. — Бубонів Довбня, бовтаючи ложечкою чай.

І почав розказувати Проценкові різні приповістки з своїх п'яних походженьок. То були незвичайні приповістки, безпутні речі безпутнього п'яного бажання та жаги; від них аж на душі перевертало ся у свіжо-чоловіка. Не добрими видко, здали ся вони і Проценкові, бо він мерщій перебив Довбню.

— Ка-зна — що ви мелете. Невже розумному чоловікові на таке повинно пускатись?

— Розумному кажете? — спитав спокійно той. — А при чому тут розум. Натура тай годі. Пете ви, пете... Ну...

Він не доказав. Та нічого й доказувати: Проценкові стало аж страшно від такої голої та нічим неприкритої правди. Він почав заминати розмову, переводити її на другі речі, поки не

звернув на лібретто, над котрим він, як познайомився з попадею просидів з тиждень. То була хоч і похапна робота і не досить зграбна але він дивився на неї, як на діло великої ваги. Його голову давно уже морочила думка бачити коли-небудь свою оперу скомпановану на голоси рідних пісень, — таких чудових та глибоких. Досі їх тільки ставили на кону — і всім вони так подобалися; іноді де кілька зводили й до купи, чергуючу поважну з веселою, і така постанова мала страшений вплив на слухачів; от же то не була ще опера, то були тільки перші кроки до неї, перші несміливі підступи до того великого діла, що дожидало свого ватажка, який перший узяв ся б за нього. Хто знає, чи не він, бува, буде той перший? Адже ж йому першому спала думка. Чому ж нею не скористувати ся, як е хить і жага до сього. Треба тільки лібретто виконати, а голоси до нього підставити з тих самих пісень, що народ співає... Се вже пустяковина. Попрохати кого-небудь, хто знає ноти, щоб завів у їх голоси, та й годі. Шкода, що він сьому не вивчив ся, а то б і прохати не треба, — сам усе б виконав, його ся думка так посіла, що йому вже ввижала ся його опера, виставлена на кон. Усюди тільки й гомону, тільки й речі: Прокопенко оперу написав. Ставлять Прокопенкову оперу. Ой, було у його чести. Треба мерщій лібретто писати, та присвятити попаді, такій хорошій співачці... І він його за тиждень одмавав. У тому лібретто він розповідав, як за немилого видавали заміж дівчину, як грали весілля, як вона була безталанна за нелюбим чоловіком і як їй довело ся утопити ся з горя. Прочувши, що Довбня добре знає ноти, та до того ще й на скрипці грає, він пішов познайомити ся з ним і попрохати завести у ноти голоси до його лібретто.

— Я його виконав, — хвалив ся він Довбні; потай миру у своїх глибоких думках, винячив у своїй душі, вишк на огнищі свого серця.

— Не довело ся мені коштувати яешні, пряженої на такому огнищі, то й боюсь, щоб не опік ся, — одказав той, не то дивуючись, не то глузуючи.

А про те взяв лібретто, щоб перше всього його прочитати і обіцяв, що коли зможе що зробити, то й своїх рук приложить до голосів.

Тепер ото Проценкові страх як хотіло ся знати, що зробив Довбня з його лібретто. А вже, коли він прийшов з скрипкою — то певно, має чим похвалити ся. Та хай спочине, чаю напеть ся, покурить, думав Проценко.

А Довбня сидячи за столом, кадив мов, з димаря, на всю хату, запиваючи чаєм кожну затишку.

— А нуте, заграйте що-небудь, — попрохав Проценко, як той випивши шклянку чаю, кинув у блюдце недокурок завтовшки в палець.

Довбня мовчки устав, повагом почвалав до скрипки, відімкнув її, витяг скрипку побренькав на струнах, повів раз смичком і почав настроювати.

— Ось почувеш, як він добре грає! — обізвала ся Марія до Христї, підводячи голову слухати. Христя мовчала, тільки ще мов низче схилилась над роботою.

Довбня, настунчивши скрипку, поцегикав, поцегикав і вийшов насеред хати, розставивши широко ноги і придавивши підборіддем до плеча скрипку, він почав грати. — Тихо, глухо мов з-далека, з-за гори, доносить ся гомін, топїт... чуєть ся маршова пісня... Ось вона все наближаєть ся та наближаєть ся. Се немаршова, козака пісня, се — молодецькій поїзд везе князи до молодой, Так-как... То молодого бояре гукають. а дружки вертять. І зразу — як одрубало: скрипка, зично гукнувши з усіх четирьох струн, замовкла.

— Що се він грає? — спитала Марія. Щось познаку.

— А се ж як ведуть молодого до молодой, — одказала Христя.

— Так, так... — почала Марія і не договорила: Довбня знову заграв.

Лящить—голосить тонкий та дзвінкий голос першої дружки у хатї молодой; тяжку та плакучу заведе він пісню, — дивись вечір; її подруги на кінці підхоплюють і мчать — підносять високо у гору. На їх заводи обзиваєть ся з-за хати парубочий голос... Молодий, молодий з боярами наближаєть ся, йде... Ще дужче заливають ся дівочі голоси, ще вище грають у гору, мов пустили ся один перед одним на випередки; а бояре за ними — на вздогінці... ось вони наближають ся, зходять ся; ось зійшли ся до купи, злили ся в одну пісню.— Гучна, важка, пливуча полила ся вона, як вода, понесла ся над усіма головами. Всї, здаєть ся, мовчки схопились та слухають її, а вона, як вихор, зняла ся у гору і мчить ся — несець ся все вище та вище...

І знову обрубий перевив.

Трохи згодом зачула ся метелиця. Спершу повагом, а далі дрібнїйше та дрібнїйше, поки не перейшла на козачок. Смичок несамовито забігав по струнах; струни аж клацають та цмокають, виводячи дрібушку. У Проценка аж жижки під ногами сі-

пало; а перед очима розвернув ся рівний та чистий двір, а посеред нього — весілля... Йому вважається, як дрібненько перебірає ніжками ота дівчина; як отой парубок налягає на закаблуки, садячи трапака; а он, а он, — наче м'яч застрибав, пішов другий наприсядки. А ну ще наляж, піддай огню! піддай палу! кричить дружко б'ючи у долоні... І знову усе зразу обірвало ся.

Довбня замовк; а Проценкові все ще вчуваєть ся дрібний козачок, все ввижаєть ся, як крутять ся перед його очима люде. Чийсь регіт очунав його; він мов з просоння, підвів голову, оглянув ся... То з кухні доносив ся регіт. Христя не видержала і схопилась з полу та пішла по хаті вистрибом, а Марія з печі реготала ся.

— Х-х-у! — зітхнув Проценко. — Батечку мій! Та се страшна штука! — скрикнув він.

А Довбня, мов не чув нічого того, почав знову:

„Ой стій, сосно,

Та розвивай ся.

Рано, рано“

Понесла ся журлива пісня; і вголос її дружкова шабля гепала в стелю раз, другий і втретє. Ті забої — наче на даний поклик — повідають, що незабаром почнеть ся щось поважне і дуже вразливе! І воно справді почало ся... Пісня затихла, гомін не гомін, а якась трусанина зв'їла ся. Пора молоду виряжати до молодого. Пора... гукає дружко. Дружки починають важко, — важко, і музика підтягує їм ще важче... Вставай княгине, прощати ся з родом та з своєю волею дівочою. Тепер ти вже не вільна птиця, а чужа робітниця. Свекруха тобі голову скребтиме, а свекор докорятиме, та нікому буде заступити ся, своя дружина побе-полає — та нікому пожалувати ся. Сльози та скорбота та довічня найтяжча робота, красоту твою знехтує, саму тебе зігне та застаріє. Вставай же, княгине, прощай ся з своїм родом, з своєю волею та красою дівочою. „І княгиня, спотикаючись від сліз іде уклоняти ся батькові-матері. Настала важка хвилина. Скрипка у Довбні стогне-ридає. У Проценка аж дихання сперло ся у грудях, аж слези виступають на очах... От-от вони бризнуть: Вони б може і бризнули, як би дружко, порядкуючи, не вигукнув: „Годі, годі, рушаймо...“ І знову понесла ся маршова пісня спершу гучно-зично, а далі все тихше та тихше, мов молодецький поїзд, виїхавши з двору, спустив ся у балку, або сховав ся за лісом-горою... Тепер тільки Довбня спустив з плеча скрипку і положив її на столі.

— Оце вам і весілля до вашої опери, — сказав він і почав витирати піт з лоба.

— Х-ху! як уморив ся! хай йому гаспид: — додав. І мерщій побрав ся до тютюну.

Проценко сидів мов на угіллях: очі в нього горіли, щоки пашили, дихання важке — поривчате.

— Господи! скрикнув він, зломивши пальці, що вони у нього аж хруснули. Перше з роду чую на своєму віку таку непевну музику. Хай тепер італіянці, або німці підкинуть ся з своєю... то ж великі генії творили, а се — народ, — проста народня пісня... О, я, здаєть ся, розуму побуду ся! скрикнув він і забігав по хаті. Не швидко після того прийшов він до памяти і заговорив спокійніше.

Не ждав! Не ждав я такого, правду кажучи. Я думав, що Лука Хведорович забув про мое лібретто; та й сам почав забувати про нього... Аж бачу — ні. Хоч ваша музика і не до слів, за те — яка артистична штука! Що ви думаєте робити з своєю песою?

— Що ж я зроблю з нею! Нічого... пограю кому-небудь, та й годі! — одказав Довбня, випускаючи з рота цілий оберемок диму і огортаючись ним, наче хмарою.

— Як нічого! — скрикнув Проценко. Ні так не годить ся вашу песу треба у ноги завести та надрукувати! Треба повідати людям, які дорогі та музикальні мотиви виховує народня пісня! Великий гріх буде, як ви їх так занехтуєте.

— А де я у гаспида візьму грошей, щоб надрукувати? спитав ся Довбня.

— Хочете, я візьму ся. У мене в Петербурзі є один знайомий музика. Я до нього одішлю. Хай покаже Бернардові, чи кому там... І вашу песу надрукують, непримінно надрукують. Богато знайдеть ся рук узяти ся за таке мистецьке діло... Заграйте ще що. Козачка чи те місце, де молода прощаєть ся з родом... Голубчику... А знаєте що? У таких справах, знаєте, хто найкращий оцінщик. — Народ! простий народ. Ви нікому не вигравали... Кликнемо Христю, Марію, прислуга тут — хай вони послухають; та спитаємо, — що вони скажуть. Цвірінькав Проценко.

Довбня лукаво усміхнув ся у свого рудого вуса.

— Ви смієтесь! — скрикнув Проценко. — Ви знаєте Пушкіна. Знаєте кому він читав свої народні пісні? Своїй няньці — Радіоновні. І коли та чого не розбірала, він перероблював свої безсмертні твори... почав доводити Проценко.

— То є слово, а се голос! — перебив Довбня.

— Прочитайте його народові — і він буде плакати. А скажіть кого з нас Шевченко не хапає за серце. Ви теж — музикальний Шевченко.

— Далеко кудому до зайця! — увернув Довбня, так Проценко не слухав.

Як той, так і ви! — гукав він на всю хату — заосновували народню пісню; на ній збудували свої твори. Його народ рауміє, — повинні і вас зрозуміти. О-о народ—великий естетик...

Довбня мовчки хитнув головою. Йому більше всього бажалося подивитися на Христю, що так йому запала у вічі, ніж послухати, що вона за його гру скаже.

На силу Проценко умовив Христю увійти до нього в хату та вона сама певно не пішла б, як би Марія не потягла за собою.

Довбня аж зареготався, як Проценко посадив їх рядком на кроваті.

— А нуте ви, великі естетики! глузуючи сказав він, — слухайте обома ухами.

І почав невідільницький плач, як плачуть козаки в турецькій неволі, здіймаючи руки до Бога і молячи у нього смерті. То була невеличка частичка з народньої душі... Плач гіркий, молитва тепла і важке зітханне покрило хату. Перші струни тонко та важко голосили; баски глухо гули, мов задавлений плач з-під землі виривався — доносився... Проценко сидів, похнюпившись, слухав. Він чув, як щось, наче мурашки, бігає у нього по за спиною; то сипне морозом то пахне жаром, а хвилі важких голосів упинають у душу, ссуть її, щипають за серце...

Проценко, глибоко зітхнувши, заматав головою; Христя і Марія зглянулися і зареготалися:

— Ну що? догравши, спитав Довбня. — Проценко мовчав.

— Ні, се не гарно: важка дуже. От що раніше грали — то краща; — промовила Марія: а Христя тільки важко зітхнула.

— Чого ти так важко зітхаєш, мов перепілочка? Спитався Довбня, прикро заглядаючи на її похмуре обличчя.

— Христе! Маріє! почувся з кухні вигук.

— Пані!.. злякано прошептали обидві, та так і полинули в кухню.

— Позабіраються до панича у хату. Чого? гримала Пистина Івановна.

— Оце зададуть капоти нашим критикам. — Зло усміхаючись, мовив Довбня.

Проценко сидів похнюпившись, та мовчав, а Довбня довгими ступнями міряв хату.

— Ще як би сю гру почула Наталя Миколаївна. Ото б була рада. — Через який час мовив, Проценко.

Довбня став і прикро глянув на Проценка, запитав:

— Яка?

— От з ким слід вам познайомитись! Ви знаєте отця Миколая? Його жінка, молода, співуча й так страшенно любить музику. Хочете я вас познайомлю? — Запитав Проценко.

— З попадею? ростягуючи, спитав Довбня. А в них є що випити?

Проценко зморщився і неохоче отказав:

— Повинно б знайти ся, як у кожному нашому семейному домі.

— А як нема, то якого я чорта до них піду? Не бачив попівських злиднів? — Понуро бубонів Довбня.

Проценко ще більше зморщився: Трохи лиш чи не вгадав Довбня. Скільки він знає, то у попів завжди так бідно.. Злидні, справді злидні! подумав він. Потім зійшла йому на думку сама попадая — така жвава, така вродлива...

— Невже ви людей міряєте по їх достатку? — спитав він піднявши голову.

— А то ж по чому? отказав спокійно Довбня. Прийдеш до чоловіка у хату, просидиш до пів-ночи, та не дадуть ні чарки горілки, ні шматка хліба?

„Облопа! пняюга!“ трохи не скрикнув Проценко, да тільки засовав ся на стільці.

— Одначе, про мене, — хоч і ходімо — згодив ся Довбня. — Потрусимо трохи попівську калитку.. Він мені ще по семінарії знайомий; а вона... вона, кажуть, у нього тее.. веселенька попаденька.

Тее!.. весела! мов кременем черкнуло Проценка, — щось непривітне злюче ущипнуло за серце. Так би, здаєть ся, і кинув ся на Довбню, так би і загородив кулаком рота сьому чортовому пняюзі, облопі...

Проценко прикро глянув на Довбню; а той, наче стовп перед ним, рівний та спокійний і тільки непримітно усмішка гра-ла на його устах, та понурі очі жевріли стиха. Проценкові чогось стало страшно.. страшно, що такий талантливий чоловік, як Довбня, та отак себе занехаяв.

— Так коли підемо? допитував ся Довбня. Завтра, чи що? Ідемо завтра?

— Як хочете, — понуро отказав Проценко.

Довбня, ще раз покуривши, пішов до дому, а Проценко сумний снував по хаті, роздумуючи як би його звернути ся, щоб не піти завтра в Довбню до пошів. Він кавав ся, що підмовляв Довбню... Напеть ся, та ще ляпне таке, що ні в тин, ні в ворота. Від нього всього можна сподіватись... Сказано: бурсак! промовив він у голос і невеселий знову заснував по хаті.

— Паничу, вечеряти! — ускочивши у хату, веселенько мовила до нього Христя.

Він зиркнув на неї. Її трохи розкуйовдена голова, рожеве повне обличчя, гола шия, круглі, мов виточені, плечі, — все зразу кинулось йому у вічі.

— Вечеряти? — перепитав він, надлижаючись до неї; злегка токнув ся пальцем її гарячого підборіддя, заглянув у вічі.

— Еге, кличуть, — весело защебетала вона.

Серце у нього чогось непевне стукнуло; щось його наче сіпнуло; потягло до неї.

— Курішко ти польовая! промовив він любо та тихо і заніс руку, щоб обняти.

Мухом крутнула ся вона і зразу спинила ся в кухні... тільки половина дверей гучно бренькнула за нею.

— Чого ти, наче ошпарена вискочила? спитала Марія.

Христя тільки важко дихала. Як Проценко переходив через кухню у горниці, вона по-за спиною його посварила ся кулаком і тихо промовила: — бач, який!

— Зачіпав? — спитала Марія і зареготала ся. Ох ти простота селянська! — промовила далі і чогось глибоко зітхнула; а Христя, червоніючи, як маківка, похнюпила ся... Серце у неї так било ся.

У горницях за вечерею Пистина Івановна сміяла ся з його вигадки, — кликнути прислугу цінувати Довбнину гру. Проценко не сердив ся, навпаки — жартовливо, показував, як Марія підпирала ся рукою, дослухаючись, як Христя важко зітхала. Від його кумедних приповісток реготала ся Пистина Івановна.

Як він вертав ся з вечері у свою хату, Марія його зупинила.

— Так ви такий? — спитала його, усмихаючись. — Святий та божий: свічки поїли, та поночі і сидите.

Він жартовливо глянув на Марію і скрутивши дулю, підніс її під самий ніс.

— Бачила? — спитав.

Христя так і приснула так і залила ся реготом. — Він посварив ся на неї пальцем і мерщій скрив ся до себе в хаті. Все те скоїло ся в одну мить: здаєть ся пробігла блискавиця, сверкнула і — зникла.

— Умора не панич! — зареготала ся Марія. А з горниць доносив ся регіт Пистини Івановни.

— О бодай його! Який кумедний він! І вигадати таке: кликнути Христю та Марію цінувати гру.

— Кумедний, то кумедний, — а ти лишень доглядай ся, щоб часом та кумедія до сліз не довела... понуро промовив Антін Петрович.

— Кого? — спитала Пистина Івановна.

— Тобі краще знати кого! Одказав Антін Петрович.

Пистина Івановна тільки закопилила губу.

— Вигадай ще що!.. позіхнувши, промовила вона.

Швидко усі полягали спати; лїг і Григорій Петрович хоч йому не хотїло ся. Та що він буде робити. Він так багато звідав усякої всячини сьогодня; ще ні один вечер не минав ся йому так, як сьогодншній. І Довбнина така порушлива гра, і його круті та дебели речі, нічим не прикрита їх гола правда, розмова з прислугою, Христина, досі непримічена ним, врода все те мов живе, ставало перед ним, вертіло ся перед очима у темній темнотї... І сам він не знає чого — рядом з Христининою постатю метушила ся попадина, невеличка тендітна, з блакитними веселими очима. Чогось вони одна за одною мов змагали ся, кому з них першому стати... Серце у нього так шпарко биля ся! Гаряча кров джурїла по жилах, биля у голову, здіймала хмарами думки, заклъовувала у серці тихі та втіпні почування якісь неверазно любі надїї... Та уже розквітла квітка, пишна — та не запашна, а ся — непочата криниця... думалось йому. Хто то з неї перший води набере... Йому робило ся душно; зітханне палке — гаряче, у роті сохло... І він несамовито ворував ся з боку на бік.

А тим часом на печі у кухні чуло ся шушуканне.

— Який він гарний, та ввічливий! Уже не того, що на скрипці грав, — наче дзвенить, тихо та любо промовляє, молодий голос.

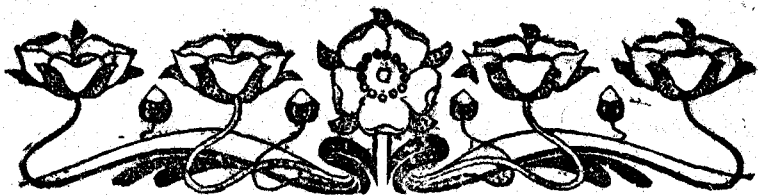
— І ти би такого покохала? — допитуєть ся молодого — охриплий.

От уже би покохала? — з докором дзвенить молодий.

— Та не крий ся: хїба не примітно, — що в тебе обїзвало ся? — гуде охриплий...

— Ще й як заклъовує... — і дзвінкий регіт розкотив ся серед темноти.

(Далї буде).

М. М. КОЦЮБИНСЬКИЙ.

Листи до дружини.

Упорядкував Михайло Жук.

Коли я страждаю, я думаю про
улюблених мною людей.

Бодлер.

Ще в 1914 році виготовлено сей матеріал, який мені ласкаво дала дружина покійного і який я мав друкувати на сторінках „Літературно-Наукового Вістника“ в рік по смерті нашого шановного письменника. Але стало ся інакше, бо коли я викінчив і виготовив усе до друку, то почала ся війна, а разом з нею було обявлено російським урядом і смерть усім українським виданням. Припинили ся газети, журнали, навіть видання окремих книжок українською мовою. Настав, не перший, але важкий момент у національному життю для українця: одібрали єдину можливу зброю — слово, заборонили дихати. Звичайно, що рукописи були покладені у палатурки з написом: „До кращих часів“.

Я дуже радий, що нарешті сі часи настали і що можна випустити, що лежало мертвим капіталом, дати громадянству кілька нових сторінок з життя дорогої для нас людини. Розумієть ся, що листами користав ся я не цілком, а тільки тою частиною, яка потрібна мені була для цілоти або яка має художній, чи громадський інтерес.

Є у Якова Вассермана роман п. н. „Золоте дзеркало“. Вона — дарує старовинне грецьке дзеркало кільком приятелям, але має його одержати той, хто розкаже найбільше цікаву, найбільше красиву і людяну подію; таку, що слухаючи її ми б почувли, що глибше нас ніщо не може заторкнути, — той і одерже те дзеркало. Приятелі згоджують ся і починають оповідати. Але коли один з оповідачів доходить до апогею і коли всім стає ясно, що цінний подарунок буде його влас-

ністю — дзеркало зникає. Його краде обридливий шімпанзе і воно стає загубленим для всього гуртка, загубленим на завжди. Доля насміхається над людьми.

„Дзеркало — каже Вассерман — не дає малюнок ока, що дивиться на блискучу поверхню. Бо малюнок той тьмяний. Лише в йому цілий світ: жінчини і муштини, худоба, кораблі і доми, моряки і ті, що тікають світ за очі, лицарі і раби, воївники — переможці і художники, захопані і селяне, фантазори і біснுவаті, дурні, хвастуни, мрії і чуда“. Дзеркало стає цілим світом, стає тим таємним, перед чим люде не вижуться, але в чому проходить непомітно усе їхнє життя.

Життя теж дало дзеркало М. М., де так само одбивається цілий світ... Він пильно придивлявся до нього і співав „хвалу“ за щедрий дарунок. Він оповідав свої оповідання і девізом його було — „найбільше краси і найбільше того, що зветься людяним, що заторкує нашу душу аж до самого дна“.

Та прийшов обридливий шімпанзе, прийшла смерть і вкрала те дзеркало душі. Покійний теж доходив до апогею своєї творчості і всім ставало ясним його право на чудову річ... Ще трохи, ще кілька літ... Але шімпанзе зміркував свою химеру і грубою звірячою лапою взяв те, що дороге людям. Тільки дзеркало впало у глибини тих, хто так, чи інакше знав і буде знати покійного у творах його або за життя і особисто і в змога побачити те, що було, що відбувалося на рівній, блискучій поверхні. А відбити ся так мусіло немало.

У листах з дороги багато чарівної краси, багато влучних і цікавих порівнянь і не мало сліз.

Гюстав Фльобер пише у листі до Луїзи Коле: „Безкрайне тільки небо з своїми зорями, море — з глибиною своєї води, та серце людини — з безоднею своїх сліз. Одне се робить чоловіка великим, а решта — марний придаток“. Справді, що велика насолода дивитися на морську глибину, на морське дно крізь кришталево-чисту воду і стежити за життям у ній, чи то у вигляді пропливаючих маленьких різнокольорових рибинок, чи просто на камінчики, як на чудову мозаїку, чи гру сонця, що як чарівник який ворушить там своїм золотим промінням і грає, співає пісню без слів. Гарно дивитися на шматок оніксу, де все застигло у такій гармонії тону, що душа слухає з поширеними очима і з напів відкритими устами, як дитина цікавої казки. Скільки глибини і скільки благородного! Цілий застиглий світ, який не можна переповісти словом, бо ще немає слів, щоб переказували таємниці того, що мовчить. Але все ж треба признати, що річи проходять через душу і серце людини, випарюються там і одділяють зайві частини, щоб лишити тільки кришталево-чисті сльози, як дорогу

есенцію, як божественний нектар, що робить* все невмирущим. Все, що пройшло так через людське серце стає надмірно дорогим. Тут, правда, настає трагедія, про яку з великим боєм каже А. Мюссе: „Як витрачають свій зміст слова, коли їх пишуть, читають або слухають“. Бо найкраще *дивити ся*, всякати рідне нам, де кожний маленький рух, інтонація голосу, дрібненька рисочка, — відгукують ся у нашій істоті, наче ми самі зростаємо ся до купи і разом радіємо і боліємо тими самими болями, не звязуючи разом з тим себе і своєї індивідуальности. Се є співчуття творче, де „я“ друге стає моїм „я“ без посередників факторів: писаного або вимовленого слова. Душа людини може багато відчути, а переказати тільки приблизно можуть наші уста. Висловлюванне створила боротьба з більше сильним фізично воюрогом, коли він нас перемогав і повертав у рабів; висловлюванне створила так само і та вигода, що ми одержуємо завдяки зручно висловленому у відповідний момент. Се є майстерний прийом шахрайства, а не вплив потреби чоловіка. Потреба красного — *вбрати*, а не розсіювати зібране навкруги з прибутковою метою. Се є потреба душі окремого „я“, се не загально громадська річ. Таким мистецтво народило ся, се його початок, а не на ґрунті філантропії; тільки власне і непереможне бажанне красного для власного задоволення — от і все мистецтво. Лінивий хоче формувати умілість другого, а тому каже, що мистецтво повино служити для загалу. „Я тебе куплю, а ти мені проспівай мені ж зрозумілу пісню“. Але чи згодить ся з тим душа, чи може се увійти у її зміст? „Бо що є душа? — запитує Ляссаль і відповідає — зведена до купи цільність, фокус загальної маси вражінь, що коли небудь одержала людина“. Не так уже й страшно, коли кажуть — мистецтво для мистецтва, як природа існує для себе, а не для чийхсь вигод. Друге вже діло, коли нею користуємо ся ми, або тля, або гусінь. Десь каже Михайло Михайлович, що в людині живе непереможне бажанне засіювати себе, як зерно. Що для того людина не гидує вчепити ся, як і всі репяхові рослини, собачого хвоста або свинячого заду... аби тільки жити, аби продовжити себе у будуче, вперед і вперед. З сього, звичайно, робити висновок, що мистецтво є для загалу і виключно для загалу — буде зовсім неможливим. Бажанне зберігти ся у будучому, мріяти про вічне життя, — се є довічна мрія людини, мрія живого організму... На сьому засновані легенди про загробове існування, про пекло і рай і се не може бути звязаним з тим, що ми визнаємо мистецтвом. В мистецтві головну роль грає власне задоволення, що в слові, чи в звукових хвилях, чи в кольорах і лініях утворює мій світ. І вічно художник буде страждати, вічно почуємо ми болісний викрик Мюссе: „Як витрачають свій зміст слова, коли їх

пишуть, читають або слухають". Неможливо утворити слова нового лексикону, бо ті слова будуть забувати ся, як річ не потрібна в матеріялістичному життю людини; як забувають ся наукові терміни, що визначають ціле нове розумінне річи, її внутрішню суть. А матеріялістичний зміст, зміст кожного дня — не може знов дати язик тому, що переживаєть ся у моменті і з ним же зникає. Ми примушені користати ся тим популярним і людським, що вже існує, і коли б ми працювали тільки, як популяризатори, то не було б чого так і сумувати, що не стає мови. Про се не сумують промовці, як адвокати і народні трибуни, про се тільки сумує художник. Не стає слів, бракує тих особливих нюансів, що потрібні для мистецтва, а се завдає страшенні болі. Велика книга природи заховала в собі ту саму мовчазливу мрію про мистецтво, але як собі ж самому про се сказати і сказати словом? Для сього одинокий порятунок злити в собі музику, лінії і барви.

Михайло Михайлович цілий час сумує, що він одинокий. Ходить поміж людьми, живе їхніми болями, любить усе, що навкруги, а разом з тим одинокий. Хіба се не є риса художника самого в собі? Ми часто змішуємо, що високолюдське в художнику є те, що ми звиваємо: мистецтво для всіх. Ні, — високолюдське назбирало ся у його тому, що він навчив ся бачити, слухати, думати. Се є поки що окремий світ, де бувають тільки вибрані. Знову ж життєві ідеали про загальне щастє у художника стають надзвичайно людяними тому, що вони є вистражданими для себе, вистражданими тою чуйністю, що дає організація самої індивідуальности. І чим тоньша та сама організація тим більше людяного ховає вона в собі.

Multatuli в листах кохання каже: „Писати — значить змальовувати, виявляти иньшим свою душу, своє я — коли натовп має душу, то нехай сам і пише! а коли душі у нього немає, то не зрозуміти йому і моє!“.

З глибини піднімаю дзеркало і те, що зберігла в собі його поверхня, що відбило ся в його кришталевій безодні, буду викликати на світ.

Рік 1896, 30 вересня, Алушта.

Не писав вчора до тебе (звичайно пишу що-дня), бо пізно вернув ся від Кузьми-Демяна, куди ми врешті вибрали ся таки. Як я жалкував, коли б ти знала, що ми не зібрали ся разом з тобою у літку ще! Місця там кращі, ніж я уявляв собі. Щоб задовольнити хоч трохи твою цікавість, хоч трохи, блідо показати тобі, що я бачив, опишу всю подорож нашу — і мені здавати ся буде, що ми разом з тобою побували в монастирі.

(Тут наліплені квітки і написано): Шафран з Яйли.

Виїхали ми о год. 8^{1/2} вранці на дрогах (2 коняки), взявши з собою половину гуски, яєць, хліба, вина, чаю й цукру. Я взяв бінокль та „путевод“, а Мірау¹⁾, якого ми те ж брали з собою — ще й трубу підзорну. Спочатку дорога йшла „нашою“ долиною, по курному шляху, якого тобі не описуватиму, бо й сама ти його знаєш, а принаймні пригадуєш всякі „запахи“. Так ми їхали аж 9 верстов, підскакуючи на кожному камінчику та тільки й думаючи, як би доїхати швидче до гір. Ото ж з 9-ї версти почали ми підіймати ся вгору. З цього місця починаєть ся добра (царська) дорога, обтикана, як і шосе мальованими стовпчиками. Тут тільки я й одіхнув вільнійше, протер очі від куряви і оглинув ся навкруги. Днина чудова (тепер у нас така погода, якої, здаєть ся, ціле літо не було). Ми підіймаємо ся все вище та вище, крутячись так, що Чатирдаг забігає то вправоруч, то в ліворуч од нас. Гори — Урага, Бабучан та другі ростуть на очах, а долина, з якої ми виїхали, опускаєть ся у низ, мов лізе в яму. Починаєть ся рідкий ліс — дубина. На дорозі ні шпилиночки. Тумани сливе що-ночі гуляють вже тут і змочують дорогу. Горизонт ширшає. Видно могутній бік Чатирдагу, вкритий лісом, поміж вершків гір ховають ся вузькі, замкнуті, чорні міжгірря (Богازی по татарському), дна яких ми не можемо побачити. А ми все ліземо вгору. Перед нами виростають дві гори, одна другої вище. Візник каже, що ми підніmemo ся на самий вершечок і тоді вже спустимо ся до долу. Ліс більшає, густійшає. По дорозі ні лялечки, ні душечки. Глухо. Війнуло холодом. Візник знову каже, що близько бук. Знов ліземо. Голий вершочок Чатирдага, як зуб який стрічить по-між деревами. Мене вже розбірає нетерплячка, де ж той бук, хочеть ся побачити вже швидче, а тут все дуби, липа, дерен... холод стає гострійшим. По дорозі стрічають ся калюжі, бо тїнь не дає висохнути болотові. Врешті — перше, невеличке деревце буку, чудово зелене, з гілячками розчепиреними як у ялинки, з гладким блискучим листом. Далі друге, третє... врешті віздимо в густий, чудовий буковий ліс, що росте на Яйлі вже. Я зупиняю підводу і йдемо пішки. Могутні дерева з рябими стовбурами полїзли з одного боку на стрімку гору, з другого — в крутий яр. Гора — суцільний камінь, суцільна скеля, лиш де-не-де вкрита землею. Дерево не пускає коріння в глиб, бо камінь, а розкидає його навкруги, обхоплює ним, мов гадюками, камінь і так переплетене, лізе до гори, до сонця. Світло в лісі чудове, якесь зелене, мов все осяяне зеленим бенгальським вогнем. Повітря розкішне. Тихо незвичайно. Тільки й чути, як тріскають ся й

¹⁾ Співробітник М. М. по службі (фільоксера).

падають на землю букові горішки. Падають безустанно, як дощ. Серед кущів, на вохкій землі процвітає шафран, який і посилаю тобі.

Алушта, 1 жовтня.

Ото ж ліземо в-гору. Ми вже на пів-версти над рівнем моря. Ліс все міцнішає, потужніє. Сливе жадного дерева другої породи не стрінеш: самий бук і бук. Суща буковина. Стрічають ся справжні велети. Де-які звалились вже, лежать мов трупи та гниють. Глухо. Враз перед нами з'являеть ся пірамідальна гора з білим скелистим вершком, що мов складений з кількох вертов, як слоїний періжок. Вся вона вкрита густим-прегустим сосновим лісом, що своєю темною барвою так одрізняеть ся од ясно-золотистого бука. Це — Наратлі (соснова гора), а од неї півколом іде височенний хребет — хамні-Бурун — і заступає нам дорогу. Межи нами і Наратли глибокий яр, вкритий лісом. Там шумить по каміннях річка Алма, якої ми не бачимо за деревами. Ліземо вище. Ось ми вже на найвищому пункті, сідаємо на підводу і з головоломною швидкістю спускаємось з гори. Нічого не можна роздивитись. Деревя тільки скачуть і крутять ся за тобою, перед тобою, з лівої руки, з правої. Віхали в межигірря. З одного боку стіна, з другого — стіна. Над деревами биндочка неба, мов блакитна дорога. А міжгірря все вузчає і вузчає. Куди ж це ми заїхали? Нічого, близько монастир, потішає Ахмет. Між деревами, по під колесами сливе, з'являеть ся струмок, чорний, як горнило од ґрунту та тїни. То Савліх-су (здорова вода), який і вабить богомілїних та забобонних. На горі між буком чорніє подекуди сосна, а над струмком стоять горіхи (ліщина). Провалля все вузчає. Страшно стає, наче під землю ідеш. Коли ж край? Та от провалля трошки розширилось і уперлось в зелену велетенську стїну Хамні-буруна, а на тлі свіжого як по весні ліса показуєть ся біла мурована брама, з-за якої визирають кулясті чорні баньки церкви з золотими зірками. Приїхали.

2 жовтня, Алушта.

Перше, що я почув у монастирі — це чиста, чудова, запашна українська мова. Це мене зразу розвеселило. Загомонїв до мене старий чернець, йдучи у ліс по опеньки. Про нього потім.

Через браму в білій мурованій стїні ввійшли ми у двір — вузьку вулицю, котра не що інче, як річка Алма, закрита дерев'яним помостом. З одного боку подвірря — церква і кілька хаток; з другого — те ж церква і кілька хаток, між ними одна на два поверхи — то „готель“. Брудно там так, як у свинущнику. Ми з пів години блукали, поки знайшли „гостинника“, щоб поставив нам самовара. Як самовар

так і посуда покриті верствою віковичного бруду. Пси пили чай, я дізнав ся, що братії в *кіновій* 30 чоловіка (10 черців — решта послушники). Послушники переважно на зиму пристроюють ся, а по весні розлазять ся по всіх усядах. Черці сливе всі українці, ігумен теж.

Біля монастиря нічого не росте. Сніг лежить часом до травня і червня, сонце світить коротко, бо небо — вузеньке над міжгір'ям. Навкруги густий і високий ліс.

По часі пішли оглядати „святую воду“. В капличці стоїть мов хрещальниця, куди вливаєть ся „Савлих-су“. Вода така чиста і прозора, аж блакитна. З тої хрещальниці витікає вода по ринві в дерев'яну купальню, що поділена на дві: мужську і жіночу. Це просто чорні, страшні яли з дерев'яним помостом, з холодною — 6° водою. Навіть подумати страшно, що тут купають ся хворі. Візник наш оповідає, що що-року вмирає кілька дітей і дорослих, застудившись в „святій воді“. А що заразити ся тут якою причеплевою хворобою — то дуже легко. Бруд і тут страшений. (Мимохіть згадав я „Люрд“ Золя, про який ти мені оповідала). Не можна було довго пробути там: гидко. На дворі лазять, мов сонні мухи, черці. Але вони лиш здають ся сонними. Доволі зачепити їх — і вони зараз розворушать ся і почнуть викладати хатні сміття. Сплітки тут, сварки, задрість. Ігумен дурень, і економ шахрай — і, послухаєш, кожен з „братів“ злодій і розбійник. Моральна, внутрішня неохайність, доповняє картину неохайности знадвірної. Серед розкішної чистої природи — монастир з його братією, святошами та забобонами — здаєть ся якоюсь гидкою плямою, смердючою купою гною.

Я швидче втік з монастиря та подав ся до царського двірка. Там собі дімочок; перед ним фонтан бе в гору, навкруги квітки. Все це дурниця, але коли б ти знала, мое золото, що я там побачив... Ах, що я там побачив, то вже певне не скоро вдруге побачу. Мені дуже хочеть ся на цьому місці покласти перо, таке слабе і немічне, щоб описати те, що я побачив. Та нічого діяти, мушу писати, бо це саме те, для чого варто їхати до Кузьми-Демяна... Я, моя рибочко, опинив ся в *горах*. Величній гірській пейзаж. Грізний Хамни-бурун підковою обгорнув глибоку долину, сивим гребенем підпер край неба. Там, де підкова розходить ся, долину замкнув Чатирдаг. На дні тої відгороженої від світа цілого макітри лягла круглобока гора, мов ведмедь в барлозі. З обох боків її глибокі-глибокі долини, немов здоровезні шпари. Все це вкрито такою могутньою хвилею зелені, таким різно-зеленим лісом — від чорної сосни до ясного бука, все це так осяяно сонцем або вкрите тінню, так виповнено блакитною імлою, що голова морочить ся од захоплення і серце перестає битись в грудях. А в додаток до всього з високої гори спадає водоспадом річка Алма і пінить ся і

скаженіє і наповняє долину та ліс диким риком. Не стає тільки, щоб олені та дикі кози (а де часто буває) чередою прийшли пити воду з Алмі.

3 го жовтня, 96, Алушта.

По оглядинах царського двірка, подались ми назад у монастир. Тут ми оглянули церковну крамницю з хрестиками, книжками, каблучками, пляшечками на „святу“ воду і т. и. крамом. Тут я купив собі „Житіє Кузьми і Деяна“, а тобі ложку і виделку дерев'яні до салати на пам'ятку подорожі в монастир. Привезу, як приїду.

На чай вечірній запрохав я того черця, що стрів мене українським привітанням. Отець Левко розказав свою біографію. Він попович з Київщини, з Черкас. По смерті батька дадено його на 12 році до монастира, де він прожив 50 літ! Се-б то не в одному монастирі, а в різних. Бачив багато кривди та лиха, знає дуже добре, що в монастирі не спасають ся, а ведуть роспутне життя, що монастир — зло, а про те, проживши серцем до старости, звик вже, та й де шукати другої посади? Черців не любить. Він поет і індивідуаліст. Любить ліс. З черцями не їсть, а сам собі готує страву, що небудь смачніше, а то й скороминку, як признавав ся. Симпатична людина, і я дуже жалкую, що не міг ближче познайомити ся з ним, бо стало смеркати ся — і зразу об'яв нас холод. О п'ятій годині виїхали ми з монастиря, жалкуючи, що так не довго довело ся пробути там. Туди треба їхати не на день, а хоч на тиждень. Коли ми виїхали з монастиря, ліс почав вже гаснути. Вогкість і тьма лізли з глибоких долин, де на дні тихо жебоніла Алма. Гори околишні почорніли, небо стало густо-синім, а рогатий місяць, злегка причипившись до вершечка чорної гори — нагадував нам, що ми повертаємо в край Алаха і Магомета...

Туманом вкриваєть ся дзеркало. Зникають гори, ліси... Цифри 1896 року змінюють ся роком 1905-м. Михайло Михайлович їде за кордон. Тут на жаль тільки одні коротенькі листовні картки, де він обіцяє словами переказати свої вражіння з подорожі.

28 квітня, 1095. Берлін. Acherstrasse, 145. K. Friedmann.

Дуже скучно без тебе. Без перестанку думаю, як би було добре, коли б ти була за мною. По цілих днях блукаю, а нема з ким слова сказати. Учора взяв провідника, але дорогою обійшло ся: з карб. на день, бо йому 2 та ще білети входові до тих місць, де були. Сьогодні вже рішив пустити ся по Берліну сам — і знаєш, краще без провід-

ника, ніж з ним. Ніде не блукав, говорив по німецьки і скрізь, хоч з бідкою, мене розуміли. Вчора обдивився акваріум і зоологічний сад, а сьогодні, вже сам, новий музей і національну галерею. Був те ж в парку. Хотів піти в оперу, та нема з ким, а самому трудно. Здоров'я моє нічого собі, коли б не нерви. Особливе вчора було погано.

Дрезден, 1 мая, 1905.

...Сьогодні галерея образів була відкрита тільки до 2 годин і я встиг мало оглянути за 2 години. Тут таке багатство, що годі оглянути за кілька годин. Завтра ще з годину півтори буду дивитися образи, а далі поїду. Дуже втомлений і йду рано спати, щоб спочити та виспати ся.

8 мая, 905. Венеція.

Я здоров, хоч вражіння так багато, що страх. Вся дорога з Відня до Італії — рай. Сама Венеція, де я вже другий день — така гарна, що трудно описати. Завтра виїду до Флоренції.

10 мая, 905. Флоренція.

...На жаль цілий день дощ, що дуже перешкоджує мені. Встиг обдивитися тільки головний Музей і трохи город, та й тікаю, бо боюся що він мене захопить на довго. Тут кілька музеїв, скрізь чудовий мармур, бронза, образи. Здається, що люде живуть тут тільки штучкою а не хлібом. Бо коли у Відні через дім кавярня або ресторан — тут в кожному домі магазин антикварів та образів. Я здоров, хоч втомлений і голова болить. Та то нічого.

Рим, 12 мая, 1905.

...Встиг обдивитися Колізей, Фого Романо і інші близькі пам'ятники. Все се я зробив без провідника, сам. Купив зараз план города і пустив ся в дорогу. Ніразу не брав зощика, і хоч Рим — город колосальний, я собі хожу, як в Чернігові, навіть вчора вночі потрапив найти свій готель, хоч зайшов на другий кінець міста. Сьогодні йду оглядати церкву Петра і Павла, Ватикан і його музей. Хапаю ся дуже, бо довго не хочу сидіти в Римі, хнів 3—4, все мене тягне до Неаполя, над море.

Рим, неділя 15 мая, 1905 р.

Сховався од дощу в Колізеї і тут на камені пишу (картку). Ще тільки сьогодні буду в Римі, завтра, о 7 рано, йду до Неаполя. Дощі заважають мені. Казали тут тепло, а поки що тепла нема. Часом мушу ходити в пальто. Бігаю страшенно, більше ніж торік в Криму, але

вертаю до дому рано, 9 — 9½ і зараз лягаю до ліжка, так що лежу коло 11 годин і стараюсь більше спати. За ніч одпочиваю. Так освоїв ся з Римом та й взагалі з Італією, що чую себе зовсім вільно, розмовляю, розпитую і не блужу. Провідників одгоняю, та їх тут сила і докучають дуже. Коли б вже раз побачити справжнє італійське сонце і небо, а то більше сіро. Може в Неаполі краще буде. Тут так багато гарних річей, що все закупив би, коли б не таможня та гроші.

20 V. н. с. вісторок, 905. Napoli, Piazza Garibaldi, Hotel du commerce.

Зупинивсь в якімсь комерційнім готелі, брудно, але в доброму пункті, на площі Гарібальді і з вікна видно Везувій. У вечері на верхку горять вогнем два потоки лави. Сьогодні оглядав город і навіть Іздив на човні по морю. Ну, знаєш, в Криму море далеко краще. Тут якесь сіре і невелике, бо це залив. Може через то, що погода сіра, небо в хмарах і вітер. Тепла нема. Море недоступне, берег взято в кам'яні стіни і доступити ся до нього не можна. Що мене найбільше вразило тут, то вулицне життя. Скрізь — і в Венеції і в Фльоренції і в Римі — життя європейське, більш-менш спокійне. А тут пекло, циганський табор. Такий крик на вулицях, що себе не чуєш. Всі і все *старають ся* зробити найбільше галасу. Люде не говорять, а кричать так, що вуха затуляй. По вулицях Іздять піяніно (механічні) і грають, звопчики ляскають з батогів, наче стріляють, продавці співають, як музики в Криму, осли кричать, жовті кози стадами бродять по вулицях і теж кричать і дзвонять дзвониками. Просто пекло. Дітей цілі табуни, вони кричать і перекидають ся як чорти. Все живе рухом і криком. Завтра Іду оглядати Помпею і кращі кутки Неаполю. Пробуду тут з тиждень або 9 днів. Я здоров.

21|V. Неаполь.

...Завтра Іду до Генуї... весь час я блукаю, а вже буду розказувати, як приїду. З подорожі дуже задоволений, хоч одному скучно. Богато вражіннь теж втомлює, часом не хочеть ся ні на що дивити ся, докучило. Ну, та вже раз поїхав, мушу зробити курс, бо маю білет. Лишило ся у мене не багато часу, ще днів 20, та й грошей мало, мушу якось оглядати ся... Таке якесь життя неспокійне, вічно щось треба, треба кудись бігти, щось оглянути. Я здоров, нога загоїлась, бережу себе, а все таки втомлений. Пиши мені на Сембратовича.

25|V. Генуя.

Заїхав я на один день і дві ночі до Генуї, а завтра вранці, покинувши свої річі на вокзалі, бо позавтра поверну до Генуї, щоб

Іхати на Мілан, іду на день до Монте-Карло і до Ніци. З Неаполю Іхав 27 годий неможливим вагоном, брудним, неспокійним (тут спати в вагонах не можна) і страшенно змучив ся. Ночі холодні, в вагонах душно, з вікон дме і сьогодні кашляю і вже іду спати в 7 годин дня, бо після двох безсонних ночей невиспаний і втомлений, а з Ніци буду повертати те ж у ночі. Проклинаю себе, чого я поскупив ся і взяв білет для Італії з кляси. Потяги з 3 клясою ходять переважно по ночах і часті пересадки. Ну, то не все так погано, як певне здасть ся з листа. Коли б мав більше часу, то їздив би по ночах, а то поспішаю, щоб встигнути, та й грошей мало.

27/V. Мілан.

...був у дорозі, їздив до Ніци, Монте-Карло, вернув до Генуї і вчора у вечорі приїхав до Мілану. Зараз лг спати, бо такий зморенний дорогою, що страх. Я вже думаю, як би скоротити свою подорож, бо вона починає вже мучити мене. Завтра вранці віду до Швайцарії і у вечері буду в Люцерні. Знаеш, тільки на Рівері я побачив гарне море, навіть краще за кримське, а в Ніци, де такий берег, як в Алушті, сидів над морем і слухав прибій. Вже розпрощав ся з морем і тепер будуть гори. Боюсь, як би зовсім не перевтомити ся. Я чогось втратив апетит і навіть цікавість. Певне перевтома. Думав заїхати до Мінхена, та певне вже не зможу, бо хочу до дому спочити. Це таки тяжко так їздити.

28/V. Мілан.

Пишу в 7 год. ранку, перед одїздом до Люцерну. Дуже я радий, що заїхав до Мілану. Такий чудовий собор, що кращого будинку мабуть у цілому світі нема. Я весь час любовав ся собором і зверху і в середині і не міг одірвати очей. Така краса! Опріч собору мало чого цікавого. Місто велике і гарне, є музеї, але вже не міг оглянути, нездужалось.

29/V. Люцерн в Швайцарії.

Сливе до 6 години їхав до Швайцарії. Дорога чудова через Альпи, через С.-Готард. Шкода, що цілий день був дощ і не так добре було видко. Переночував в Люцерні і сьогодні о 2 годині їду до Берну. Тут дуже гарно і спокійно. Все таке чисте, новеньке. Уяви собі мисочку, налиту синьою водою такою чистою і прозорою, як балаклавська бухта, а в тій синьо-зеленій воді новенькі човники, наче тільки що виняв з коробочки забавок дитячих. Навкруги домочки гарні, чистенькі, наче те ж куплені в крамниці дитячих іграшок, а за ними

панорами снігових гір. Маса народу, але те ж тихо, спокійно, навіть конки ходять тихенько! Після італійського хаосу, бруду і крику це робить дивне вражіння. Тут можна спочити. Вчора познайомився з якимись студентами росіянами і блукали весь вечір, оглядали город. Сьогодні знов страшний дощ, мокро і холодно. Не везе з погодою. Тут знов та проклята німецька мова. Якось обхожусь.

28V. Берн.

Ну, гарно ж прийняв мене Берн. Ще поки був у вагоні, погода була краща, а як тільки приїхав і вийшов на вулицю, така злива з градом заскочила мене, що промочив ноги і мусів тікати до дому перезувати ся, а тим часом смеркло і хоч я ходив у вечері по городу, та мало що бачив. Завтра встаю в 5 год. ранку, щоб встигнути до 11 роздивити ся більше, а потому їду до Женеві. Я здоров, все добре, хоч без німецької мови як без рук. Ну, та нічого.

31V. Женева.

Погода змилосердила ся і сьогодні краща. Тут справді гарно, хоч в Люцерні краще. Бодай того Сашка¹⁾ з його адресою! Встав сьогодні рано, щоб застати Юлю²⁾, розшукав на плані вулицю і пішов. Це далеко доволі. Знайшов врешті вулицю, але 206 bis нема. Зайшов у крамницю, розпитав — нема такого номера. Так і повернув ні з чим, змучившись і пропустивши пароплав в Шільонський замок. Через те і не поїхав, бо ця подорож займає не менше 9—10 годин. Лихий страшене. Завтра у ранці їду до Цюриха, а звідти до Відня.

1 червня. Цюрих.

Вранці приїхав до Цюрих, кинув річи на вокзалі, а сам пішов до вечера блукати по місті. Дуже гарний європейський городок над озером, облямований сніговими вершинами Альп. В 11 годин ночі виїду до Відня просто, не буду заїзжати до Мінхену, як думав, бо хочу швидче до дому. Погана погода, холодно, хмарно, що дня дощ.

¹⁾ О. О. Гортинський, кривний В. І. Коцюбинської.

²⁾ Ю. О. Дебагорій-Монрієвич, дружина відомого російського емігранта.

Світлотіни галицького життя.

*Михайло Яцків. Танець тіней. Роман з рідного побуту,
ч. I і II, 1916 і 1917.*

I.

Беру знову сей заголовок, котрим я надписав свою статтю присвячену повісти Мартовича¹⁾, щоб повести мову про иньшу визначну галицьку повість, чи роман, з останніх літ — Михайла Яцкова. Сильно відрізняючи ся своїм характером від мартовичевого „Забобона“, як взагалі письменські фізіономії сих двох письменників різнять ся між собою дуже сильно, „роман“ Яцкова подібно як і повість Мартовича являєть ся дуже цікавим людським документом галицької України, більш менш з того самого часу. Я не знаю, коли саме писалась повість Яцкова, але ті події, які він описує, належать до того часу, коли малював свої образи Мартович. І коли той в своїй повісти постаравсь дати нам панораму галицького села, то Яцків дає образки галицької столиці. Не широку панораму, навпаки — відслонює тільки кутик сього львівського українського життя, життя української інтелігенції, але оброблює його з такою деталічною старанністю, навіть дрібязковістю, що в нїм, як в малій краплині води, відбиваєть ся дуже багато, і дає до думання теж дуже багато, навіть не про саме тільки львівське, чи галицьке, а й взагалі українське життя. І люде, які думають над будовою нового українського громадянства, добре зроблять, коли прочитають сі, не дуже легкі до читання книжки і подумають з приводу них — чому воно складаєть ся так в нашім громадянстві.

Я підношу се, бо той хто візьметь ся за сі книжки за для чисто літературної насолоди, може знеохотитись і відложити її, не доцінюючи їх вартости як людського докумену. Літературна сторона їх має значні хиби. Автор — і се характеристичне взагалі для нього — обеднує протоколізм з імпресіонізмом і символізмом, і не можна сказати, щоб се виходило вдатно. Дієві фігури фотографують ся: передають ся докладні описи вигляду, дефекти мови, навіть прізвища часом дуже прозоро змінюють ся; книга наповнюєть ся текстами документів, статей, листів, нїби то автентетичних. З другого боку вводять ся елементи перетонченої

¹⁾ Л.-Н. В. 1918, кн. IX.

психології і містики, фантастично-символістичні. Канцелярська проза першої категорії розбиває їх вражіння, вони гублять ся в прозаїчній історії банкових відносин. Було б мабуть краще, коли б ці дві сфери, дві манери, два оповідання були відділені. Але кінець кінцем автор зв'язав їх разом, і нема чого тим знеохочувати ся й відпихати те добре, що містить ся в одному і в другому.

II.

Автор взяв предметом оповідання велику українську фінансову інституцію — одну з більших інституцій, яку зорганізувало українське громадянство в Галичині. Сам будучи довголітнім урядником такої інституції він старанно, скрупульозно описує людей і відносини такого банку, щоб сею дорогою звернути увагу громадянства на страшену експлуатацію старшиною персоналю, сих білих рабів, інституції.

Головною темою тому служить бунт, який здійснили урядники цієї інституції з десять літ тому против свого директора, і неважаючи на всі заходи таки програли справу, тому що всі зусилля їх заінтересувати нею громадянство і відкрити його очі на кривду і визиск, яку їм приходиться терпіти, не досягли своєї мети.

Громадянство не взяло їх в оборону і зіставило при кермі ту сторону, против котрої вони виступали, й інституція лишилася при давніх порядках. Автор узявсь за перо, щоб представити в відповіднім світлі всю цю історію, і читаючи, відчуває ся, що се не тільки історія, але й апеляція до найвищого трибуналу — громадської opinio. Автор виступає не тільки як маляр-обсерватор, а як жалібник, адвокат в справі своїй і своїх товаришів недолі. Розуміть ся, як визначний майстер-белетрист, він не буде натягати фактів, у нього зістає ся досить об'єктивности, щоб і спинитись на позитивних прикметах противної сторони, і не покривати слабих сторін своєї партії.

Але все таки в його творі бракує ширшого погляду на відносини, аналізу громадських обставин, які роблять можливими такі аномалії в самім серці сього громадянства — в одній з столичних інституцій, утворених його власними заходами, одної з тих інституцій, яка становлять хвалу й славу його організаційних здобутків, показні позиції в його національнім інвентарі. З другого боку — своїх людей він не вмів вивести за мурі свого банку, показати, що вони варті як люде, а не урядники банку „Народня Сила“, і де навіть пробує се зробити, ці проби виходять за слабкі, — вони грають зовсім другорядну роль поруч сих подій, що розграють ся, а властиво тягнуть ся доволі нудною низкою в задушливих бюрах банку. А та документальність, котрою автор хоче вставити свою історію — ті наведені в цілости петіції,

письма, резолюції, газетні статі і т. под., вони не підносять вражіння об'єктивності малюнку, а ще більше надають книзі характер якогось меморіялу, внесеною покривдженою стороною перед громадським трибуналом. І назва „роман“, з котрою звичайно зв'язуємо поняття про якийсь на ширшу міру зачеркнений образ, [кінець кінцем доволі мало пристає до цієї канцелярської історії — яка не вважаючи на всі екскурси автора за мури його канцелярії, все таки зістаєть ся не більше як канцелярською історією.

Але як я сказав уже, се не перешкоджає їй бути дуже цікавим людським документом.

III.

Автор починає від описування звичайного дня в банку — властиво від безконечної галереї його персоналу, починаючи від слуг і кур'єрів („возних“, як вони досі звуть ся в Галичині) і кінчаючи секретарем банку. Далі, по екскурсії в житте одної з кількох осіб з-поміж цього персоналу, котрим він уділяє спеціальну увагу, роблячи їх немов героями свого роману, подає він образок звичайного банкового дня. Знов наступає екскурс по-за мури банку, і автор схарактеризувавши банкову публіку ще устами своїх героїв в товариській розмові, приступає до самої історії конфлікту між персоналом і старшиною банку, з котрою вийшов той самий „бунт“.

Старші урядники з огляду на страшенну біду, в якій живе банкова братія, підіймають плян з нагоди недалекого юбілею банку звернути ся до дирекції й ради банку з запискою про потребу поліпшення матеріяльного і правного становища банкового персоналу. Сьому проханню спротививсь технічній директор банку, Шулікоський, злий дух цієї історії, і рада не підтримала урядників. По с'ім наступив інцидент з нагородою за надзвичайні роботи, які несли урядники в гарячій часі безплатно. Директор був уже визначив сю нагороду й розписав її між урядниками, але лихо принесло в тім часі рахунки доставців за доставлені банкові меблі і хідники, і Шулікоський взяв назад з каси своє розпорядження про виплату нагороди та обернув гроші на заплату сих рахунків. Урядники, що сподівали ся заплати за своє тяжке гарування й поробили вже собі різні пляни на її рахунок, були дуже роздражнені, коли довідались, що стало ся з їх „ремунерацією“. Неприязне становище дирекції, її не те що байдужість, а якась неприхильність до потреб урядників. Ті штуки якими вони підкопували їх заходи до організації, до розвинення якогось товариського життя і духових інтересів поміж собою (коли урядники заснували свій клуб, і він став не зле розвиватись, дирекція умисне визначила службові го-

дини так, що урядникам стало фізично неможливо уділяти свій час ключовим сходам); нарешті легковажне, безсердечне, навіть грубіянське поводження Шульковського — все се викликало все глибше недоволення серед них. Воно прорвалось з нагоди одного з тих буденних епізодів, який прибрав трагічний характер тому що серед сотень білих рабів, які пересівали ся через дирекційне решето і відпадали використані, виссані, без галасу і без протесту, як тіни, що вели свій танець в банкових бюрах, — трапилась людина з почуттем своєї гідності й енергії. Автор доволі зручно вводить його без усяких приготувань, в середину оповідання.

„Непомітно йде до директорії „Народньої Сили“ сірома-писар. Серед півтора сотні люда мало хто знає його. Углий, похилений чоловічок двадцяти літ, середнього росту, з розбільними очима й запалою грудю. Десь там в реєстратурі лазив цілими днями по драбині, сліпав в порохах над картками з числами і витягав та закладав копами акти. Тихий, мовчаливий, як би його не було на світі. Заробляв місячно 50 корон, жив з тих грошей і купував книжки Герцена, Крапоткіна та вчитував ся пильно в листи Бакуніна. Так пересувають ся між людьми нераз небуденні одиниці, але вони видять лише їх тіни.

„Стоїть він під дверми дирекції, дивить ся на свої латані черевики, потягає неспокійною рукою по сурдугі, водить пальцями коло горішньої губи і чекає на свою чергу, як на авдієнцію у міністра. І нервозна рука спинюєть ся коло уст і думки спинюють ся в студеним пригнобленню. Врешті входить він до дирекції й кланяєть ся мовчки.

„Д-р Шульковський замітив його одним мигом і не звертає більше на нього уваги. Що-йно по кількох хвилях відкладає жмут актів і питає: Що ви собі, п-ні, віншуете?

„Білецький склонив ще раз головою і говорив сухим, тихим голосом: Прошу пана директора о відпустку на один день. Маю їхати в важній родинній справі і маю бути там в суді.

„Директор переглядає тимчасом письма, провірює суми і питає спокійно, не підводячи очей: Маєте візвання? — Так, прошу. — Се може в маєтквій справі? — Так, прошу.

„Директор підводить очі і бисто сверлує писаря. Йому впала думка: „якийсь хоровитий, блідий... Де ж йому до такої праці, я тут потрібую волів. То все під мою неприсутність, коли я на відпустці, приймають таких здохляків. Треба позбутись його“. — Не можу вас, пане Білецький, звільнити, бо реєстратура у мене найважнійшій відділ, мені треба, щоби все там хтось був, а тамті два панове не дадуть собі ради.

— Прошу пана директора, я конче мушу їхати, від сего залежить моя будучина.

— Робіть як вважаєте, але я не дозволяю вам.

„Білецький вклонився й вийшов. На другий день рано покликав директор начальника Рижкунду і перше його питання було, чи Білецький є в бюрі, а коли довідався, що той поїхав, сказав: Як поверне, то повідоміть, що дирекція усунула його з „Народньої Сили“. Він і так тут вже далі рік і готов мати претенсії до авансу. Нехай зголосить ся до каси і побере собі платню за — нині маємо — 5-го, отже за чотири дні“.

Білецький, довідавши ся про се, [запротестував, що його відставлено без виповідження, і жадав, щоб його не викидали серед зими на улицу, а заплатити місячну, або хоч півмісячну платню. Розгніваний Шуліковський велів возним виставити його силоміць, але Білецький не піддався і вилізши на верх своєї драбини, звідки його не могли дістати, виголосив промову до урядників, розповідаючи кривду, яка йому сталась, і остерігаючи товаришів, що коли не подумають про себе зараз, не забезпечать себе від подібних актів директорської самоволі, то їх раніше чи пізніше може те саме спіткати. Інцидент зібрав до бюра урядників з цілого банку. Шуліковський, стративши рівновагу, викликав поліцію, щоб забрала Білецького, але поява поліцейського урядника підложила іскру до налива. Урядники заявили, що не допустять, аби Білецького виводила поліція, і не розійдуть ся, поки Шуліковський не відкличе поліції, не заплатить Білецькому місячної платні, та не прорече при всіх, що більше така подія не повторить ся. Шуліковський, бачучи, що в тій хвилі з урядниками не зговорять, скінчив інцидент ні з чим: поліційний урядник пішов сам, бачучи, що справа прибирає неприємний оборот, а Білецькому полишено відкликати ся до ради, котру Шуліковський пообіцяв скликати зараз на надзвичайне засідання.

Урядники були дуже втішені такою моральною перемогою над своїм ворогом, яким уважали Шуліковського, але знаючи його хоробливо-уперту злобну вдачу, розуміли, що він не подасть ся, а вживе таки всіх заходів, аби поставити на своїм. Тож обов'язались словом чести до солідарної боротьби до кінця, — хоч се мало скінчитись страйком. І дійсно, Шуліковський ані думав в чім небудь уступати, а разом з своїм підбрехачем, директором Любаскою — людиною позбавленою навіть тих позитивних рис, якими автор наділює самого Шуліковського, та з своїм покірним рабом, секретарем Сірком, заходить ся коло того, щоб розбити солідарні ряди урядників, стероризувати репресіями, посяяти незгоду через своїх шпівнів і провокаторів. Компанії, котру урядники пробують розвести в органах преси — радикальних і соціалістичних українських і польських, дирекція протиставляє накликування

національно-демократичної української преси до національної солідарності, до бережання поваги національної інституції, полагодження справ у власнім крузі, без виношування домашніх справ перед чуже громадянство, і т. д. Всі ці маневри досягнули свою ціль. Громадянство не підтримало бунтівників. Правда, урядникам при найблизших виборах удалось своєю агітацією довести до деяких змін в дирекції й раді: місце Любоски заступила нова людина, адвокат з провінції, д-р Малицький, на об'єктивність і добру волю котрою покладались урядники. Але кінець кінцем ці нові люди не знайшли в собі сили поставити ся против Шульковського, супроти його заслуг для банку, котрий він дійсно поставив на ноги, й виробив таку славу, що тільки його невсипущею працею й залізною енергією банк тримаєть ся. Шульковський зівставь далі хазяїном банку. Провідників бунту, делегатів, вибраних урядниками, покарано ріжними способами. Для нагляду над урядниками введено ріжних інспекторів — директорських піонів. Відносини стали ще гірші неможливими. Але урядництво було зломлено. Де-хто застрілівсь, де-хто збожеволів від сих ненормальних обставин, де-хто вмер від сухот, з тяжкої праці й недостатків. Решта похилила ще низше свої спини під ярмом.

IV.

Така історія розповіджена Яцковим. Оден з критиків порівнює його роман з „Жерміналем“ Золя, де той хотів представити неможливу долю французьких робітників в копальнях угля. Дійсно, Яцків не жалував труду, щоб представити в можливо сильних образах, можливо яскравими фарбами тяжке, безвихідне становище сих бюрових невільників, і місцями се йому вдаєть ся. Виньших місцях сі яскраві риси тонуть в сірім примраку міщанської буденщини, засипають ся канцелярійними подробицями або дневникарською січкою — нудною, шабляновою писаниною провінціяльної публіцистики, котрою автор нещасливо загромадив свій роман, не здужавши зібрати в якийсь виразистий, яскравий образ. І кінець кінцем не почутте гніву на визиск і кривду, не обуренне на злу волю, а сум, гіркий сум від немочи і безрадности, від безталанної безпомічности всього отсього людського стада огортує читача.

Як я вже сказав, автор не ідеалізує сього стада. Герої роману ділять ся дуже скептичними замітками про його моральні прикмети:

„Між робітниками „Народньої Сили“ є багато практичних людей, а їх засада така: „Маю женити ся з ким будь, волію жити свобідно як птах. Нема дурних, брати голе коліно і клопіт на здорову голову. При таких кріпких засадах пробуєть ся всяких способів: анонсів, рожевих листів, женихання. Горе дівчині, яка бере ті штуки в добрій вірі. Не одна молода людина зломилась, не одна знайшла вихід в роз-

чині сїрників. Студент той з одним оком пса, а другим гадини, ще в 8-ій гімназійній натягнув легковірного редактора головного орґану на публичну складку, прорізав гроші в карти, потім навязав зносини з одною дівчиною, витягнув у неї віно до останнього гроша, а відтак покинув її. Дівчина втопила ся з розпуки. У мене є з десять листів від незнайомих дівчат з тяжкими скаргами на деяких наших товаришів. Ви навіть не повірили б і не догадали ся, як не на одного, на око спокійного і статочного товариша плаче дівчина, що він дурив її кілька лїт обідянками, їздив, здирав родичів видатками і гостинами, забрав від неї на конто женитьби в ріжних квотах поважну суму, потім покинув, а бідна дівчина просить тепер, щоби я вплинув на свого товариша, аби звернув хоч віно, яке забрав в готових грошах...

„Се перша серія способів. Перейду тепер до иньших, більше помислових, на доказ, як далеко стоїть наше житте від газетних кличів, суспільних засад і патріотичної моралі. Оден з наших товаришів, той „ліпшої марки“, має сей звичай, що набирає на борг всього, що тільки дасть ся: почавши від килимів, скінчивши на папіросах, але не платить, не має чим. Старшого дїтвака не має відки довести до школи, за те цілими днями лїтом і зимою гонить ним за борошном, пів милї за тютюном, всьо на борг. Навіть у цирулика бритвається і стриже на борг. Оноді продав одному з наших писарів ровер¹⁾ за 100 корон. Взяв гроші, а ровер мав відіслати. Того самого дня взяв він той ровер і продав кому иньшому за 50 кор. Писар мусїв мовчати, бо той що продав йому ровер — його начальник.

„Молодша наша братія, так само як старша дїлить ся на дві категорії: на богатих і бідних. Всі працюють в патріотичних умовинах, з тою тільки ріжницею, що одні, почавши від писаря, манїпулянтки, а скінчивши на найстарших урядниках, рабують постійно цілими лїтами своїх батьків і живуть на ласці своєї чи жіничної родини, иньші, що не мають засібних батьків ні рідні, промишляють як уміють. — Одні спроваджують лексикон за стокількадесят левів на рату і продають його зараз за 20—30 левів в антикварнях. Иньші не платять за харч і випроваджують ся від одної госнодинї до другої — нічу через вікно. Деяка прийде зі скаргою до дирекції, тоді зачинають ся протоколи, стягання довгів з платні і Laufpass (одставка). Другі взяли знов з сего науку і йдуть на стравунок до возних. З-разу за готівку, потім на борг. Возні не можуть скаржити, бо дирекція заборонила їм кредитувати. Иньші набирають сніданки на нову монету, а в книжці занотують на стару, себто о половину меньше. Оперують почтові марки, на-

¹⁾ Вельосіпед.

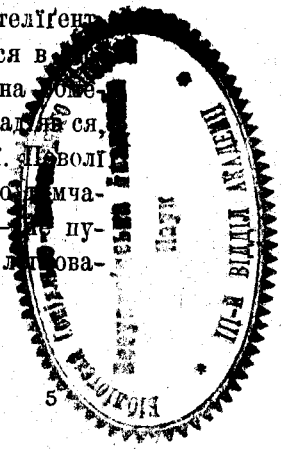
бирають цеголок¹⁾ на всякі народні цілі і книжок в розпродаж, а інші натягають старших товаришів на ручительські підписи. Жертви не оглядають божого світа, літерати зомлівають далі на борщу і мамалізді, а добродушні товариші оплачують кондикти²⁾. Так бідаки натягають бідаків, а інституція розвивається. На верха патріотизм, народня сила, а в середині свій свого рабує і засилоє йому стрічок на шию. Деякий радить собі ще тим способом: має товариша поза „Народньою Силою“, той захорує, наш дає йому книжочку Каси хорих, потім фальшує підпис секретаря на лікарській посвідці й оба ділять ся підмогою. Там-того місяця оден ученик покидав „Народню Силу“ і мав вернути на село та приготувати ся до матури. Обчислив платню: не вистає на покритте довгів, ні на дорогу. Пише поданне до дирекції, просить „звільнити“ його від праці й уділити ласкаво якусь квоту за пополудневі години „на закупно книжок до науки“. Кличе його секретар і питає, кілька будуть коштувати ті книжки? — Трійцять корон, — відповів ученик. — Принесіть ті книжки враз з книгарським рахунком, то виплатимо вам“. Вертає ученик до секретаря і двигає півкопи книжок на шнурі. Секретар підписує квит до каси, помічник бере 30 корон, віддає в сінях ученикови 26 корон, собі, за труд бере 4 корони і вертає з книжками до книгарні“. І т. д., і т. д.

Автор додає, що багато є й таких, „що воліють крайню нужду, ніж пробувати нечесної дороги“. Счевидно. Але присутність хоч би і в меньшій часті характеризованих вище елементів серед банкового персоналю не могла не понизити його репутації, його становища в відносинах до нього дирекції, преси, громадянства. Так само і та легкодушність, з котрою більшість сього персоналю ставилась до інституції й її інтересів, до своїх професійних вимог, до трактовання їх старшиною. Ось якими словами картає автор устами одного з ораторів на урядничих зборах безідейність своїх товаришів:

„Спитаємо себе одверто: хто ми, відки, що дотепер зробили, і на тій підставі будемо знати, що робити далі? Кождий з нас, інтелігентний пролетар — з більшим чи меншим дарованнем — старав ся в свій час, задля хліба, дістати ся до „Народньої Сили“. Оден на певний час, инший, що не мав нічо лпшого в світі до діла, надіяв ся, що в патріотичній інституції здійснять ся його задушевні мрії. Заволи серед капіталістичного устрою обставини зложили ся так, що тимчасовий побут протягнув ся на літа, а чим раз більші довги — де пустили з патріотичного гніздечка. Ті, що мали поміч з дому, думова-

¹⁾ Квітків.

²⁾ „Вычеты“ (з платні).

жили справу, а ті, що не мали ніякої, доробляли ся висиджуванем по ночах і тим чином вишпробували оціночну міру праці до неможливих границь, а в разі потреби не перебирали в способах і доносами вилазили по хребтах товаришів на верх. Ви студіювали лише свої вусики і чуприни в зеркальцях, а житте і будучину лишили безжурно в руках Шульковського, отже він заопікував ся вами так, як йому було треба. Ви дбали тоді тільки про карієру в патріотичній інституції, гарну краватку, дівчину і бавили ся в циліндрових павичів. Тим часом краваток, дівчат ні циліндрів чорт не вхопив, лише Шульковський взяв вас за чуб, стоптав ваші молоді літа, зжер ваші найкращі сили, вашу свободу і волю і кожного гарного ранку може відложити вас як зайву річ.

„Мало хто з вас відчував потребу організації, єднання у культурні гуртки, а коли серед вас самих не було вищих духових потреб, ні організації, ні кличів, то ваша управа ще журила ся тим, аж врешті затратила цілком почутте національного обовязку супроти вас і зачала уважати персонал лише за наймитів, збиранину, збіговище. Правду моїх заміток стверджує та обставина, що коли в своїм часі Шульковський назвав вас ще досаднішим словом — „зволоч з низькими інстинктами“ — у вас не спалахнуло почутте чести, між вами на півтора сотні людей не знайшов ся ні оден, щоби в перебігу кількох хвиль стер обиду вістрем меча, випалив пекельним каменем! Чому? Тому, що ви самі прийшли тут без духа, без ідеї, самі витворили ті відносини, самі дали в руки Шульковського і цілої дирекції оружие на себе, а тепер хочете вибити те оружие? Трохи за пізно“...

V.

Автор ніде не підходить безпосередньо до питання, чому сей національний банк, що реклямує себе народньою твердинею, і справді тішить ся симпатіями, просто таки пієтизмом громадянства, в дійсности перемінив ся в клясичний центр визиску людської праці. Сей інституція, котру якийсь старець з провінції, привівши внучку — поучує: „Видиш, памятай! Тут наш банк, наша сила! Тут самі свої! як умру, то аби знала, де маєш іти!“ — стає „гарбарнею пролетарських шкір“, кажучи агітаційним галицьким терміном, для дітей сього самого народу!

Злим духом сєї народньої інституції, трохи не початком і джерелом всього лиха, автор виставляє її технічного директора. Але відносини до нього якісь двоїсті. То автор підчеркує його хоробливу нервозність, і ті газетні статті які він цитує, бють на се, що на чолі інституції стоїть людина, якій місце не в банку, а в домі для божевільних. Представляє його місцями якимсь садістом, що граєть ся своїми підвладними, тішить ся їх стражданнями, і в двох з Любаскою „смі-

ють ся як чорти“, коли їм вдасть ся загнати людей в безвихідний кут своїми безчесними способами. Але разом з тим сей директор Шулікковський людина ідеї. Коли се манїяк, то манїяк обовязку. Він дійсно сотворив сей банк своєю невсипучою працею і надзвичайними адміністративними здібностями. Автор оповідає чуда про його незрівняну пам'ять, яка дає йому змогу пам'ятати літами найдрібніші подробиці з діловодства банку; підносить його надприродну роботячість і скрупулятність, з котрою він провірює найменший напірець, що виходить з банку; його пильність і запобігливість, з якою він слідить за роботою півтора сотки своїх підвладних, розділюючи їх і хвелево переносючи з відділу до відділу, щоб не було десь залеглостей. При тім не показує якихось спеціальних еґоїстичних мотивів в його діяльності, або надмірних амбіцій. І хоч оден з розгніваних урядників прозиває його „льомбровізьським типом“, та ся характеристика менше всього витікає з зібраного автором матеріялу. Скорше — се фанатик ідеї, який безоглядно здійснює її, не спиняючись ні перед якими способами, ні перед якими стражданнями, чужими чи своїми. В тім, очевидно, причина тої моральної підтримки, яку дає йому громадянство, його ширші круги, і ті що ближше стоять до інституції. Вони вірять йому і дуже слабо упоминають ся за те людське мясо, котрими він шафує так безжалісно в інтересах інституції.

Автор сам не пожалував труду, щоб показати, на скільки се мясо малоцінне. Се ми вже й бачили. Він не спинивсь над причинами, чому воно подаєть ся на стм ринку в такій масі і по такій дешевій ціні. Оплата праці в банку незвичайно низька: ми бачили як практиканти працюють в нїм трохи не цілий день за місячну плату в 50 корон, 20 карбованців, а старші жонаті урядники мусять вдоволяти ся „50 левами“ (100 коронами). І не вважаючи на се, банк ніколи не має недостачі в кандидатах, вони пхають ся без конца і готові збивати й без того неймовірно малу платню. „Вони пересипали ся десятками і сотнями як через залізний дїм, переходили як тїнь. Нині тут пріє при столику збідований, кривий пролетар, який в своїй просьбі написав, що за 15 левів буде днями і ночами сидіти в „Народній Силі“. там з кута з поза актів, з коша на папір вилазить і дивить ся на тебе инший джус, — що се таке, відки взяв ся? Хто його знає! А там горі драбиною драпаєть ся якась иньша бородата постать. Лізе кочкадан нездарно до актів, паде з драбиною, з сусідніх відділів збігають ся на гриміт, кочкадан закриває рукавом розбитий ніс, бере капелюх і стільки ти й видів його у своїм життю на білім світі. А завтра тут і там застаєш свіжого білого мурина. Одні марнували тут молоді літа і добу студій та відпадали мертва, або живими неужиточними зробками, иньші ниділи і зводили ся до

своєї черги, а коли могли вже мати які жадання, начальство відкидало їх з нічим і на місце одного брало свіжих двох-трьох за ту саму плату, а ті, що хитрили і кривили душою, лізли на хребтах одних і других в гору“.

Се виглядає відразу, розумієть ся, на дуже хибну тактику — орудувати можливо дешевшою некваліфікованою працею, ніж виробляти фаховців, дорогших, але й продуктивніших в своїй роботі. Але коли пригадаємо собі, як автор змалював технічного провідника банку, як фанатика його інтересів, що не має иньшої мети як тільки, щоб „інституція розвивала ся“, то се насуває підозріння, що може в відносинах сих „білих муринів“ до інституції лежало щось таке, що штовхало сього — як його описує автор — дуже дбалого і оборотного адміністратора в сей бік. Не сам тільки невідомий деспотизм чи садизм, а й якісь об'єктивні обставини.

VI.

Автор устами одного з своїх героїв нарікає на те, що до того банку і взагалі до народніх інституцій тиснуть ся люде, які могли б працювати де-інде, а тут витворюють непождану конкуренцію. „В иньші фінансові інституції напихають ся на чільні місця люди з студіями і патентами, які в кожній хвилі можуть дістати державну службу, або осісти на самостійнім становищі, але їм тут ліпше. Буває часто, що студії й патенти тих людей не мають нічого спільного з фінансово-економічним знанням ні діловодством, буває також, що на директорів ідуть емерити¹⁾, професори зоології й ботаніки, є одна інституція, що має більше директорів, ніж робітничого персоналу, але для фахових людей і для тих, що де-інде не можуть рушити ся, умовини в своїй інституції дуже обмежені й тяжкі. Через шовіністичну язву не можуть вони дістати місця між чужими, а свої знають се і добивають їх в наших сутичках“.

В країні без промислу і торгівлі, без економічного руху, засудженій на ролю хліборобської колонії для промислових провінцій, інтелігенція привикла триматись скарбової клямки, шукати „малої, але певної пенсії“ в державних чи взагалі публичних інституціях, ніж доходити самостійного становища і відповідного прожиточного доходу власним ризиком і ініціативою. Покоління виростили в переконанню, що заморювати себе і свою сімю в найкращім, молодім віку на жебрацьких пенсіях чи „адютах“²⁾, в надії що п'ятнадцять-двадцять літ такого голо-

¹⁾ Вислужені пенсіонери.

²⁾ „Підмогах“ для практикантів.

дування принесуть потім таки якусь можливу платню та емерітуру на старість. До підвищення (регуляції) платні, що мала місце при кінці 1890-х рр., трудно навіть собі уявити, які нужденні гроші одержували урядники на державній службі, і як довго їм приходилось сидіти на безплатній або пів-платній практиці, поки приходила навіть та нужденна платня. Тим не менше туди пішло ся все живе, і державна служба була сливе єдиною дорогою, єдиним пристановищем для українського інтеліґента чи півінтеліґента Галичини.

Одначе сю дорогу утруднювала польська бюрократична система, яка давала протекцію полякам, держала в чорнім тілі русинів, затримувала їх при авансах (підвищеннях), не допускала до посад впливових, або ставила такі політичні вимоги, які рівняли ся з ренеґатством. Тому, коли стали появляться свої платні фінансово-економічні інституції (бо в давніших, гуманітарних працювали безплатно, „з патріотизму“), сюди посунули маси „чающих“. Одні шукали „народної атмосфери“, свободної від польського пановання, що затроювала їм життя в установах державних, автономних і т. иньш., иньші сподівались, що тут буде їм тихе прибіжище за всі прикрости і нагінки, які їм прийшло потерпіти від польських верховодів — нагорода за національні заслуги і національні кривди. Се було улюблене націоналістами гасло: „свій до свого“, тільки обернене на виворіт.

Інституціям треба було виробляти перед своїми й чужими репутацію діловитости, справности, солідности, щоб побороти агітацію ворожої сторони; треба було перебороти недовіре своїх, щоб притягти до себе поручення і капітали, ложені в інституції чужі, і для того вигоняти порядні дивіденди, проценти на вкладки, а разом давати щось на патріотичні цілі, оправдуючи своє існування. Отже разом з тим сі інституції бачили себе в облозі від хмари кандидатів, котрі шукали в них „добре заслуженого спочинку“ по працях понесених на иньшій полі, лекших і зноснійших умов роботи, для того щоб можна було разом з тим віддаватись науковим студіям, літературній роботі. Приймалось, що національна інституція, хоч би й фінансова, повинна рахувати ся з сим усім — і з потребою вироблення можливо більших кадрів інтеліґенції, і з сотвореннем кращих умов праці для культурних робітників, взагалі повинна давати те, чого не давали українцям інституції польські.

І от в ґалереї змальованій Яцковим ми бачимо між фінансовими урядниками і старого письменника, інваліда, який тільки кашляє цілими днями, поки нарешті той сам немилосердний Шуліковський, не пішле його на відпустку, і молодих письменників і поетів, що носять в грудях вічний жаль на громадянство, яке держить їх за канцелярською роботою, що забиває в них всяку творчу силу. На писарські по-

тади приймають ся студенти університету, „щоб молодим людям, синам незасібних родичів дати поміч на час їх студій, щоб не марнували літ по провінціональних урядах чи канцеляріях, лише могли користати з викладів і здавати іспити“¹⁾, як пояснює той же Шуліковський. Нарешті ми чули тільки що про вислужених ботаніків і зоологів, котрі теж ідуть сюди, щоб приробити де-що до нужденої емеритури.

Розумієть ся, вся ся публіка мало продуктивна із становища факхового й не піднесе високо рівень видатности праці. Вона обнижає висоту зарібку своєю конкуренцією, і „опіночну міру праці“ своїм відношенням до інституції, котра в їх очах являєть ся наполовину фінансовою, наполовину національно-добродійною. Приклад польських інституцій, де таке трактованне інституцій поширене незвичайно, підтримує подібне відношення серед українського громадянства. Але результати, до котрих приводило таке трактованне у поляків — фінансові крахи, хронічне латанне податковими фондами, мусіло викликати жах у людей, що цінили ділову репутацію своїх інституцій і хотіли, щоб вони оправдували себе з фінансового боку: могли оплачувати грошеві вклади, а не просягати до громадянства жebroущої руки. І от з сього становища тактика такого фанатика інтересів інституції як Шуліковський стає в значній мірі зрозумілою. Він вносить до неї багато зайвої нервовости, він не вміє її вбрати в м'якші, гуманнійші, людянійші форми. Але його бажанне чимсь відбити, винагородити малу робочу продуктивність інституції само по собі зрозуміле. Він добирає фальшивих способів, очевидно. Він збирає собі помішників невідповідних. Але обставини самі по собі аномальні. І коли рідне національне гніздо перетворюєть ся в немилосердну катівню свого ж робучого пролетаріату, в сім винні не тільки сі негідні, бездушні люде, які держать в своїх руках його долю, але й сі ненормальні обставини, витворені національними, економічними й культурними відносинами краю.

VII.

На сі відносини, на українське життя взагалі автор дивить ся дуже скептично. Се маленьке пекло, змальоване ним в банку „Народня Сила“ для нього мікрокосм, який відбиває в собі відносини цілого громадянства. Принаймні такі вислови вкладає він в уста своїм ораторам, не збиваючи їх нічим, полишаючи при останнім слові:

¹⁾ В Галичині студенти-правники (найчисленійша категорія студентів), котрі не мають від батьків грошей на прожиток і не можуть дістати зарібку: в університетських місцях, звичайно мають посади на провінції, вчать ся з „скриптів“ і тільки на екзамени приїздять до університету; в таких обставинах університетські „студії“ розтягують ся на довгі літа, або й зовсім не доходять до свого кінця — диплому

„Червак незгоди і нетерпимости. Коли б не той червак, наша вітчизна довго була б могуча, самостійна, з нею числили ся би всі народи. І хоч би ми назбирали мільони матеріяльних і моральних засобів, то з того буде нам пожиток лише до часу, а потім колись чорного дня ворог легко загарбає все в свої лабеті. Коли-б між ними найшов ся чоловік, що від нього залежала б самостійність вітчизни, та будьте певні, що найшло ся б зараз ще більше таких, в яких дусі є отся засада: „нехай пропаде справа, нехай пропаде самостійність вітчизни, тільки щоб не він се зробив, лише ми“.

„Перейдіть вздовж і впоперек цілу Україну і покажіть мені хоч одну партію, оден гурт, хоч оден одинокий комітет в найкультурнішим осередку, зложений лише з трьох людей, між якими нема нетерпимости, потайних сплетень, вороговань! Покажіть мені багато таких, що безкористовно роблять добро, а я покажу вам тисячі таких, що коли ви будете мати до них слухні жадання, вони вмиють руки і відішлють вас до комітетів і засідань, тому що самі не годні зробити для вас нічого доброго, але на засіданнях і комітетах бомкнуть на вас одно-два слівця і з поза чужих плечий утоплять вашу справу і вас. Не викоринив ся ще з поміж нас дух рабського племені, зависть, нехарне самолюбє, з нею манія великості, вовчі шоки, горошковаті шиї, гранчасті лкті, непарені люшні, вербові кілки, всяке лико, мотузи й очаїдушність козака Нетяги. Пригляньте ся ближче всяким Шульковським, се типові гайдуки та економи, лише перебрані і з доктаратами та всякими титулами“.

Але сьому лиху, що точить сусільний організм, автор не вміє нічого противставити. Ті позитивні перспективи, які він малює в своїм мікрокосмі, на поліпшення тутешніх відносин, виглядають незвичайно анемічно й сіро.

„Касино¹⁾ розвивало ся живо, гарно і стало серцем персоналу. Одні товариші заходили ся коло хору, другі працювали в оркестрі, иньші в відчитовім та викладовім кружку. Молоді люде будили ся з занепаду і сірої буденщини, між ними починали виринати даровиті, пильні одиниці і ті посвячували вільний час для добра загалу. В тіснійших, товариських зносинах витворила ся громадянська ідея і ратувала меньшого брата, що досі ходив блудом²⁾ і пропадав марно. В здоровім дусі едности житте стало відрадніше, бюрова праця лекша“.

Хор, відчити — яке се старе, елементарне, пережите, і як се страшно, що житте не висунуло досі нічого реальнішого, ближшого до

1) Клюб.

2) Навмання.

цїли, при всїм очевиднїм бажанню автора противставити щось впливови тих розкладових сил, про котрі говорять!

Героями свого роману він вибирає натури пасивні, рефлексивні, позбавлені відпорности активної сили. Один з них стріляєть ся при кінці першої частини, другий божеволіє при кінці другої; третій — письменник, поет, проходить меланхолїйним обсерватором всього страждання і кривди, що дієть ся круг нього. Наоколо постати рїзних зломаних людей, включно до талановитого ученого Малицького, що вступивши до дирекції, не може оперти ся моральній пресї Шульковського і Ко, дає сісти собі на голову й відиграє зовсім не почесну ролю в нагнїці на урядників. І сей образ моральної руїни вставляєть ся в ширші рямці бруду, виродження й безвихідних людських страждань цілого міста-паразита, без промислу, без енергійного духового руху, без просвітку кращої будучности пред собою:

„Була хмарна, душна ніч. З партеру долїтало храпінне, якби тягав воловодом по возових дробинах. Немирич глядїв в челюсти отворених вікон, що дивили ся на вулицю. За одним замер скоботливий жіночий хихот, за другим грюкнув стрїл, аж лилик завертїв ся нагло в воздуху, за далекою стїною зойкала породїля і приводила нове житте, нову долю, нові терпіння, а ген скрипка чортївським staccato-м виводила варіацію Паганїнія. Немирич звернув увагу на оден потайний звук. Отсе муром, стїнами, як телефонїчним проводом доходив з далекої пивниці легкий стук клеветчика і від часу до часу чути було дзенькіт металевого кружочка. На огороді завив пес, коти дерли ся як душені діти, далекою вулицею трубїв самохїд як би зачинав похоронний марш Шопена. З заведення нервозних недуг втїк хорїй, блукав голий по заулку і плакав ревно“.

Образки міського бруду, нужди й страждання, коротші й довгі, більш або менш влучні, пертикають раз-у-раз оповідання. З цілої повісти віє глибока меланхолїя пережитого, загубленого в старих формах життя. Яку розвязку йому дасть, які перспективи покаже великий світовий перелїм? Чи внесе він енергїю, розбудить конструктивні здібности, соціальні інстинкти, котрих недостачу так відчув автор в своїй суспільности в минулім, перед війною і революцією? Ще дали галицькому громадянству сі великі моменти, на скільки вони змінили його фізіономїю?

Покаже Будучина.

В. ДИКАНСЬКИЙ.

Вовча рада.

„Товсто жив“ диякон Адріян..

Дав бог щастя і в оборі, й у долі. Виростив діток, вивчив їх, вивів у люде. Старший син — адвокатом у великому місті, має добру службу, плоху жінку-чепурушку, хороших, мов янголята, дітей. Поштивий і любязний; коли часом приїде до старих в гостину — нікого не забуде: батькові — на каптан, паніматці — мякенькі вигідні черевики, чи вязану „душогрійку“; навіть дідові — пасішникові і тому щось привезе. Дарма, що пан на всю губу, а батькові — матері „ви“ каже і руку цілує, встаючи по обіді з-за столу.

Донька Єня живе з старими, доглядаючи шостилітнього сина. Не що давно покинула тутешню-ж таки школу, де вкупі з чоловіком вчителювала аж шість літ. І зять гарний трапився, і онука хорошого виховали старим на втіху. Звісно, шкода Єню, що сумує за чоловіком, бо зять Петро Кіндратович — „воєнно-бязаний“, то й мусить тепера служити десь далеко у „Союзі“. Ну, та вже такий лютий час: всі служать, то й його на припону взято.

А все ж таки гріх на долю нарікати, повелося старому Адріянові з його „дияконисою“: зазнали хоч на старість щастя в дітях; сподобив Господь за труди тяжкі.

Та й інші добрі наслідки довгої та невпинної праці має диякон: обійся широке, мов хустина, — по всіх межах рівне, з доброю левадою та великим, темним садом. А вже в тому садку, то чого тільки немає: і сливи жовті, медові, й груші „благодатні“, й путивочка, й антонівка та циганки такі, що ні в кого з сусідів не знайдеш. Навіть персики є на низеньких присадкуватих деревцях, і тернослив, як голубяче яйце, і вишні-шпанки,

і волоські горіхи. А пошукайте десь у повіті таких винових груш, що в середині наскрізь червоні! Є й порічки ріжні, і агрус, і байбарис; а вже кизилю як уродить, то не то що „свої“ беруть, хто скільки схоче, а ще й учителькам з сусіднього села дають „на варенне“...

А поміж струнких тихих лип пишають ся на сонечку кілька десятків вуліків; і не самих тільки липівок чи дупляків — є й Левицького і Даданові, а один — увесь шкляний: привіз його син-адвокат аж із загрянлиці, в подарунок батькові.

За левадою стоїть, хоч і благенський, а все-ж таки свій млин, а трохи далі над річку йдуть десятині шість оксамитових лук. Ще перед війною по тисячі карбованців давали за десятину. Та що — по тисячі! Як би за разом все добро продати, то кому не треба — великі гроші б дало, бо навколо всі луки обсажено рівними вербами — кращих на лати не знайдеш по всьому побережю. І сага на луках добряча, — коли схотів, є карасі, а зімою в піст мало не щодня смашний борщ з власними вюнами, що вимерзають на жердочці... Є ще й поля десятині з дванадцять побіч з ругою; є й три десятинки дубового лісу, що густо заріс ліщиною — найкращою на пліт. Одно слово, як полічити, то десятинок з двадцять п'ять заробив за свій вік отець Адріян.

Є, звісно, і в оборі. Правда, за тими мобілізаціями худоби не багато зостало ся, а все таки ще є й корівок дві, і коней двойко, хоч і старих, та доброго заводу, й свині, й гиндики, й качки жовті-пекинські та шавкуни, гуси-гергелі й голубів без ліку. Як у ясний день то за тими голубами й дахів не видно — так вщерть все геть укриють, немов тією картою ковдрою, що дияконша з усяких кольорових образків зшила. А вже як сонце припікає, чи коли десь шуліка налетить, — то як почнуть білі вертуни в повітрі вигравати, то блищать на сонці, як той білий гарт. А перевертають ся так хитромудро, що на що Миша — адвокат, коли часом у батьків гостює, то замилуєть ся і що-разу скаже: „таких, тату, мертвих петель жодний авіатор не викрутить!“

Та мабуть, і правда; бо де ж таки найулюбленіша Божа тварина — свята птиця! А дарма, що свята, гарна та втішна, а ще й смашна...

Чисто й чепурно у старім дияконівським домі. Тут уже царюванне Харитини Матвієвни, що на старости безупинно шпортаєть ся, з ранку й до ночі рук не покладаючи. Тому-то й у хаті

так, що навіть отець благочинний, як заїхав колись коней перегадувати (бо священник під той час помер!) — То й той признався, що не густо й у панотців таке „благолепіє„ зустрінути трапляється.

Особливо хороше та затишно у вітальні, що зветь ся „роговою“, бо має дві стіни на-двір, тоб то у рогу поставлена. Там у куточку на вугольнику стоїть старовинна кипарисова хрестильниця, привезена старим товаришем пан-отцем Яковом аж з самого Єрусалиму. Далі — диван дубовий шкурою обтягнений, великий та важкий, що втрюх ледве підважиш. Остеронь, на два боки від дивану — однакові ясеневі блискучі столики, вкриті вивязаними скатертинами; а перед диваном — наче сонний півень стоїть тяжкий круглий стіл, на товстій ніжці. На столах квітки поставлено: на круглому світі, а на тих, що збоку — папірові. Стільці вишикувані рядками по-під стінами, шафа застеклена з ріжним посудом, а стінки в ній з середини обліплено всякими картинами: страшні, гнучкі тигриці, вайлуватий слон, усі царі світу, мисливці в червоних кунтушиках на баских конях з довгоногими хортами. Килими величезні, а них по рожевому та синьому тлі такі ясні квітки роскидано, що аж очі вбірають. Старовинні темні образи в шатах, — дзигарі стоячі з зозулею і двома мідяними гирями, а по стінах сидять по-під самою стелею портрети архиреїв у цяцькованих золотим папером рямцях, що там майстерно виробляють святі черниці з сусіднього монастиря.

Хата хоч і не дуже світла, бо у вікна зазирають білі акації, — за те простора, затишна і справді „благолійна“.

Є й невеликий ганж по всіх світлицях, та тільки стороннім він мало помітний: одвірки по всіх хатах, мають рудоваті цятки. А хто й помітить, то не збагне одразу, з чого саме вони повстали. Од-те-ж поробив їх сам отець Адріян: як докурить цигарку, що вже в пучки пече, то й заласить „бичка“ об одвірок, а тоді тільки викидає, щоб часом не счинити пожежі. Ну, то вже й має раз-у-раз од Христини Матвієвни нагінку. Та вже нічого з ним не зробиш, як той віл, що все звик собі у борозні ходити, — чи дорікай, чи сварись — він все своєї: без цигарки й не дихне, а тільки допалив — враз у одвірок і придушить... А малий онучоч Тарасик — біжить до дияконші:

— Бабуню! Бабуню! А дідусь знову бичка в одвірок уткнув.

Посварить пальцем дідусь на „ябеду“, похитає головою бабуна, — та тим і кінчить ся до другого разу. А там знову теж саме... І живуть собі „диякони“ тихо — сумирно; „як Ной у

ковчезі". Хіба що сусідова свиня в город упреть ся та наробить шкоди, чи не доглядить дід Савелій, що у пасіку гиндики влізли та бжіл дзьобають... Тоді, підбравши поли, біжить отець Адріян з ломакою вигоняти оту „гидь московську“, а за ним і Харитина Матвіївна з чаплією, чи коцюбою, а ще далі — онучок та дівка-наймичка. І на цілий день стає розмова про ту напасну свиню, чи ненажерливих гиндиків...

Та було й у сім тихім куточку чимало бур житейських. Скільки горя набрали ся старі, як померла старша донька, що вчила ся в Петербурзі в консерваторії, де й дістала вкупі з дипломом сухоти! Скільки біди зазнали під час першої революції, як Миша, ще студентом будши, у тюрязі одсиджував! Боліли душею як і зятя з школи вигнали та по слідчих тягали за те, що по своєму дітей учив.. Гадало ся, що й пережити всього того лиха не зможуть, аж якось Бога одмолили: минула ся біда, синові добре вийшло, бо до великого міста його загнало й долю дало, а зять теж викрутив ся і, як би не війна, то й досі б учителював. Тільки й біди, що його дома немає, бо хоч і в безпешному місці повинність одбуває, а все таки часом тривога бере. Ні-ні, та й зітхає Єночка:

— І що то воно з Петрусем робить ся? Чи ще живий?

— Бог з тобою, дочко! — скаже старий, придушуючи свого недокурка, — там же не бють ся! не нарікай на долю: иньшим куди гірше. Та й війна вже скоро скінчить ся, а там знову буде мир і благоволеніє в человетецх... Я вже знаю... Заживете собі у старому гнізді он якими панами...

Та видко правда була не на батьковій стороні, бо донька все хитала зажуреною головою. І так-таки й вийшло, що не знав старий Адріян, що саме буде. Бо замість „мира та благоволенія“ почало ся щось иньше.

Прийшла несподівано з півночі, як ніч горобина, велика хуртовина. Всіх підвела вона на ноги, у всіх головах закрутила завірху. І то солодко та радісно стає знецацька на серці; то знов ніби тривога якась тонкою чорною волосинкою просочуєть ся, — особливо, як перечитають за вечірнім чаєм газети. А стара перехрестить рота, та й позіхаючи, скаже:

— Ой, дай Боже, щоб не було, так, яку п'ятому році! Теж усі ми раділи, а Мишуні боком тая радість вилізла, та й Петро Кіндратович гіркої скуштував...

— Таке говориш, стара! То ж бо тільки, як там кажете, була ре-пе-ти-ція! — усміхаючись одповідав дякон. — А тепер брате мій, робота чиста; наша взяла!

— Та воно, звісно, ваша, а тільки-б „Іхня“ знову на верх не вилізла, — неймовірно закидала дяконша.

Та старий і дочка — обоє разом — так виразно їй усе доводили, що з ними й сперечатись не можна. А коли прилетіла звістка, та й не з листа, а таки власними очима в газетах прочитали, що Мишуня — гласний мійської думи і вже виконув обовязки губерського комісара, тоб-то все одно, що губернатор, — то й стара здала ся остаточно.

— Такогож вже й не сподівала ся, щоб Господь сподобив!

— Тото ж бо й е, — жартував отець Адріян — тепер вже ти не дякониса, а губернаторова мати. Знай наших!

— А тож, — відповідала Харитина Матвіевна, — не дурно-ж Мишуня блощиць по острогах годував: е таки правда на білому світі!..

Швидко знову прийшла звістка, що й зятя кудись високо обрано й з війська покликано до Київa на значну посаду. Зовсім зрадли старі: таки розумних діток виховали, дарма, що дяконенки, а в свій час знали, що слід робити. На що в селі люде темні, а й ті он кажуть:

— Заслужили ваші діти тим, що в свій час за нас вболівали, а надто вже Миша отця — Адріянович, добрий чоловік, ніби зовсім і не пан. Та й зять хороший. Одно слово, як будемо ось землю нарізати, то й їм небезпрямінно частку дамо. Нехай до нас повертають ся, бо й нам теж тепер без освічених людей ніяк не можна.

І великою радістю сповняло ся серце дякона та дяконші; наче цілі місяці тривають Великодні Свята... А ті-ж святкування бучні, що в селі відбувають ся: го похід з прапорами та „молебством; то оголошенне універсалу, то знов відкрите „Просвіти“... А вже се останне свято й до-віку буде впомку, бо викликали на нього самі-ж таки селяне й Мишуню й Петра. А як їх слухали, коли ті промовляли; як на руках підкидали, як прохали переїздити до дому! За все житте не зазнали старі таких радісних хвилин... Старий отець Адріян раз-у-раз казав те саме:

— А що? чи ж не я говорив, що добре йде?, — а далі додавав розважливо:

— Добре діти — то summm bonum, тоб — то найвище благо: истинно — summm bonum! Се вже правда.

— І татусь — *sumshim vorum?* — допитував Тарасик.

— Авже ж, і татусь, і мамуня, й дядя Миша, — радісно відповідав дідусь.

— Дай Боже, щоб і ти, як виростеш, теж був *sumshim vorum*.

— Як я виросту, то вже не буду дитиною, а ти кажеш *vorum* — діти! — розсудливо відказував Тарасик.

Минало радісне літо. Вже взяли ся за вгороди. Важко було Харитині Матвієвнї, бо дївка покинула, а „дядька Гарасима“ — обрали в комітет, то й не стало з нього ніякої помочі. Пособляя на вгороді і отець Адріян, пособляла з-рання до вечору й донька. Та все була невправка, бо сього року й городини вродило на прочудо, та й посадили її удвоє більше, бо не знали, як воно з хлібом буде.

Чимало було клопоту й дяконові. Дід Савелій віддав Богові душу, а нового помішника ніяк найти не щастило. Довело ся самотужки й коло бжїл порати ся, й голубів доглядати, а й у садку сила роботи, та ще й треба й на луки, й у ліс, і на поле...

Увечері за чаєм починав старий проте міркувати, чи не можна б часом Петра Кіндратовича й справді до дому викликати: Бог з нею, з тою посадою, нам тут своє з рук тікає. Та ще й поміж людьми гомін іде, а то часом й сварка та бійка. По сусідніх селах вже й панів поділили, майно розібрали, а хто опірів ся, — то й забили. Дезертирів тих, як галічі в-осени, скрізь по лісах сила, а ночами то й у хати добивають ся. Стає в селі дуже моторошно. І чутки все дужче ширять ся та нарастають; що й тут люде хочуть всю землю вщерть од власників продбирати і наново поділити, мовляв, земля нічия, а Божа.

Почав замислюватись тиходумний дякон. Стоїть оце над переверненим вуліком та й забуде, на що саме його перевернув; не бачить, що й порхавка вже загасла: все міркує, чи то й його луки та лісок — божі, чи таки зостануть ся його дітям та онучкам, „Не може ж того бути, щоб і левада, і верби, і сага з вюнами, все те, що своїм горбом здобув, не доїдаючи, не допиваючи; у нього хтось би мав право одібрати... Є ж таки в світі правда та й... „трудова норма“... А з другого боку, як нема кому коло тиеї землі в потї лица трудить ся, то воно виходить наче б то й навпаки...

І стоїть старий, мізкує і так і он як, аж поки якась лиха бжола під око не вкусить та до памяти не приведе.

Все частіш почав дякон на село ходити та розпитувати; що по людях чути? То в крамаря попитає, то до церковного старости загляне: бо в них таки земельки більш як по сотні десятин у кожного; та тільки усі одно кажуть: „погано“!

А раз повернув ся старий від батюшки, та й зовсім став чорний, як хмара. І на бжіл не подивив ся, а пішов просто до своєї кімнатки, та все цигарку за цигаркою палить, а бичками куди-будь у двері стрімляє. Прибіг Тарасик, щось питаєть ся не відповідає; прийшла Еня в хату, — покликав її старий до рогової світлиці, причинив щільно двері та й почав розмову.

— Їдь лишень, Еню, до Київa, та умовляй Петра, нехай усе кидає та швидче повертаєть ся.

— А що ж таке тату?

— Погане щось буде. Хотять люде усіх порівняти, все поодбрати. Буде й нам жижа з земелькою та з луками.

— Та в нас же, тату, виїде „норма“, — заспокоює Еня.

— Не буде, кажуть, ніякої норми; що вробив, те й твоє. А сама бачиш, що ми з старою вробимо? Нікчемні, немічні тілом і духом. У тебе те ж мала дитина на руках. А комітет постановив, щоб нігде ніхто в найми не ставав. Розумій тепер, що ж ми самі робитимем? Який не був Гарасим, а й той завтра одійде — й буде нам кришка. До того ж грабіж пішов довкола: за тебе й за малого страшно стає.

— Та Петрусь не тямить у хазяйстві!

— Навчить біда коржі з салом їсти.

Як не заспокоювала батька Еня, — нічого не помогло. Довело ся вволити його волю: поїхала другого дня й сина з собою забрала.

Сумно й непривітно стало у старому дяконівському домі. Вечорі короткі, в хаті рано поночіє, а гасу в літі не запасли ся, бо все крамар обіцяв — „от, от привезу!“ — та й обдурив, бо, таки правду кажучи, було йому не до гасу...

Тихо та порожньо у світлицях. То було цвіркуни на акаціях таке виспівують, аж спати не можна, а тепер хоч би один цвіркун десь озвав ся... Сидять старенькі удвох під лампадкою та й сумують; а часом, як щось десь хрусне, чи дерево в садку зарипить, чи вітер нагне акацію, а вона по шибках лапами задряпає; мов хтось у вікно шкрябаєть ся, — то й зовсім мото-рошно стане.

— Ох, Господи, Господи! — зітхає дяконша.

— Лихо тай годі! Одже я тобі скажу, Андрюшу, що якесь у мене негарне передчутте!

— Не вигадуй не-зна чого, — ніби сердючись одказує пан-отець, — а й у самого під серцем холоне.

— Ні, таки й справді. Отак було й у пятому році, — не вгає Харитина Матвіевна... й починає пригадувати всяку страховину.

— Та годі бо тобі, — вже навспражки починає гніватись отець Адріян. — Хіба нам з тобою чого страшно? — і так нажили ся вже на світі...

— Та не про себе думаю, — відповідає дияконша, — про „них“ голубяток всі мої думки, про Мишуню, Єничку, Петра Кіндратовича та про онучка. Ой, пустять їх наші ж таки люде з торбами, загине все, що їм готували, на них складали... Роста-не отак, мов та свічка лойова...

І зовсім нестерпуче стає од сих примовок старому. Зведеть ся з дивана й почне ходити з кутка в куток, пухкаючи своєю осоружною цигаркою...

А якось уранці Харитина Матвіевна прокинулась зовсім недужою, аж пан-отець сполохав ся.

— Такий, Андрушу, недобрий сон бачила, що й серце не на місці.

— Таке ще почнеш витівати! Ще в привиди станеш вірити! — гримнув старий.

— Або ж ні! Всякі бо сни бувають: добрі й лихі. А се такий страшний приснив ся. Ось послухай. Ніби сидимо ми всі на дивані і Мишуня з Олею і Петрусь і Єня з дитиною. Коли се ти як схопиш ся, не знать і з чого, та швидче до лампадки, що над вугольником; зняв її та просто з неї й запалив оту свою погану цигарку... А вона як зашкварчить, так і тріснула на кілька шматочків лампадка... Я прокинула ся, аж похоло вся, до ранку вже не заснула. Не перед добром се, Андрушу...

І хоч як не намагав ся отець Адріян зясувати сей недобрий сон, а й самому на душі стало темно: бо й справді занадто вже грішний то був сон та й не звичайний; як же то: з святої лампадки, що висить над ерусалимською хрестильницею?!..

Не встиг ще й добре поміркувати старий над сим привидом, коли прийшли гості: церковний староста з крамарем.

— Звиняйте, що так зараня, але ж дільце спішне лучило ся, — почали вони. Пригостила їх дияконша, а диякон довідав ся про таку новину.

На селі остаточно ухвалили так само, як і по иньших селах, що усіх доконче треба порівняти і усю до клаптика землю поодібрати ніби в казну. А вже потім рада сама даватиме всім однаково, на кожную робочу душу. Ну, та як уже проти сього нічого не вдієш, то треба принаймні допоминатись, щоб хоч посплачували за куплені землі. Ото ж і склався гурток землевласників і збирали ся вони сими днями на раду та й розмірковували приєднати до свого гурту всіх і у кого є більш землі, щоб якось своє право боронити від тієї голоди, що на їхнє споконвічне добро зазіхає. У отця Адріяна те ж є земелька, то й його просять до гурту записати ся, бо вже ж краще, хоч і заберуть, та не дурно, а за гроші.

Замислив ся старий, тую мову почувши, викурив не одну цигарку, і гостей роспитував, і стару на пораду покликав. Обрадили ся і ухвалили — підписати треба, бо хоч гроші дітям зостануть ся, коли вже не доведеть ся їм на батьківській землі сісти.

Посиділи ще гості, погомоніли. Росповідали про всяке нечуване страхітте, кляли тих революціонерів та „соціалів“, а потім дали підписати листок, взяли десять карбованців і пішли.

І з того дня остаточно згубив свій спокій диякон Адріян. Та й було від чого.

Вже на другий день, по тих відвідинах, почали ж виявляти ся сумні наслідки необачного підпису. Увечері зайшов бувший наймит, а тепер комітетчик — Герасим. Привітали його старі тепло, щиро зрадівши, як рідному: все таки чоловік з світу прийшов, розповість щось, може, якось заспокоїть. Та не так воно вийшло: ще більше турботи приніс Герасим.

— По приязни прийшов до вас попередити, — говорив він, — бо негарно таки ви вчинили, і народ на вас дуже ярить ся. Гомонять усі, що мовляв і наш диякон за панів руку тягне, проти нас пішов... А коли — кажуть — так, то й йому добра не буде за те, що пристав до тих, хто ото „вовчу раду“ скликав.

— Як же се проти них? — Господь з тобою, Герасиме! — з роспачем вигукнула дияконша. — Та хіба-ж ти нас не знаєш, чи діти наші тобі невідомі? За кого ж вони, як не за вас по тюрюгах сиділи, служби пострачували, муки приймали? А хіба ж ми коли з ким сварили ся? Хіба з ким ворогували, щось кому лихого заподіяли? Чи на тую раду їздили?!

— Ото то-ж бо йе! Всі знають, що здавна ви були ніби наші. І Миша, й Єня тай Петро Кіндратівич те ж були, мов свої, — аж бач воно тепер ніби й обявило ся; ніби то, значить, виходить якась омана... Воно, звісно, то не я так думаю, а от люде гудуть й сильно ярують ся... Хоч би й біди не було... По щирости до вас кажу...

Зовсім упало серце у старого:

— Боже мій, Боже мій! Що ж се ми — дурні — нарobiliли?!

Вивів він Герасима до пасіки, — сказав старій, що має за ним ворота замкнути, — та просто з місця упав перед нього навколішки, аж того жах обняв:

— Порятуй, ріднесенький. Сам бачиш — пірнув у біду, як муха в окріп! Не про себе дбаємо, про дітей думало ся. Сам знаєш — нам, старим, нічого не треба, тільки по чотири липових дошки! Затемнив Господь розум мій старечий! Рятуй, як сам знаєш!..

Заспокоює його Герасим, а в самого теж серце болить, бо знає, що палає в селі гнів народній проти дякона; коли не сьогодні, то завтра можуть розлючені люде біди йому наробити. А немічний панотець стоїть розпатланий, сивою головою трусить, як мала дитина рюмсає...

— Зроблю, пан-отче; все, що можу, зроблю. Тільки одно скажу: коли прийдуть люде — просіть тільки, щоб помилували..

Давно, чи може й ніколи не було такої ночі в спорожнялому дяконівському домі: мов сполохані птиці, всю ніч до світа, просиділи старі, не роздягаючись. То плакали, то молились: нехай мене нас чаша сія! Одведи, Господи!..

Жалібно-тужною ниткою сукали ся скарги та зітханнн Харитини Матвієвни: „не за себе стару, нікчемну, дурну, а за дітей рідних, яким власними руками петлю вивязали. Мають і свою голову на плечіх, якось і без землі проживуть, — не того шкода, а що увели ми їх у таке осудовисько, в таку неславу“...

Та минула якось трівожна ніч. Приїхала вранці Єня, привезла й чоловіка. Веселіще стало в оселі, та не надовго: увечері приїхали, а серед ночі стала ся росплата за помилку.

Загоріло ся з комори, що стояла біля хати. Не встигли й одягти ся, як залопотала з кількох боків, мов хтось цілими жменями горіхи почав лушити, порбсла мохом гонта на домі. І не наче два чорних величезних кучерявих пси, витикаючись з пійми, лизали довгими червоними язиками старовинні будівлі.

Здавало ся, ніби вони дихають то сизою, то рожевою парою, і та суха пара сповняє широке обійсте. Було ясно й тепло.

Пригріті й розбуркані вогнем горобці рясно вкрили високі ясені й жваво цвірінькали, гадаючи, що повертаєть ся знову гаряче літо...

Не своїм голосом вив опалілий з переляку і палу собака, що був на ланцюгу під коморою; по обійстю з нерозбірним гулом метушили ся юрби людей; коло тину, втопивши очі в вогонь, тоскно на одній ноті виливали свої жалі дяконша, до якої тупили ся переляканий Тарасик та Єня. А на кориті біля колодязя, облитий вогненным сяйвом, байдужно сидів старий отець Адріян. Змутнілими, немов сліпими очима він дивив ся на червоний вогонь — і нічого не бачив; слухав зойки, галас — і нічого не чув; не помічав людей, не розумів, що вони тут чинять. І не було для нього у всьому тому гармидері, — ні страждання, ні цікавості, не почував він нічого, не помічав власного тіла... Коли се знеацька якась іскра спалахнула в його незрячих очах — він раптом згадав про ерусалимську хрестильницю, швидко підвів ся, розправив руки в широких рукавах чорної ряси і, мов велетенський нічний кажан, прудко, як молодий, полетів просто в палаючу хату...

Ніхто не спинив його, ніхто не гукнув йому застерігаючого слова...

М. КОТЛЯРЕНКО.

Професор каліграфії.

Лейзер Гандельсман кожного ранку прокидався о шостій годині. Нагнувшись під ліжко він витягав пантофлі без задників, стромляв в них хуленько ноги і йшов у передпокій чистити свого рудого в картку, як жіноча плахта, сурдута.

Проводячи щіткою од коміра до низу, Лейзер кожний раз присідав на сухих ніжках і зтиха промовляв.

— Се ж таки гут!

Почистивши суртука, Лейзер обережно ніс його в свою кімнату, надівав на спинку стільця, фалди розкладав на другому і уважно розглядав, чи немає де плями, або дірки.

— Тепер будемо робити англійський туалет! — Звичайно що дня казав Гандельсман, беручи в руки щіточку з свинячої щетини, заправленої в патрон жовнярської рушницї, вмочав її в гарячу воду і тер об кавалок простого мармурового мила. Потім старано натирав жорсткою щіточкою собі щоки, під великим звислим на губу носом, і підборіді і починав скоблити лице, так підпіраючи щоки з середини язиком, що навіть чутно було в третій кімнаті.

Зачувши се шкрябанне, пані господарка, наливаючи шклянку чаю гукала служницю.

— Вже пан „професор“ туалетнічає... Неси йому чай і сніданок! — Служниця брала шклянку на тацу, становила туди ж тарілку з невеличким кусником оселедця і двома — трома кружалками цибулі, шматочок хліба і обережно несла до пана „професора“ в кімнату.

Гандельсман що ранку бачив служницю, котра урочисто несла обома руками тацу, і не міг байдужно дивитись на сю урочистість.

— Ви ж, Горпино, будьте ласкаві, таки не поспуйте й сьогодні мої папери! Ви б мені робили велику послугу, коли б призвичаїлись ставити таку зтиха!

— Чого там — призвичаїлись? Адже ж завжди ставлю як слід... Видумуєте! — При цьому пускала на стіл тапуз такою легкістю, з такою граціозністю, що шклянка коливалася як од землетрусу, чай хлюпав на тапу а відти на охайненько складені паперці пана Гандельсмана, виделка й ніж з грюкотом і брязкотом летіли на підлогу.

Горпина починала рачки лазити по підлозі, розшукуючи розгублене, а Гандельсман, недоголившись, з одною щокою в милі, хуленько простував до столу і починав його міцно тримати за різок весь час, поки Горпина робила свою мандрівку під стіл.

— Дивись... — наче дивуючись завше говорила Горпина, — пада, тай пада!

— Се через те, що ви таки зовсім неграціозна дама!

З доганою відповідав Горпині пан „професор“. Скінчивши свій англійський туалет, Гандельсман сів до столу, витягав із шухляди скриньку з під монпаса, брав відтіль два невеличких, як горошина, кавалочки цукру, клав їх на шматочок паперу і починав снідати і пити чай не одівавшись, щоб чого доброго не заплямити суртука і штанів.

І вже коли чай було випито, а од оселедця залишався лише шматочок хребтової кости і од пана „професора“ приємно одгоняло цибулькою, Лейзор Гандельсман, починав з великою пересторогою влізати в штани, чіпляв комірець до досить таки брудної сорочки, довго прилагоджував краватку і врешті решт, коли натягав суртука, зразу ж приймав вигляд „професора“.

У Лейзера Гандельсмана стояло в кутку кімнати дуже коштовна річ, котру він почитав, як святиню. Се була невеличка вивіска блакитного кольору в чорний рямці. На вивісці було: „Професор каліграфії із Одесу Лев Борисович Гандельсман швидко й хороше навчає канцелярського почерку самих неграмотних людей за 12 уроків.“

Кожного ранку сю вивіску Гандельсман брав обережно за кільце, виносив на улицю і чепляв на цвях, вбитий в ворота. Мешканці протилежного будинку, зобачивши, що Гандельсман чіпляє вивіску, завше казали: — Зараз пів до восьмої, бо вже „професор“ чіпляє свій атестат! В вісім починали зіходити учні. Першим приходив Антін Перепелиця, унтер-офіцер, недавно повернув ся з війська. Не маючи охоти братись за

подарство, за мужицьку роботу, намагався „зделати ся благородним чоловіком“. Лайдакував, цілими днями тер ся в передпокою міського банку, чекаючи, поки хтось за гривенник попрохає його розписатись за неграмотного. Коли доводилось що заробити, гірко піячив, погано ляв ся і до всіх приставав, що його благородній душі ніхто не дає надлежащого ходу і поіннятія.

От сей Перепелиця, входячи в кімнату, червоною хусткою змахнув порох з чоbit, гучно сякав носа і здоровкав ся з паном професором. Він так кріпко тиснув руку бідному Гандельсману, що той присідав од нестерпимого болю.

— Ой, яка ж у вас грандіозна сила в руках!

— Ото ж то я й дивую ся, сила можливо сказати, атлетическая, а до писанія хисту немає!

— Яж вам казав, пане Перепелице, що каліграфія — се художня річ і не всяке бидло своїми ратицями може її здолати!

Перепелиця лише хмурих брови і мовчав, алеж розумів, що се торкаеть ся його, бо він ходить вже другий тиждень, не платить гонорару, а лише обіцяє, а як ставив карлючки, так і ставить. Даремно пан професор завжди докоряє його і ображає навіть. Він бажав би вигнати його з кімнати, але ж бояв ся могутньої сили, котра завжди боронила нахабство Перепелиці.

— Прошу пана зачекати трішки, поки надійдуть иньші учні.

— Я можу... мені все їдно поспішати нікуди, бо банка ще не одчинено... І Перепелиця міцно вміщував ся на стільці, широко розставивши ноги і поклавши на колїна червоні величезні руки.

В напів дев'яту прибуло ще чотири учні — дві панянки, хлопчик років п'ятнадцяти і якась невиразна особа, чи то дяк, чи послушник, з довгим волоссем, що падало йому на плечі, і з такою густою та чорною бородою, що на лиці блищали лише карі очі та стримів буряковий ніс. Зодягнутий був він в якусь хвантину, котра була схожа на підрысник і телпалась на ньому, як на опудалі.

Коли учні посідали навколо ломберного столу, пан Гандельсман взяв чверть аркуша паперу, в який звичайно завіртують в бакалійних крамницях сир, і написав величезними літерами: РУКА.

— Прохаю, панове писати!.. Р - р - а зз... літера „Р“, то-нень-ко, то-нень-ко... разз... рів-нень-ко... вниз па-лоч-ку... Так. Далі! Тоненько... рівненько... два... Ну, ми маємо літеру „Р“.

— Пане, Перепелице, ви зовсім таки з каліграфією в непорозу-

мінню... Що се у вас вийшло? Се ж таки більш здатне до коцюби чим до літери!

— Нічаво!.. — відповідав Перепелиця і все лице його червоніло до ушей.

— Ну, нічаво — то нічаво, а коли ж з вас буде дійсний каліграфчик? Се ж ціле нещасте. Невже мені доведеть ся вчити вас все своє житте?

— Тепер, панове, будем писати У.

І знов тоненьким ніжним голоском виводить Гандельсман своє „тоненько, рівненько... разз...“

Кінчали свою справу старі, приходили нові учні. Пан професор терпляче всім співав своє „тоненько, рівненько“, також терпляче поправляв незграбні літери і пояснював, як треба їх писати. Він таки був чудовий старий каліграфіста, і кожна риса, кожна літера не так виконана, як він хотів, хвилювала його невиразно і нервовим болем оддавалась у всій його істоті.

Гандельсман вважав себе заслуженим професором і всім учням показував бібліотеку з адвесами, подяками і иньшими свідоцтвами його знання каліграфії і хисту до швидкого навчання.

О третій годині пан професор кінчав свою працю і обідав.

Знов зявлялась монументальна постать Горпини. Підлога тряслась од її кроків, а на таці боязко тремтіло „перше і друге“ разом, бо Горпина була дуже заклопотана і їй не було коли ходити по двічі з дурницями.

Лейзер Гандельсман їв юшку з квасолею і картоплею, розтовкуючи те й друге в полумиску важкою метальовою ложкою, а на друге — пшоняну кашу, запиваючи шклянкою молока. Се коштувало йому не дорого і було трівно.

Після обіду старе тіло Гандельсмана прохало одпочинку, йому хотілось скинути з себе картчатого суртука, черевики і протягтись на ліжку хоч на хвилину. Ноги були важкі, ніби наляті оловом, голова боліла, а в руках і спині почувалась така олабість, ніби після тяжкої і довгої хороби.

— Що значить... — Казав собі Гандельсман. — Ми таки встигнемо ще одпочити і добре!

Завязував хусткою шию, ховав у бокову кешеню окуляри і йшов давати лекції каліграфії привелійованим учням, котрі не хотіли ходити до каліграфа в убогу кімнату, а вважали кращим бачити його у себе.

Тут вже Лейзер Гандельсман не був таким поважним професором, як дома. Доводилось не раз йому чекати довгенько і в передпокоях, а іноді й повертатись назад не зробивши діла, бо учень чи був хорий, чи саме приймав гостей, чи взагалі не було у нього настрою до науки. Коли ж доводилось навчати каліграфії такого учня, Гандельсман ще тоньшим, ще влєсливїйшим голосом тягнув своє „тоненько, рівненько“ і майже за кожною літерою промовляв:

— Може одпочити бажаєте? Бо од каліграфії ой-ой як болять пальчики!

О десятій годині Лейзер Гандельсман повертав ся зтомлений додому.

Штучна бадьорість зовсім покидала жвавого дїдка. Зіщуплившись, зігнувшись брів він помалу темними улицями і його мізерна постать здавалась ще мізернїйшою.

Йдучи повз ворота він здїймав з гвоздка вивіску.

Ввійшовши тихенько до передпокою, намацував в темряві дїрочку замка, зтиха одчиняв двері і чиркав сїрником.

Од раптового світу, котрий не досягав дальших кутків, шарудячи по обвислим шпалерам, розбігались чорні огидні прусаки і нерухожими плямами залишались ситі мокриці.

Лейзер засвічував невеличку лямпочку, поханливо скидав з себе пальто, розмотував нервовими рухами шарф на шиї і не вечеряючи,—він завше не вечеряв, бо се дорого коштувало, — готував ся до одпочинку.

Постеливши ліжку, Лейзер старанно завішував вікна занавісками, витягав з під ліжка смугастий парусовий чемодан, одмикав його ключиком, котрий завше носив на поворозці на шиї, виймав круглу бляшану скриньку, і, оглядаючись полохливо на двері і вікна, починав виймати відти гроші. Карбованці, п'яторки, десятки... Старі, драні, брудні, од котрих несло цвілю, оселедцем, зіпсованим маслом. Нові, котрі приємно шелестїли, мов шовк.

Гандельсман тисячний раз розкладав їх, карбованця до карбованця, троячку до троячки, п'яторку до п'яторки і починав лічити... Сто... двїста... чотирїста... сїмдесят ще й вісім.

До тисячі далеко... А йому необхідно мати тисячу.

Ну, що значить тисяча? Лейзер не мав нічого і має вже пів тисячі... Він ще не зовсім старий. Ну... він же заробить таки тисячу і тоді — ша! Він вже не професор каліграфії, він буде купець...

До Лейзера Гандельсмана вже не приходив скорий, кріпкий сон, бо він був вже старий і втеряв щасте засипати зразу, міцно, як би не був стомлений.

Ворочаючись з боку на бік Лейзер підраховував свої прибутки за біжучий місяць. За каліграфію він повинен одержати дев'яносто карбованців... Ну, хай не доплатять йому десять — вісім карбованців, за те він нажене їх гаптуванням. Коли був вільний у Гандельсмана час, він особною машинкою гаптував шерстю невеличкі килими і продавав їх по 2 а то і по 3 карбованці. Бували випадки, коли знаходились охочі навчитись гаптувати килими, особливо пані.

За навчання він брав карбованця та продаючи шерсть і машинку, котрих мав запас, брав таки добрий відсоток.

Так. Виходило все ж таки, що прибуток кожного місяця було можливо збільшувати на дев'яносто — дев'яносто п'ять карбованців.

— Се ж таки добре... квартира... харч... жінці що місяця на поширення бакалійної торгівлі. Ну, інші там випадки і в решті решт кожного місяця лишку п'ятнадцять — двадцять карбованців до схованки!

Натягаючи ковдру на голову, Гандельсман мріяв уже про те, як він через два три роки буде мати тисячу карбованців, одчинить у Одесі галантерійну крамницю, і буде мати добрі прибутки...

— Я ж буду купець... Спочатку третьої, потім другої, а потім першої гільдії! Я сидю собі спокійно в крамниці, маю діло весь час з порядними людьми... я не буду бачити вже ніколи нахабної пани Перепелиці... Ах, се ж так хороше!

Гандельсман, лагідненько усміхаючись, підобгав ноги колінами під підборідде, зіщулив ся, і власним диханням хотів нагріти себе, щоб заснути. Старе тіло боліло і прагнуло сну, але ж сон біг від нього. Вохке, зімне повітре, як гад, залазило під ковдру, обвивало всього його, пронизувало наскрізь і примушувало тремтіти, як поодинокий забутий вітром осінній лист.

Таргани лазили по шпалерам, котрі одстали од стін і напухли, ніби від водянки, шаруділи настирливо, і в п'тьмі їх шарудінне наповняло всю кімнату і дратувало Гандельсмана.

Даремно він затуляв очі, сну не було і вони так начинали боліти, ніби на них навалено було по тяжкому каміню.

Він одкривав їх, напружено починав дивитись в п'тьму і йому здавалось, що він ніколи не побачить вже світу, буде

плавати в сьому страшному мороці холоду й вохкості безко-
нешно і від сього йому холоділо на серці й тиснуло в висках.

Він схоплював ся з ліжка, спускав ноги на холодну підлогу
і нерухомо сидів, поки не починав клацать зубами од холоду і
непорозумілого жаху. Знову знесилений падав на ліжку, за-
кутував ся в ковдру з головою і гнав, гнав від себе всякі думки
і жахи.

Він бажав сну і тільки сну...

Тихо-тихо посувалась чорна осіння ніч слизька і холодна...
Коли починало вже сіріти, Гандельсман заснув тяжким старечим
чутким сном, щоб через годину — дві прокинутись знову за дня
денної праці.

АРКАДІЙ КАЗКА.

Зорі.

Серед тиші неземної на Землі
Я дивлю ся на вас мовчки Сонця-Зорі —
Ясні, чисті, проміністі на прозорім
Неба тлі.

Наче янголів пресвітлих ніжний спів,
Наче сльози Всепречистої Марії,
Вколисав мене ваш хор з глибин стихії
Й подонив.

І забув, навик-віків уже забув
Про сучасну всенародню бійку люту...
Раптом зпали з мене тяжкі людські пута,
Бо почув

Заклик дружній ваш до Вічної Любови,
До братерства ясний заклик разем з тим, —
І себе в цей мент почув я молодим
Знову!.. знову...

М. ЗЕРОВ.

Українське письменство в 1918 році.

Той широкий розмах, якого набуло українське життя за останні два роки, не вповні сприятливо позначився на нашій літературній продукції. Коли досі наш національний рух був рухом здебільшого літературним, і кожна нова людина, що ставала під його прапор, так чи інакше повинна була випробувати свої сили на службі українському слову, — так тепер найбільшу вагу придбало життя політичне, і всі свідоміші елементи нашого народу, вся наша невелика числом інтелігенція була мобілізована в інтересах державного будівництва України. При літературній роботі залишилися тільки старі давно випробовані її партизани. Але і їх праця не могла як слід наладитись, з огляду на зовнішні обставини нашого життя. Загальний хаос і руїна, тяжка спадщина чотирьохлітньої війни, політична боротьба з усіма кривавими її перипетіями розпоршували увагу певно не одного з майстрів рідного слова, не давали їм зосередитись, переносили їх в сферу жорстокої сучасності. Художня творчість замовкла, припинялась, бо завше так буває *inter arma...*

...и ликъ склоняетъ Уранія,
когда встаетъ и кличетъ мечь.

І все таки як не важка була загальна обстановка, як не тяжко було українському інтелігентові працювати в різних галузях широкого і надзвичайно ускладненого життя, з якими труднощами не довелось боротися видавництвам і часописам, а літературна продукція наша в 1918 році стоїть безмірно вище, ніж стояла вона в р. 1917. Цю новину дала свій плід робота старих видавництв, приглушених переслідуваннями українського слова в часі війни, відродилися молоді підприємства, засновані перед двома-трьома роками, і одразу розвинули видавничу роботу в таких розмірах, які ще три-чотири роки тому могли б видати ся неймовірними... Центром видавничої діяльності лишився Київ, де, по мимо місцевих підприємств, осіли видавництва Петербурські — старе „Благодійне товариство“ і нове „Друкарь“, але українська книжка друкується скрізь, не виключаючи навіть найглухійших кутків провінції. Великі видавничі заклади засновують ся не тільки в Харкові (видавництво кредитового союзу кооперативів), Катеринославі, Полтаві, а і в таких невеликих порівнююче містах, як Черкаси, де широко розгорнуло свою роботу товариство „Сіач“. Коли

приглянемося до роботи наших видавництв в минулому році, то виразно побачимо, що на першому місці стоять видання утилітарні — словники української мови, „самоучители“, термінологічні словарики (число політичних брошур значно підупадає) і головним чином, підручники для української школи. Одначе сими виданнями справа не обмежилась. Новонароджений український читач, що ще на протязі минулого року розбірав старі запаси довоєнних та дореволюційних видань по книгарнях, знову зажадав лектури. І от один за одним починають перевидаватись українські повістярі й поети, як старшої, так і молодшої генерації. В довгій низці передруків на першому місці треба поставити одномове видання *Котляревського*, випущене „Віком“ і розпочате „Криницею“ п'ятитомове видання *Кайтки Основяненка*, третій том якого не-що давно вийшов з друку. Т-вом „Серп і Молот“ випущено кілька книжок *Стороженка*, книгарнею Череповського — „Кайдашеву сімю“ *Печуя-Левицького*, т-вом „Сіяч“ в Черкасах — „Старосвітські батюшки й матушки“ того ж таки автора і „Великий Шум“ *Франка*, т-вом „Дзвін“ І том оповідань *Дм. Марковича*. І з літературного здобутку письменників середульної генерації — явив ся в друку сливе повний збірник творів *Коцюбинського* в п'яти книжках (т-во „Криниця“), закінчений в-осени 1918 р., І том писань *Вол. Леонтовича* (вид. „Вік“), і дві збірки нарисів і оповідань *Мих. Грушевського*. Перша з сих збірок („З старих карток“) обіймає історично-художні спроби автора, почасти друквані в „Л.-Н. Вістнику“ („У св. Софії“, „Біжниця в Зомербергу“) і „Селі“ („Як ми стрічали новий рік“), а почасти ще невідомі (прегарна „Історія синьори Занети Альберіго з Венеції“). Другі оповідання М. С. Грушевського, так само друквані в „Л.-Н. Вістнику“, під ініціалами М. З. (Мих. Заволока) зложили збірник „Sub divo“ — „Під голим небом“. Правдивою окрасою книжечки являеть ся поетична „Ніч“, де так майстерно відчутю красу великого християнського свята і дохристиянського культу всесильної природи, старого гимна Великому Панові. Із другорядних письменників середнього і молодого покоління принотуємо: „Оповідання“ *Мод. Левицького*, випущені „Сіячем“, І том *Гр. Григоренка*, виданий „Часом“, „Життя людське“ *Нат. Романович-Ткаченко* (вид. „Сіяч“), „Оповідання“ *Арх. Тесленка і Ст. Васильченка* (обидва в вид. „Віка“). Цікаво зауважити, що окремими збірниками починають виходити не тільки письменники, що мають певну літературну ренутацию і своерідну маніру, хоча з огляду на природу свого літературного, трохи суховатого, таланту, мало популярні в широких колах читачів, як Леонтович і Гр. Григоренко, — але і такі автори, що мало помітні були навіть на обрію української прози, як *Л. Пахаревський* (дві книжки „Оповіданнь“ в вид. „Сіяч“). Окремо го-

дїло ся б занотувати роботу видавництва, що на меті своїй поставили систематичне ознайомлення наддніпрянського читача з письменством Наддністряської України.

Початок такої корисної і давно уже потрібної роботи додачуемо в виданні „Серпом і Молотом“ 1-ої книги *Мих. Яцкова* під назвою „Боротьба з головою“. До збірника увійшло звиш 30 невеличких нарисів, „поезій прозою“ та оповідань і при них „вступне слово“ *М. Рудницького*, дуже цінне з огляду на тонкість літературного аналізу, що містить в собі характеристику Яцкова, як „одного із тих письменників наших, які прийняли необхідність зрозуміння нових шляхів творчости, промощування і перейдених західно-європейською літературою“, але у власній творчости безладно „зміщали дуже різноманітні первні“ і здебільшого як схему засвоїли собі те, що „в творчости великих європейських письменників було висказом наскрізь індивідуального розуміння і схоплення життєвих прояв“.

З нових творів, що протягом року містили ся на сторінках наших журналів, на першому місці повинно поставити доволі велику повість ветерана української прози — *П. Мирного* — „За водою“ (ЛНВ., кн. VII—VIII, IX, X—XI). З боку форми в останньому творі Мирного нового нема нічого: всю повість витримано в трохи перестарілій як на наш час манірі давнього українського реалізму. Оповідання розгортаєть ся широко і повільно, з правдивим гомеровським спокоєм. Сюжет його, так само як і форма, належить минулому. Перед нами картина сільського життя післякрепацьких часів: панські утиски, селянське безземелле, жидівський визиск і як наслідок останнього — жидівський погром, один із тих, що хвилею прокотили ся по Україні на початку 80-х років. Героєм повісти — коваль Грицько з села Красноярки, деь на Полтавщині. Записаний по ревізії в „дворові“, він під той час, як селянам давано волю, дістав її „голою“, навіть без сирітського надїлу, який добули всі иньші красноярці. Але справжнє нещастя Грицькове починаєть ся тоді, коли на селі являєть ся жид-арендатор Лейба. На веселій красноярській річці насипають греблю, ставлять млини, кишить робота, множать ся достатки Лейби, дарма що од високої під весняну повинь води терплять селянські горбди і разом з ними (і чи не більше од них). — Грицькова кузня. Гарячий коваль стає виразником громадського протесту. — „Через твою греблю, Лейбо, вода (по городах). Не було греблі, ми сього ніколи не знали“. — Слідом за згадкою про дїдів виникає ціла низка гірких міркувань: . . . „До Лейби погано було, а тепер — ще гірше. Пан, бувало, затнеь ся: не вимолиш, ні випросиш! За те в пана який догляд? Чи сяк, чи так, а все таки поживиш ся... Тепер Лейба прибрав все до

своїх лап"... Сі міркування поки що затакують ся про себе, помалу до-стигають в душі, формують ся, аж поки „не знать звідки прокидаєть ся“ чутка, що „жидів велено бить“. І жидів б'ють, спочатку в повіто-вому місті Голопятому, а потім в Красноярці, де юрба під проводом Грицька розкидає ненависну греблю і за водою пускає Лейбине добро. „Пливе через греблю велике й мале дурп'алля; гній з перегнившою со-ломою, пісок та глина“... Над річкою стоять крик та гук, регіт та жар-ти, а здалека чутно тупотінне ніг і пісню: Ой бре, море, бре. То красноярці святкують перемогу справедливости. В повісти Мирного ба-гато влучних спостережень, як завше, гарна і свіжа мова, багатий лек-сикон, але з архітектурного боку повість далека од досконалости. Ав-тор надто докладно розповідає епізоди другорядні, які тільки одволі-кають увагу від основної теми. Так, наприклад, цілком зайвим вида-еть ся нам розтягнутий на цілих 11 сторінок розділ з описом Купаль-ського свята в Красноярці. Все се стара, давно пережита і нецікава, наївна, так мовити б, етнографічна маніра, від якої давно уже відгонить анахронізмом.

Друга велика повість, друкована в „Вістнику“ „Шуми весняні“ (кн. IV — VI, VII — VIII, IX, X — XI, XII) належить д. *М. Івченку* і порушує сексуальну проблему. Герой — земський агроном на про-вінції, повітовий Дон-Жуан покорає три жіночих серця „соломяну здо-ву“ Ольгу Петровну, молоденьку дівчинку, дочку повітового нотаря Наталю і просту селяночку Марусинку, з якою знайомить ся підчас обізду досвідних полів. Повість читаєть ся доволі легко, але по про-читанню не лишає ніякого вражіння: тему розроблено примітивно: од багатьох сторін і сцен віє самим справжнім Арцибашевським „Сани-ним“, — немає тільки пишного апотеозу героя, що натворивши не дуже славних і не дуже трудних подвигів, іде „назустріч сонцю“.

Із других белетристичних річей „Вістника“ принотуємо двоє опо-відань *Б. Лазаревського* — „Степан“ і „Дитинка“ (інтереснійше із них них, здаєть ся, друге); — два історичні начерки *Ор. Левицького* („Пан Сенюта“ і „З ростриги Сотник“), як завше безпосередні, свіжі і кольо-ритні, і ще по дитячому безпомічний, гімназійльний нарис, що не знать звідки прибудив ся на сторінки Вістника, „З юнацького щоденника“, підписаний ініціалами *Г. А. І.*

Найкращий подарунок з обсягу повісти маємо з Галичини. Се посмертна повість *Леся Мартовича* „Забобон“ і, як висловив ся один із рецензентів, „велична епопея гуцульського життя“ — „Ліс руба-ють“ *Ант. Крушельницького*. Обидві повісти власне не нові. „Ліс ру-бають“ написано, як про се свідчить авторова помітка на обороті пер-шої сторінки в 1914 р., а „Забобон“ ще трьома роками ранійше. По-

вість має власну Одисею і спочатку мала друкувати ся в Л.-Н.-В., але з огляду на можливий опір галицького читача, що міг би прийняти її як пасквиль, на сторінках „Вістника“ не з'явилась; була взята автором для виправлення, мало не згинула під час російського погрому 1914 р. — і після довгої низки митарств вийшла у Львові, накладом Видавничої спілки в 1917 р., а до Києва добрала ся тільки по весні 18 року. Головна тема повісти сонне і сите життя попівської родини Матчуків: самого панотця, ледачого і вередливого „пестія долі“, що ніякого діла не хоче знати, і тільки раз-у-раз гризеть ся з парафіянами та наймитом Іваном, попаді і сина Савка, студента правника, що від кількох уже літ живе на селі у батьків, дурячи їх фальшованими відомостями про складені на університеті іспити, з кожним днем убожіє душею і кінчить одруженням так само незугарним, як незугарне було все його пробування під батьківською стріхою. Особиста історія поповича Славка змальована автором на темному тлі, яке творять друзі і приятелі Матчуків (родина панського управляючого Краньцовського), їх слуги, що безбожно, з наказу своєрідного звичайового права, їх обкрадають, і нарешті — спеціальність Мартовича — селяне з Воронич і інших околиць сел. „Се ціла монографія галицького села з північної околиці Львова“, зазначає в своїй статті проф. М. Грушевський. Докладніше на аналізі повісти не спиняюсь, — все те читачі знайдуть в статті проф. Грушевського, де дуже влучно вияснено, як соціальну, так і естетичну вагу повісти („Світлотіни галицького життя“ Л. Н.-В., кн. IX) ¹⁾.

„Ліс рубають“ Крушельницького видержано в цілком одмінному тоні. Коли „Забобон“ сатира на мізерне життя Галицького інтелігента на селі (сатира, додамо, гостра і не зовсім справедлива, бо автор бере для характеристики не типові зявища, а виімки), то „Ліс рубають“ справжня поема молодого життя, що починає розцвітати по Гуцульських горах. Гуцульське село у Крушельницького — се не та романтична, чаром поезії овіяна гуцульщина, яку знаємо ми з оповідань Федьковича. Романтичне минуле помалу забуваєть ся, ліси порідшали, село збідніло, в ньому забрали силу дукачі — жида і свої ж хазяї — гуцули. До них попереходили всі царинки, на них іде весь здобуток тяжкої праці селян. Жертвою їх в повісти виведено старого Юру Василюка. Замолоду дід був найкращим робітником в лісі, найдважнішим плавачем на дарабах, не раз пишав ся своєю працею, а на старість, як заборгував, як збув ся царинки, котру хотів лишити вну-

¹⁾ Див. також статтю І. Свенціцького. Дві літературні новини Галицької України. Книгарь 1918, X, ч. 14.

кам, вперше зрозумів, що вся його праця пішла на збагачення других. Дід так і вмирає, не діждавшись просвітки. А просвіток уже близько. Несе його син сільського глитає Івана Руснака — Василь, завзятий організатор, що надумуєть ся привчити селян робити гуртову роботу і береть ся рубати ліс спілкою. Проти Василя і спільчан складаєть ся коаліція з сільських багатіїв, не раз справа стоїть на самісінькому краю, не один ніби ширій прихильник опадає од неї, часами зневіра закрадаєть ся до самого організатора, але молодість і енергія кінєць кінцем перемагає... От-от має наступити весна (ліс рубаютъ взимку), загомонять потоки, розіллєть ся Черемош, підуть дараби і одразу ж ясно позначать ся висліди товариської роботи. В повісти багато прегарних сцен (смерть Юри, зустріч Марічки і Василя II, 14 — 18), добрий план, ефективно розвинена фабула і, що особливо приємно, *couleur locale* не так настирливо впадає в око, як в деяких гуцульських повістях. Єдине, що можна закинути авторові — се подекуди мелодраматичні ефекти і невдатне закінчення (місяць стоїть над горами і призириливо дивить ся на людські змагання до нового життя), що ніяк не вяжеть ся з загальним бадьорим настроєм повісти.

Великий роман *Лькова* „Танець тіней“ (I ч. — 1916 р., II ч. — 1917 р.) поки що лишаємо поза оглядом, як нескінчений. В Києві відомі лише перші розділи третьої частини („Шляхи“ 1918, 1—6).

Переходячи до обсягу поезії, знову зустрічаємось з занотованим вище явищем: в області поезії, так само як і в прозі, величезний попит на українську книжку викликав цілу низку передруків старих авторів, яких видання було вичерпано протягом першого року революції. Найдорожчий пам'ятник української поезії XIX в. Шевченків „Кобзарь“ на протязі минулого року з'явив ся одразу в трьох гідних уваги виданнях — книгарні Череповського у Києві, видавництва „Рух“ в Харкові і закордонному — „Української накладні“, Ляйпціг — Київ. Видання Череповського й „Руху“ в цілому без змін передруковують текст Доманицького. Як поставились до свого завдання редактори закордонного видання, сказати важко, бо другий том, що має охопити творчість Шевченка з 1848 по 1861 рік і разом з тим, здаєть ся, подати варіанти до тексту, на книжковому торзі ще не з'являв ся. При I томі уміщено простору (з бібліографічним показником на 174 стор.), але на жаль не засновану на самостійному студюванні матеріалу статтю Б. Лепкого „Про життя і творчість Тараса Шевченка“. Із других видатніших появ одмітимо вупущений „Друкарем“ I том творів Лєсї Українки, що містить в собі три великі речі: драматичні поеми „Ка-

сандра" й „У пупі“, і драму „Камінний Господарь“. Чому до і тому увійшли іменно ці твори, а не які інші, справа не досить ясна. Бажало ся б бачити такий розклад матеріялу, котрий міг би дати поняття про художню еволюцію поетки. Т-во „Сіяч“ видало ліричні поезії *Манжури*, т-во „Криниця“ передрукувало II і III т.т. *Олеся* і випустило досить повний, в трьох книжках, збірник поезій *Чупринки*. В кінці року з'явили ся звістки, що в Харкові має вийти другим виданням запізнений романтик, „непривітаний“ в свій час „співець“ *Щоголя*, останню книгу якого „Слобожанщину“ можна було знайти по кївських книгарнях ще в 1916 році; вид. „Серп і Молот“ злагодило до друку поезії *Карманською*, а „Сіяч“ — двотомового *Вороною*.

Із журналів найяскравіше був поставлений одділ поезії „Шляху“, де містили ся вірші *Самійленка*, *Кримською*, *Вороною*, *Жука* і багатьох других. Серед всього того надбання особливо занотуємо прегарну „ліричну поему“ *Філянською* „Бузов й кущ“. Загалом беручи, поетичний хист *Філянського* річ далеко не безперечна. І том його „Лі;ки“, що з'явив ся ще 1906 р., викликав гострий осуд з боку такого тонкого і вдумливого естетика, як покійний Коцюбинський. Але завначивши одноманітність настроїв і тем поета, вказавши вої великі і малі його гріхи проти української мови, Коцюбинський не доглянув у *Філянського* таких справжніх перлин лірики як його „Хвала“, або „Дам серцю волю я...“ з її співучим рефреном: „О зоре ясная, вечірняя моя!..“, не запермітив своєрідности образів, чистої і прозорої слейїности.

В новій поемі *Філянський* лишаєть ся вірним собі самому: струнка і прозора архітектура віршу, плавкість і безперечна музичність і якась, тільки йому одному властива, чистота звука:

Був день, яких і в літку мало,
На південь сонце день вело,
Вода свічадами стояла...
І вяло гнуло ся стебло,

а поруч з тим — потворне незнання мови, сила славянїзмів та москалізмів і дратуюча неохайність в римах.

Галицька Україна подарувала нам приємну новину в книзі „Віршованої прози“ П. Карманського „Al fresco“¹⁾, що ставовить без сумніву нову фазу в творчости поета, котрого ми знали досі, як розпучливого і без краю сумного лірика. Не можна сказати, щоб усі речі, які увійшли до книжки, стояли на висоті поетичного хисту Карманського — велике число їх накидано справді „на-свіжо“ і скорійше на

¹⁾ Рецензія: „Книгарь“, ч. 16, 1918, грудень і „П.-Н. В.“ 1919, I.

місці було б в газетному фельетоні, ніж в книзі поезій — надто багато портретности та газетної хроніки — але в цілому книга справляє добре вражіння, завдяки сильним і влучним сатиричним випадкам проти шідлоти міщанського існування, громадського лицемірства і вселякого опортунізму („Кангури“, „Шевченкове свято“, „Осел і статуя Венери“ і саркастичне „Болить мене душа“).

Але особливо великий уржай на нові твори і молодих поетів був року у нас на Україні Наддніпрянській. Поминаючи десятки тужливих патріотичних голосів, що раз-у-раз озивають ся з ведмежих кутків провінції, невдатно наслідуючи та переспівуючи Шевченка, зазначимо лиш те, що найсвіжішого завилало ся в Києві та його найближчій околиці — Якова Савченка (Поезії т. I, Житомир), Мих. Семенка (три книги: „Перо задається“, „Дев'ять поем“, „Перо кохає“), Дм. Загула („З зелених гір“), Вол. Ярошенка („Світотіни“) і Павла Тичини („Сосяшні кларнети“). Із всієї цієї фаланги „молодих“ П. Тичина без сумніву найталановитіший — прирощений і щирий поет. Се помітно з його віршу — мелодійного, простого, несилуваного, оригінальних ритмів, тонкості звукової інструментовки. Читаеш його книгу, сторінку по сторінці, і ухо раз-у-раз ловить тонкі, ледве помітні алітерації:

сум росте, як колос,

внутрішні рими і „пів-рими“ на кінцях рядків:

Буде бія,
Вогнесий,
Сміх буде, плач буде
Перламутровий,

зручне використання стилістичних засобів народньої поезії:

Твої коси від смутку, від сліз
Вкрила прозолоть, ой ще й кривава...

То тут, то там — иноді цілком несподівано — проривають ся прості і свіжі образи. Ось захід сонця: „Хтось на заході жертву приніс“... „Гасне день, облітає мов мак“. Вечір:

Підійшов на вишпінках, засвітив зорі
Прослав по травах тумани,
І на уста поклавши палець,
Шіг.

Осінь:

...Певно серце твоє взолотила печаль,
Що така ти ласкава!

Тонкий обсерватор, Тичина справді має очі, щоб бачити, і вуха, щоб чути. Він може дати вражіння руху (ритмічне хитання сосяшника), докинути кілька ніби-то незначних, випадково скоплених зорових і слу-

лових деталей, і ви мимоволі, всім еством відчуваєте вітер в яоний сояшний день.

Птах. Ріка. Зелена вика.

Ритми сояшника.

День біжить, дзвенить, смієть ся

Перегулюєть ся...

Без сумніву Тичина має влючі од якихось слованих тасмиць українського слова, — такі несподівані і свіжі бувають у нього сполучення слів. Часом не вповні зясовуєш собі його думку, почуваш, що він і сам не зразу б у ній розібрав ся, а збіг звуків, образ, відчутий нутром, а то і просто епітет примушує вібрувати уяву. Ось найтеістичне: „Не Зевс, не Пан, не Голуб — Дух“. Момент перед творенням світу, коли з „первозданної“ матерії ще не виділились окремі істнування, — хаос і над ним альтруїстичний творчий порив:

Я був — не Я. Лиш мрія, сон.

Навколо — дзвонні згуки,

і *пільми творчої* хитон,

і *благівісні* руки.

Теми свої Тичина бере зусюди. Ціла низка його поезій нав'язана політичними подіями останніх років. Але як поетично перетворено ці вражіння! як далеко одходить поет од застарілих шаблонів городянської поезії! В „Скорбній Матері“, що „обніжками-межами“ проходить по полю, між могила, дивить ся на „квіти звіробоя“, що зросли на бойовищі, де полягли її діти, лежать, як се влучно зясував в своїй статті (Vita nova) Ан. Штевський, вражіння Крутянської і багатьох інших трагедій минулого року. Але автор ніде не змушує ся до простих ліній алегорії, не витлумачує і не перекладає на загально-приступну мову своїх поетичних видінь і символів. Не розумієш кінець кінцем тільки одного, нащо здав ся Тичині той поверховий футуризм, з усіма його фокусами і словесними новотворами („я веснів“, „ажордились планети“, „яблуновоцвітно“, „сю волосожарно“, „омофорно“), в його вишуканістю й манірністю („вороний вітер“, „одбивсь в озерах *настрій сонця*“ і т. п.)? Нащо здалась йому футуристична марка і всі ті неаграбні, немов синдетиномом склеєні вирази (з усіх складових слів Тичини приймаємо тільки підкреслені низче: „*Розпозорились озера*“ і „*Йде весна, квітами травами закосичені*“)? Чи не здасть ся нарешті і самому авторові, що його найхімерніші речі разом з тим і найгірші?

Якіс Савченко — друга зоря ілеяди — „состав значно простіший“. Коли у Тичини од усіх поезій віє непосредною ширістю й природністю, коли „сум“ у нього росте „мов колос“ і образи виривають самі собою, Я. Савченко, стараю вишукує теми, вигадує, вимучує,

хоче справити вражінне і для того напихає свої поезії Гномами і Чорнами, Чародіями і Драконами, всякою демонічною силою, свізькою і сторонською. Не спляють ся Савченко і перед друкарськими ефектами — великими літерами там, до повинні бути маленькі (Чорний Змій, Жах і Порожнеча, Оселя, Птиця і т. я.) і крапками там, де годило ся б стояти більш звичайним розділовим знаком. Сей несмак справляє неприємно вражінне, тим більше, що в де-яких здібностях поетові одмовити не можна. З технічною стороною вірша він правда управляєть ся не завше, але по-між необробленими рядками і сугубо-демонічними поезіями подекуди можна зустріти викінчені гармонійні строфи.

Засну в пустелі на піску,
Між сїрих скель на вік спочину
І в смертних снах своїх одлину
В бездонно-огненну ріку.
І стане казкою життя,
Як міт далекий і туманий.
Оставляю вірш я злототканний
Про вічну радість небуття.
Умру самотно на пісках.
Вітри зметуть мені кургани.
Піскам шептатимуть тумани
Про мій пустельний саркофаг.

Футуризма у Савченка сливе нема. Де-не-де тільки прориваєть ся (і то в останніх поезіях, що до збірника не увійшли) те чи иньше на футуристичний ґшталт виковане слово. Найвірнішим адептом поезії будучого в плеяді молодих поетів є найбільш претензійний, хоча і не найталановитіший Мих. Семенко. Перша книжка поезій, якою він дебютував в 1918 р. — збірник *Prelude* — не збудила серед читачів вітких особливих надій. Правда, була там якась дрібка мелодійности, траплялись подекуди інтересні, по 6 і 9 рядків, строфи, але в цілому — старі позатірані теми, позбивані кліше: „я чую плач в душі нудній“, „загляну я в очі дівочі, і в них побачу співчуття“, „квітку засипав негаданий сніг“ (блїде наслідування Олесеєвських „Айстр“) і т. и. Пізніші книжки Семенка великого розвитку його хисту не показують; се стосуєть ся як до „Кверо-футуризму“, так і до обох „Перо“. Автор став значно сміливішим, франтовішим, набув собі „душу пілота“, почав жонґлювати іменами тих, кого уважає за духовних батьків або найяскравіших представників футуризму — іменем „Чурляніса і Ерубеля, Сезана і Гуро“ і, шукаючи „квітесенції модерного життя“, заходив ся пересажувати на український ґрунт головним чином маніру Ігоря Северяніна, галлянтного петербурського еґо-футуриста, звязаного з футуризмом головним чином зовнішньою стороною своїх писань.

Як Северянін, виковує Семенко нові слова (на московський кшталт): „омагазинив я свою зверненість“; і як ті російські футуристи, що хотіли зкинути старих російських поетів „з пароплаву сучасності“, ганьбити українських поетів старшої генерації — Чупринку, Олеса і Вороного, — а на адресу читача кидає такі фрази:

Доля наглумилась над нікчемним вами.

Гей-підходьте, гей ви! — я хочу дати вам по морді!

Але за кожним таким новоскованим словом, за кожним таким експесом не відчуває ся ширости, — все се зроблене „для годиться“. Невідкильної внутрішньої потреби творити такі неологізми у автора не видно, а войовничі його настрої підказані просто бажанням дати українську паралель тому, що зявилося в сусідньому — російському — письменстві. Та і взагалі в поезії Семенка переважає *quaere*, в ній більше програмових зумисних шукань в області футуризму, ніж справжнього футуристичного світовідчужання.

На боці од футуристичних шукань стоять два поети Максим Рильський („Під осінніми зорями“) і Дмитро Загул, автор невеличкої і блідої книжки „З зелених гір“. Загул має добрі версифікаційні здібности, але теми розробляє давні-предавні, пише солодко і сентиментально — „риданячка“, „зітханячка“, скаржить ся на „доленьку“, бажає бути „пісенькою тою, що її співає дівчина моя“ і т. д. і т. д. Сильнійший Загул, як перекладчик. В збірнику „З зелених гір“ видруковано його переклади Бальмонта (досить невдатні), кількох уривків „Пісні пісень“ та „Еклезіаста“, а в вид. „Серп і Молот“ з'явив ся зроблений ним вкупі з В. Кобилянським гарний переклад „Книги Пісень“ Гайне¹⁾. Шкода тільки, що перекладаючи Гайне, Загул не застановляється над його ритмами, не пробує передати їх як найточніше і взагалі не підозрює, здається, всіх тих питань і технічних труднощів, які стоять перед кожним початкуючим поетом. Цілком свідомо за те до технічної сторони поетичної творчости ставить ся останній із молодих поетів, на якому маємо спинитись, *Максим Рильський*. Випустивши сім років тому маленький збірник мрійних, трохи дитячих поезій („На білих островах“), він старано і завзято — „выскательный художник“ — прийняв ся засвоювати класичні форми, пробуючи свої сили то в терцінах, то в сонетах, то в октаві (поема „На узліссі“). Не можна сказати, щоб він опанував ними цілком: його октавам бракує ясности, його сонети не показують доброго ознайомлення з усіма правилами сонетної форми, але чотирьохстоповий його ямб („Учитель учнями розпятий“, „Вже червоніють помідори“) має на собі печать хо-

¹⁾ Див. рецензію „Л.-Н. В.“ 1919, I.

рошої школи (російської): почувасть ся і Блок, і Ін. Аненський, і добре простиудіований Пупкін. Після екстенсивного, розгонистого, широкомивного Семенка і демонічного, великолтерного Савченка (Якова) так приємно синити ся на часинку на його гармонійному спокою:

Сьогодні був у мене Сатана.
Моя душа для нього непотрібна;
Замадто супокійна і ясна, —
До місяця осіннього подібна.

Чарує ясність його мрії, викінченість стислого вислову:

Як Одисей, натомлений блуканням
по морю синьому, я, стомлений життям,
приліг під тінню сокора старого,
зарившись в листя і забувши все.
Якісь думки — чи тіні їх — снують ся
в ярмості тихій. Листя миготить.
Упав на стовбур білий відблиск сонця,
і комашинка лізе по ньому.
І я засну під безтурботний шелест
з надією, що, граючись мячем,
мене розбудить ніжна Навзкая,
струнка дочка Феацького царя.

Книжкою Рильського, останньою з поетичних новин, 1918 роком помічених, закінчимо побіжний огляд нашої молоді поезії, закінчимо в тому ж оптимистичному настрої, який проказав критикові (Ан. Ніковському) привітальні слова його статті про П. Тичину: Ave, vita nova! Дорогою і важливою стороною в творчості наших недавніх поетів є те, що як не різна їх індивідуальна вдача, як не одбігають один од одного їх шляхи і художні симпатії, всі вони шувають, прислухають ся до чужинних літератур, вивчають і перекладають найкращі їх пам'ятники, і разом з тим уважно, часом вдумливо, працюють над українським віршом. Нехай не з усіма здобутками їх творчості можна згодитись, нехай де-що видасть ся смішним або недоцільним ясно, що перед більшістю з них лежить шлях плідотворного розвитку. Для цього їм треба тільки трохи зосередитись і заспокоїтись, послухатись прегарної ради одного з-поміж себе, М. Рильського:

Керуй на озеро спокую
свої шукання монеди, —

того спокою, в якому дозрівають творчі задуми і поетичні образи.

Далеко гірше стоїть справа з продукцією драматичною. Правда, число нових назв може здати ся досить високим, але художня вартість

великої більшості новоявлених драм і комедій не може бути названа високою. Переважає так зв. „драматичний мотлох“, провінціальна писанина, що носить на собі всі ознаки перестарілого і до розпуки невибагливого смаку. До неї стосують ся і драма д. Крижанського „Сваволя“, і твір д. Гаврила Левченка „Юрко Огневик“, і „Круча“ д. В. Товстоноса і „Нирвана“ Олелька Островського. Трохи вище на межі літературності стоять драми *Л. Яновської* („Четверта аксіома“ і др.), ще вище—випушені на протязі року „Хуртовина“ та „Про що тирса шелестіла“ *С. Черкасенка*. Приємною новиною були і видані на початку року „Драматичні твори“ *С. Васильченка*, куди увійшли не тільки давні його речі, як „На перші гулі“ або „Зіля-королевич“, але де-що й нове, як „Не співайте півні, не зменшайте ночі“. Найвидатнішими проте появами з обсягу драматичної творчости були без сумніву дві пьеси *Винниченка* „Панна Мара“ і „Між двох сил“. „Панна Мара“ легка, непретензійна комедія, щось на зразок давніх-предавніх водевільів з переодяганням, як се і зазначив один з суворих її рецензентів (найсуворіша рецензія належить *О. Ковалевському* і зявилась в „Відродженні“). Пьеса справді слабенька, зшита білими нитками і не може рівняти ся навіть з середніми творами *Винниченка*. Перша слаба її сторона — невизначність центральної постаті, самої „панни Маря“. „Се жоролівна, справжня жоролівна“ раз-у-раз про неї повторюють і закоханий в неї студент Срібний і домашній учитель Єлеонський, а тим часом на сцені перед глядачем якась анемічна постать, що тільки силкуєть ся бути принадною і граціозною, — силкуєть ся і не може. „Повстання Маря“ проти реакційних поглядів семі, її реліки проти батька, що наляканий перспективою „конфіскації без викупу“ хоче збути оброблену трудовими руками землю в янші, нетрудові руки спекулянта і нарешті останній її вчинок — заява про студента Срібного, як про свого нареченого — все се вчинки й події слабо мотивовані психологічно. Так само невизначно, з великою домішкою неймовірного шаржу, змальовано батьків Маря, що більш за все на світі боять ся мікробів, і жидо-спекулянта *Мойсея Абрамовича*, що приїздить купувати землю, і тих селян, що приходять його арештовувати. Розмова селян (найнеможливіший жаргон) — звучить дуже неправдоподібно, а їх роль на сцені трохи нагадує тих блаженої пам'яті 1-го, 2-го і 3-го чоловіків в старій українській драмі, над якими так весело насміяв ся колись сам *Винниченко* в своєму „Антрепренері Гаркуні-Задунайському“. Продуманіша і уважніше написана друга річ — „Між двох сил“ — але і в ній, помімо окремих інтересних моментів, окремих влучних спостережень, нема нічого, що могло б зрешті її твором першорядного значіння. Пьесі бракує суцільности драматичної

будови, бракує композиції. Драматизм її здебільшого зовнішній і з цього боку — вона чи не найбільше скидаєть ся на популярних в свій час „Євреїв“ Чирикова, весь драматизм котрих полягав у тому, що просто перед очима глядача проходила на сцені картина жидівського погрому.

Із нес перекладного репертуару зауважимо „Пан“ Шарля ван-Лерберга і „Затоплений Дзвін“ Гауптмана, що вийшов в перекладі Мик. Голубця двома виданнями (бібліотека „Шляхів“ у Львові, „Серп і Молот“ в Києві).

Такі результати минулого року на полі літератури. Коли розглядати їх з зовнішнього боку, беручи на увагу кількість назв та число випущених і розпроданих примірників, їх можна визнати цілком задовольняючими. Коли ж оцінити здобуток минулого року з боку внутрішньої вартости нових творів, висновки будуть де що поміркованіші. Нових творів, які б лоторкались свіжих тем, були новими з огляду форми й змісту, на протязі минулого року зявило ся обмаль. Та й то де-які в них, як напр. „Забобон“ Мартовича, або „Ліс рубають“ Крушельницького належать передвоєнній добі. Явище арозуміле! В часі державного будівництва культурні сили нації одтягають ся до вищої праці, і „Музи мовчать“ не тільки серед подій міжнародньої, але і в часі внутрішньої, горожанської війни.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Дніпрова Чайка. Твори. I. Вуравістник і інші поезії в прозі. Київ, 1919. м. 8°, с. 126. Ц. 7 грив. „Дзвін“, друк. т-ва „Барський“.

В сій книжочці зібрано 26 оповідань виконаних в дусі поезії в прозі. Як, на жаль, прийнято тепер в нашій видавничій продукції, не зазначено ніде дат творів, або видання, і читач мало знайомий з новою українською літературою може подумати, що се новий дебютант на явилі українського письменства. Чи невжеж було важко дати кілька рядків про початок літературної діяльности письменника, що було вже надруковано і що друкують ся вперш?

Письменниця звернула увагу вперш своїми морськими малюнками, де виявляєть ся аповні уміне уважно приглядатись до життя моря, зауважувати зміни та зазначати се в гарно розроблених описах.

Морські малюнки витримано в дусі пан-еротизма: вся природа перейнята коханням і сили природи, як море, сонце, вітер перейняті

взаємним коханням: вислов такого пан-еротизму знаходимо ми також в малюнках природи в поезіях О. Слєся.

Морські малюнки Дн. Чайки-Суперечка (кохання землі і моря), Хвиля (кохання хвилі і місяця), Образ великого (хмара і море) — витримані в тих же самих відтінках і коли їх поставити поруч здають ся одноманітними: очікування, кохання, заздрість, суперечки коханців.

„Всміхнуло ся сонце у друге: земля пробудила ся перша і вся счервоніла, ніби засоромилась, стала вона надівати темні стрічки холодків та прозорі серпанки туману. А море ще спить, не проснулось і плеще кризь сон і горне кохану, цілує тихенько. Всміхнуло ся сонце у третє, сказало: „Кохайтесь щасливі!“ Зітхнула земля, усміхнулась усмішкою щастя, засяла красою“ (І. с. 11).

„Цілісенький день залицало ся сонце до хвилі морської, та не поддаєть ся красуня лукава. Тільки що сонце багате золотом широко осипле її, зараз і зникне, пірне в глибину, вмесе перліз, ажичаєть ся ними і гордо несєть ся, смієть ся, од сонця дари не приймає: „Я кращі сама, каже, маю!“ Даремне ввесь день закликало закохане сонечко до бережку хвилю — з піском гаряченьким погратись, об камінь старий поплескатись — не слухалась хвиля прудка і далі тікала у море. Втомилось сонце, розсердилось, з сорому все зчервоніло, кинуло погляд сердитий в останнє на хвилю і сховалось за пишну рожеву завісу“ (І. 28).

„Стало блакитне нерушенє море під небом блакитним ясним. Сонце його цілувало, скелі над ним золотило, незграбні яри проміж скель запинило сін'ястим серпанком. Велетєнь — море тільки край берегу дихало тихо-претихо. Враз на край-небі зявила ся хмарка: така невеличка, мізерна, немов-би клубок або жмут немитої вовни“ (І. с. 58).

Як бачимо, епізоди кохання розроблено одноманітно.

Кілька оповідань розробляють теми легенд, звязаних з природою, живою та живою Криму (птахи: буревісник, сплюшка, чайка, далі медуза, тополі і т. д.): де-які розроблено коротенько (Морське серце), иньші — докладнїше („Буревісник“). В них витримано настрої легенди, непомітної границі між фактичним та казковим, нагадують перехід від сучасного до минушого: „сон-чарівник на веселчастих крилах проминув і, зразу змінилась картина й знов зашуміла Алма і Салгір і веселя Кача і знов зарясніли садки“ (І. с. 5). З цих оповідань на тлі місцевих кримських легенд зазначимо цікаву „Мару“ про херсонеського скульптора Менаандра та його страждання, викликані римським завойованнем.

Окремо стоять маленькі етюди, викликані спостереженнями над життям звірят (Шпаки с. 86, Миша, Іх, помилково, не занєсено до оглаву; Собака) і чудю жалістю до їх страждань.

Загальний настрої — ясний сум та жаль до покривджених.
Ол. Грушевський.

Савицька М. Тарас Шевченко. Полтава 1918 р. 8 ш. с. LX + 72. ц. ? вид. Пед. Бюра Полтав. Губ. Народ. Управи.

Між збірниками творів Шевченка, складеними спеціально для шкільного вживання, збірничок виданий Полтавською Народною Управою,

займе видне місце. Матеріал розкладений в сім збірничку хронологічно (нагадую що де-які — рекомендують поділі по змісту, як в виданню Львівської Просвіти). Збірничок починаєть ся з думки („Тече вода“), з епічних дає „Івана Підкову“, „Невольника“, „Наймичку“, „Черниця“; треба було б обовязково дати уривки з „Гайдамаків“, бо инакше вражінне від творчости Шевченка буде не повним. До поезії подано примітки історичні та річеві. Виданне чепурне, робить на теперешній час приемне вражінне. На жаль на книжці нема ціни, а се дасть можливість книгарням вимогати від покупця більше. *О. О.*

Наше минуле. Журнал історії, літератури і культури. Видавниче то-во „Друкар“. 1918 р. число 2; Іп 4, стор. 240, ціна 7 карб.

Друге число сього журналу подає меньш цікавого матеріялу, ніж № перший. Із праць літературних перш усього треба зазначити ті, які присвячено Квітці-Основяненку з приводу 75 ліття з дня його смерти. Тут на першому місці стоїть стаття д. М. Плевака — „Григорій Квітка-Основяненко“. Ся стаття не дає нічого нового про батька нашої повісти і являєть ся дуже популярною для такого всетаки солідного журналу, яким являєть ся „Наше минуле“. Крім того, в сій праці є такі думки, з которими ніяк не можна погодитись: про Котляревського, напр., д. Плевака висловлюєть ся, що він в своїй Енеїді нового сказав мало; він тільки повторював з більшим талантом те, що говорило ся його попередниками у віршах та народніх драмах (5), в „Енеїді хоч і виступає український народ і українська стихія взагалі, але лише в формі пародії на Енеїду Вергілієву“ (ibid). Казати так, се значить не уявляти собі ясно того значіння, яке має „Енеїда“ Котляревського: звісно, поява її була підготовлена всім ходом нашого попереднього письменства, де які ріжні мотиви „Енеїди“ Котляревського ми знайдемо в ріжних попередніх творах, але Котляревський, як справжній талант або і геній, як се і завше буває в історії, висвоє в всі сі мотиви, переробив їх в своїй поетичній творчости, проникнув їх своїм гарячим народнім почуттем, і получилось щось нове, блискуче, чого раніше не було і чого раніше навіть не сподівались¹⁾. Далі д. Плевака каже, що Квітка дав повну картину життя українського народу“ (с. 17), а низче сам же зазначає, що за „моральним злом Квітка не бачив справжнього зла, зла соціального, і цілком нехтував сю справу, а коли й говорив про неї, то малював соціальні відносини людські „рожевими фарбами“ (с. 20). Давно уже установлено навіть в підручниках по історії українського письменства, що Квітка малював життя українського народу дуже іділічно і майже зовсім не торкав ся болячок кріпацтва. Розказуючи про значінне Квітки в історії нашого письменства, автор дуже прибільшує його вплив на послідуєчих письменників, поминаючи зовсім ту велику ролю, яку мав

¹⁾ Пор. Дашкевич. Отчет о 29 присужденіи наград гр. Уварова: „въ Енеидѣ Котляревскаго украинская литература получила произведение съ широкимъ народнымъ направлениемъ“ (стор. 71).

тут Шевченко: „(Квітка) дав зразок реальної повісти“,... після нього „виступили його учні й молоді товариші і продовжували його роботу — от же всі гуртом утворювали шлях для блискучої плеяди українських письменників 2-ої половини XIX віку: Куліша, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, О. Кониського, Левицького-Нечуя й иньш.“ (6—7). Виходить так, неначе й зовсім не було великого Тараса, який в обмалюванні д. Плевако затерюєть ся в гурті учнів та молодших товаришів Квітки. Все се взагалі робить статтю д. Плевако заматто панегіристичною, хоч вона і написана з приводу 75 ліття з дня смерти батька нашої повісти. Окрім того, висловлюючи яку-небудь думку, треба всетаки обережно з нею обертатись. Розказуючи про те, як гине талант письменника, коли він покидає рідний ґрунт і починає творити на чужій мові Плевако наводить імена Гнідича, Богдановича, Наріжного, які пішли до російського письменства, не досягли там визначного становища і зовсім зникли для українського (с. 14), а трохи раніше він каже, що „коли письменник пише мовою чужою, то сі писання, заздалегідь можна сказати, не матимуть успіха“ (14), неначе забуваючи про Гоголя, який всетаки досяг великого успіху в російській літературі (бо талант завше зостаєть ся талантом), хоч може і не такого, якого б він досяг, як би творив рідними образами. Правда, д. Плевако говорить, що російська мова в українських письменників — се болюче, тяжке питання, у багатьох се трагедія душі і причина великих страждань (Гоголь), але все таки попередня думка кинута якось небережно. Те ж не можна погодитись з твердженням д. Плевако, що пізніші погляди Костомарова на українську мову — що вона є мова лише для хатнього вжитку — поділяли і такі письменники, як Мордовцев, П. Житецький і др. (14). Що до Мордовця, то він переживав різні кризи в своїх поглядах на українську справу, і колись казав, що всі провінціальні літератури, в тім числі і українська мусять упасти, щоб дати тим більшу силу розвою одній літературі центральній, се б то столичній (Рада, 1888, стор. 183), але потім він повернув до рідної стихії і в своїй відповіді на Кулішеву Крашанку казав, що хоч тепер (українська освіта) в пелюшках пручаєть ся, а все ж таки прийде той час, що й вона на своїх ніжках бігатиме, — а наші унуки і в чоботях побачуть“ (стор. 27). Що ж до П. Житецького, то не можна казати, щоб той чоловік, який писав, коли се було можливе, наукові розвідки по українськи (див. його працю „Острозька трагедія“ Записки Наук. Товар. імени Шевченка т. LI, Львів, 1908, 24 стор.), гадав, що українська мова придатна тільки для домашнього вжитку. Накінець, треба уникати таких друкарських помилок, як те, що „Енеїда“ вперше вийшла в світ в 1796 р. (5 стор.), що жінку Квітки звали Вольф (10), коли вона звалась Вульф.

В коротенькій статті д. Міяковського „Куліш і Квітка“ (26—31) розказуєть ся про те, які перепони з боку цензури зустрічав Куліш, коли він видавав твори Квітки¹⁾, та як високо ставив Куліш українські твори Квітки.

¹⁾ Про сі перепони д. Міяковський каже і в своїй другій статті „Куліш і цензура“ (99—106), але уже з приводу його власних творів.

В статті „Квітка в Галичині“ (32—39) д. Ефремов показує, як пізно там через різні обставини зрозуміли твори Квітки, і як він тільки після 60-х років здобув там собі дійсну популярність.

В статті „Замітки про І. Ф. Квітку“ (40—49) д. Айзеншток подає 1) кінець коротшої редакції розказу Квітки „Щира любов“, що знайшлась у власноручному рукопису повістей Квітки, який зберіг ся в бібліотеці Харківського університету, 2) один лист Шевченка до Квітки, який уже був надрукований д. Сумцовим в статті „Слобожанщина і Шевченко“, але не зовсім добре, і 3) коротеньку замітку „До історії відносин між Квіткою й Гребінкою“ з листом сього останнього до Квітки.

В невеликій статті „Михайло Петрович Драгоманов“ (50—57) академик Д. Овсянко-Куликовський дає хоч і неповний, але зате живий художній образ Михайла Петровича, відносячись як до нього, так і до його родини з справжнім „очаруванням і пієтетом“ (52). Характеризуючи М. П., д. Овсянко-Куликовський підкреслює його „живий ум, ясність думки, великий здоровий розум, добродушний гумор і глибоко-моральну силу вдачі, яка не виказувалась, але сама собою якось почувалась“ (51). „Лад чи тип його думання був переважно позитивний, науковий, критичний, з виразною перевагою індуктивних прийомів над дедуктивними. В філософії він прихилив ся до позитивізму, з окрема до Спенсера“ (54).

В статті „Нові дані до біографії С. Д. Носа“ (120—140) д. Соловій розказує чимало цікавого про сього мало відомого, але заслуженого діяча української етнографії і не аби-якого знавця мови народної та народного життя.

В „Архіві літературному“ надруковано 1) невідому до сього часу патріотичну оду І. П. Котляревського (на російській мові) імператору Олександру І на щасливий кінець війни з Наполеоном, в якій брав звисну участь і наш поет, формуючи козацьке ополчення: ода ся нічого не додає до слави поета і тільки свідчить про його монархічні погляди, що ми знаємо і із „Енеїди“ та „Москаля Чарівника“, 2) невідомий вірш В. С. Олександрова і Артемовського Гулака.

В розділі „Рецензії“ є чимало цікавих заміток, із яких де-які показують, як у нас ще й досі виходять в світ такі претенціозні, нічого спільного з наукою не маючі праці, як „Літературна реконструкція“ Слова о полку Ігореві д. Мандичевського, яку зовсім правдиво, по словам д. Гудзія, можна назвати „фантастичною“, а то і просто „жартом“.

На листування Коцюбинського зостановимось при іншій нагоді.

М. Марковський.

Д-р Дмитро Донцов. „Культура примітивізму“. м. Черкаси 1918 р. ін 8^о стор. 39 + II. Вид-во „Сіяч“.

Кожний українець, який відчує на собі вплив російської культури, зо всіма її страшними денационалізуючими сторонами, перечитавши сю книжечку д. Донцова, з болем відчує її внутрішню суть, відчує її настрій. — Ясно, що автор сам се пережив на собі і тільки шляхом упертої боротьби міг прийти до емансипації від сих впливів. Він зі страхом ще оглядаєть ся на недавно пережите і з надією дивить ся на Захід: „Мусимо знова, каже він, пірнути з довіррем в колісь

так рідні і близькі нам проміння європейського сонця і дбати, аби тінь Росії не впала знова на нас; мусимо дбати аби те все, що нищило нас духово, не вернуло ся знова". Автор характеризує нам російську державність, церкву, російські політичні партії, — характеризує відносини сих установ, відносини російської суспільности до кожного окремого горожанина, — і в сім ми бачимо не аби яку спостережливість автора. Для того, щоб більше відтінити сі відносини, він порівнює їх з відповідними відносинами, які існують на Заході, і в результаті сих порівнянь бачить великий контраст між соціальними відносинами Заходу і Росії. — „Цілий ряд установ, каже нам автор, тяжив від віків над кожним російським горожанином, як „община“, „кругова порука“, родинний уклад, ортодоксальна церква, до недавна самодержаве й панщина, установи, що в протівність до свободних уряджень Заходу, як в ланцюгу тримали або і досі тримають думку й сумління одиниці, роблячи з неї зоополітисон в найвульгарнійшій значінню сього слова“...

Все се психологічно вірно. І коли ми бачим де в чім суб'єктивність автора, фактичну неповноту, а часом — й приточенне випадкового або менше важного матеріалу — то все се авторові за эле ні в якім разі не можна ставити. — Автор далекий був від того, щоб дати нам твір хоч і публіцистичного характеру, але на ґрунті стисло науковім. Він не міг надати такого характеру своїй праці, бо предмет сієї праці занадто хронологічно близький до нас, щоб віднести ся до неї більш-менш об'єктивно та спокійно.

Подібного роду літератури інтелігентна Україна давно вже чекала. Така література зараз дуже на-часі, бо вона дає можливість українцеві орієнтувати ся, помагає йому розібрати ся в своїм власнім психологічному стані, — докладнійше зрозуміти, відчути своє національне его.

Євг. Перфецький.

Шарлеман, проф. Охороняйте рідну природу. З ма-
люнками. Харьків 1918. 8^о 32. ц. 1 карб. „Природно-історична бібліотека під ред. проф. Талієва“. Вид. „Союза“ (Харьк. Кредит. Союзу Кооперативів).

Ся невеличка книжечка ставить дуже важне питання — збудження та поширення серйозної любови до природи, я розумію серйозної, а не пікнікової, якої на жаль, багато є у нас. Ніби з естетичних причин подорожники виривають на горах з корнями квітки англійської фльори, які по дорозі гинуть: се оден з зразків нерозважного відношення до природи. Уважне відношення до природи охороняє рідкі, або сезаючі об'єкти наукового дослідження і таким чином являють ся ті охоронені державними приписами природні паркі, як Jellow-stones park U. S. A., про які була мова в статті д. Малика (ЛНВ. 1918. XI). В педагогічному відношенні виховання любови до природи являеть ся дуже важним моментом і треба, зберігши те невелике, що заведено при старому режимі, далі піти по сьому напрямі. *О. Г—й.*

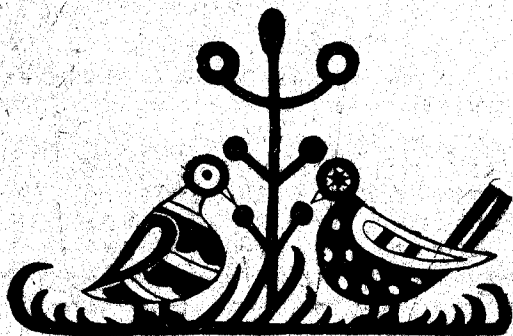
Часопис Міністерства Шляхів. ч. I — р. 1918.

Українська технічна література збагатилась ще одним виданням часопису М. Ш. Перше число починаєть ся з дуже цікавої статті

П. Геманського „Космічна та Фізична природа кам'яного вугля“, в котрий автор розглядає цілу низку закордонних дослідів над продуктами розпаду кам'яновугільної смоли й хоче довести початок кам'яного вугілля з рештів звірячих організмів. На жаль де-які помилки складача в хемічних формулах перешкоджають при читанню. Стаття М. Савлунинського „Про досліді з прикладанням кам'яновугільної смоли як шмаровидла для вагонних букс“ торкає ся дуже гострого питання залізничного транспорту й подає результати як лябораторних, так і практичних дослідів з сим новим шмаровидлом. Але обережний інженір пропонує продовження дослідів в найширшій розмірі з гостро науковими основами. Треба щиро витати таку постанову сучасних необхідних питань, а автора за те, що в статті крім численних таблиць та діаграм додає й програм дослідів. Стаття Л. Бімань — „Прикладання порогу до топки в американських паровозах“ — переклад з англійського, ілюстрований кількома малюнками деталей порогів, але на жаль малюнки не мають умовних літер, що утрудняє розуміння їх.

Переклад з німецького А. К. „Румунський нафтопровід“ та „Залізобетонні пароплави“ на жаль дуже короткі й не дають детального опису приладу та рисунків пароплавів. Хроніка скомпонована дуже гарно; є багато статистичних даних та дрібних уваг в короткім огляді залізничного транспорту; подаєть ся дуже цікавий образ праці Міністерства Шляхів за його існування. „Огляд часописів“ за браком сполучень обмежений дуже невеликою кількістю одержаних технічних часописів, але статті розібрані досить детально, викликають інтерес. Бібліографічний відділ на жаль дуже короткий; бажано побільшити його й дати більш детальний розгляд вказаних творів. Взагалі щиро вітаємо народження нового технічного часопису і бажаємо йому поширення.

М. Ари.

Зміст сімдесять третього тому

за січень, лютий і березень 1919 рік.

Сторінка.

Від редакції: 3

I. Поезії:

П. Тичина: Месія	5
Поезії	249
Дмитро Загул: Поезії	6
Червоні блиски	138
<i>Poesia militans</i> . I. <i>Pereant morituri</i>	244
II. <i>Odi profanum vulgus</i>	245
III. <i>Sic transit</i>	245
Я. Савченко: О. А — ський	8
Кров	8
Гуцул	9
В. Самійленко: Думи Буття	19
М. Горький: Балада про графіню Елен де Курсі. Перекл. П. Тичина	60
М. Рудницький: Осіння елегія	71
Я. Мамонтів: Осінні октави: Ранок	91
Вечір	91
М. Терещенко: Одвічне дзвено	107
Поезія	208
О. Олесь: Поезія	143
Христя Алчевська: <i>Nocturne</i>	159
В. Кобилянський: Натюрморт	241
В трансї	242
Гріх	242
Божевілля	243
В новім руслі	243
Клим Поліщук: Поезії	246
Арк. Казка: Зорі	330

II. Повісті, новелі, драми, мемуари.

П. Мирний: Повія	21, 144 і 257
М. Івченко: Тіні Нетліни	72
Я. Мамонтів: Третя ніч	108
Дм. Маркович: Мої гріхи	129
Кл. Поліщук: Розпята душа	184
Хома Брут: Пляшки	209
М. Коцюбинський: Листи до дружини. Упорядкував М. Жук	286
В. Диканський: Вовча рада	313
М. Котляренко: Професор каліграфії	324

III. Література, наука, суспільне життя.

М. Грушевський: Україна окремішна	10
Метеор	109
Світлотітри Галицького життя <i>Мих. Якуів</i> .—Танець тіней. Роман з рідного побуту, ч. I і II. 1916 і 1917	298
О. Грушевська: Леонід Глібов	64
Мик. Ковалевський: Од романтики до реалізму. (З історії одної партії)	92 і 243
М. Зеров: Нова книжка Карманського	117
Українське письменство в 1918 р.	331
Б. Якубський: Гайне в новому українському перекладі	121
Вол. Дорошенко: Західно-українська Народна Республіка	160
Ол. Грушевський: Нове видання творів <i>О. Олеся</i>	226
К. Г.: Воєнні теми в нашій літературі	231
М. Марковський: „Наталка Полтавка“ і „Москаль Чарівник“ І. П. Котляревського. (На столітній ювілей)	250

V. Бібліографія.

Твори Григорія Квітки-Основняненка: з портретом автора, під редакцією, з примітками, біографічними та історико-літературним начерком *Вас. Бойка*.
М. Грушевський. — **О. Я. Кониський-Перебендя:** Твори ч. I. *В. М — ий*. —
Леся Українка: Стародавня історія східних народів. *В. Микловський*. —
Гр. Коваленко: Євген Гребінка, біографічний начерк. *Євген Перфецький*. —
Скалки життя: Український декляматор. Впорядкував *Сергій Паночіні*. *Ол. Ол*

Данило Мордовець: Оповідання. **Марко Вовчок:** Оповідання.
М. Марковський. — **Василь Пачовський:** Малий Ярослав Хоробрий.
Ол. Г — ий. — **Гр. Гетьманець:** Хто такий Тарас Шевченко. — **С. Доромов:**
Тарас Шевченко його життя та діла. *О. Г — ий*. **Проф. Д. І. Багалій:**
Історія Слобідської України. *О. Гермайзе*. — **Д. Дорошенко:**
Коротенька історія Чернигівщини. *Проф. В. Данилевич*. —
Микола Залізник: Державний устрій Німеччини. *О. Лиз*. — **Григорев-Наш:**
Історія України в народніх думках та піснях. *Ол. Ол*

Дніпрова Чайка: Твори т. I. *О. Грушевський*. — **М. Савицька:** Тарас
Шевченко. *Ол. Ол*. — **Наше минуле:** журнал історії, літератури і культури.
кн. 2. *М. Марковський*. — **Д-р Дмитро Донцов:** Культура примітивізму.
Євг. Перфецький. — **Шарлеман проф.** Охороняйте рідну природу.
О. Г — ий. — **Часопис Міністерства Шляхів:** ч. I. р. 1818. *М. Арі*.

Приймаєть ся передплата
на науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган українського Наукового Товариства у Києві, що виходить по три місяці книжками в 8—10 аркушів, при участі визначніших українських учених, під проводом проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО.

Передплата за рік 1918 — 10 карб.

Редакція й контора: *Київ, Вел. Підвальна № 36, кв. 8, Бюро Укр. Наук. Тovar.*

„КНИГАРЬ“.

Літопис українського письменства, присвячений справам українських видавництв.

Ціна часопису в 1919 році з пересилкою 24 карб., окрема книжка — 3 карб. Перші 16 кн. «Книгаря» досилають ся новим передплатникам за додаткову платню 18 карб.

Передплата приймаєть ся по адресі: *Київ, Володимирська № 42, „Час“, редакція «Книгаря».*

Двохтижневий часопис сільсько-господарської кооперації

„Сільський Господар“.

Видання Центрального Українського Сільсько-Господарського Кооперативного Союзу.

Часопис редагує редакційно-видавнича комісія в складі

Є. П. Архипенка, П. І. Гавсевича, А. Г. Головно, Н. А. Мацевича, М. І. Подільського і В. А. Сазоньова.

ПЕРЕДПЛАТА на „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАРЬ“ — на рік — 24 крб., на півріччя — 12 крб., окреме число — 2 крб. 50 коп. Передплатникам за додаткову платню (в половинній ціні) будуть надіслані на протязі року „СПРАВОЧНИК по СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКІЙ КООПЕРАЦІЇ“, 1 книжка по сільсько-господарській кооперації та 1 книжка по сільському господарству.

Адреса редакції й контори: *Київ, Профізна 19, пом. „ЦЕНТРАЛУ“.*

Приймаєть ся передплата на 1918—1919 шкільний рік

НА ЗАГАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА.

Рік видання другий.

З огляду на ненормальні обставини видавничої справи передплата твердо не установлена: **ПОКИ-ЩО** треба присилати **15 карб.**

Зважаючи на теперішню дорожнечу й нестачу паперу, журнал друкуєть ся в обмеженій кількості, тому просимо ш. п. передплатників і особливо Народні Управи (земства) заздалегідь вкести передплату.

Журнал видає Всеукраїнська Учительська Спілка. Редагує Комітет.

Відповідальний редактор О. ДОРОШКЕВИЧ.

Адреса: *Київ, Басейна № 11, 2-й поверх.*

Приймаєть ся передплата
на рік 1919-й

на український місячник літератури, науки й громадського життя :

Літературно-Науковий
Вістник.

Журнал буде містити белетристику оригінальну і перекладну, а го-
лозів, повісти, оповідання, драми та мемуари; статті з укр. історії, лі-
тератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літера-
тури, науки і суспільно-політичного життя; в кінці критику та бібліо-
графію.

В журналі в 1918 р. брали участь: В. Алешко, Хр. Алчевська,
Гр. Борисович, Хома Брут, В. Винниченко, М. Вороний, Г. Гірняченко,
Г. Григоренко, М. Грушевський, Ол. Грушевський, М. Доленко, Д. Донцов,
Д. Загул, М. Зеров, М. Жук, О. Журлива, М. Жученко, М. Івченко,
О. Катренко, М. Козоріс, І. Красковський, Б. Лазаревський, В. Лашенко,
Ор. Левицький, Я. Мамонтів, В. Міяковський, П. Мирний, М. Могилянський,
О. Олесь, Е. Перфецький, Д. Пісочинець, К. Поліщук, А. Постоловський,
М. Рильський, Н. Романович-Ткаченко, М. Рудницький, С. Русова, Я. Сав-
ченко, Ю. Самброс, Іл. Свенціцький, О. Слісаренко, П. Стебницький,
Ів. Стешенко, М. Сумцов, П. Теянянко, М. Терещенко, П. Тичина, М. Тиш-
кевич, Ю. Тищенко, Гр. Чупринка, Г. Шумливий та ин.

В перших книжках Л.-Н. Вістника за 1919 р. буде надруковано ром-
ман П. Мирного: «Повія» (третья частина) і листи Коцюбинського.

Крім згаданих обіцяли співробітничати в журналі: М. Вороний
М. Грушевський, О. Грушевський, В. Дорошенко, М. Зеров, М. Жук, Я. Ма-
монтів, Д. Маркович, О. Олесь, К. Поліщук, М. Рильський, В. Самійлен-
ко, П. Стебницький, Н. Романович-Ткаченко, М. Рудницький та други.

Редакція й контора: *Київ, В. Підвальна, № 36, пом. 8. Тел. ф. 60 — 27.*

Редакція відчинена від 10 — 12 год., Контора від 9 — 3 год. дня.

З огляду на дорожню паперу «Літ.-Наук. Вістник» друкуєть ся
в обмеженій кількості примірників; тому просимо спішити ся з перед-
платою.

Комплекти місячника за роки 1907—1914, продають ся по 16 грив.;
за 1917 — по 20 грив., а за 1918 — по 56 грив.

ЦІНА СЕЇ КНИЖКИ 14 гривень.

Умови передплати на 1919 р.: поки що треба надсилати
60 грив., докладна ціна буде установлена пізнійше.

Перші книжки висилатимуть ся тільки тим, хто надішле не мень-
ше 30 грив.

Видає Комітет.

Редактор: О. Олесь.

282397